

Contents / Съдържание

Papers / Статии

<i>Andrei Stavila, Cristian Floca</i>	Tracing Late Bronze Age transitions in the Eastern Carpathian Basin: insights from a new Cruceni–Belegiš type settlement from Dumbrăvița–Parohia Ortodoxă III (Timiș County, Romania)	117
<i>Georgi Nekhrizov, Ivet Kirilova</i>	Iron fibulae with bronze inlay from the Early Iron Age in Thrace	211
<i>Анелия Божкова</i>	Керамика и общество в древна Тракия (VI–IV в. пр.Хр.)	221
<i>Bela Dimova, Chavdar Tzochev</i>	Pistiros and Thasos: revisiting the foundation narrative of the settlement at Adzhiyska Vodenitsa (Vetren)	239
<i>Чавдар Кирилов</i>	Археологически паметници в прохода Траянови врата (според данни от османската епоха и съвременни археологически проучвания)	257

Reports / Съобщения

<i>Aslıhan Beyazıt</i>	Stamp from the Late Chalcolithic period of İkiztepe settlement on the Black Sea coast (Samsun, Türkiye)	277
<i>Тодор Бояджиев, Георги Нехризков</i>	Проблемът с „махайрата“ от Софрониево	289

Museum collections / Музейни колекции

<i>Веселин Игнатов</i>	Гробни находки от римския период във фонда на Исторически музей – Нова Загора	297
------------------------	---	-----

News / Отзиви

<i>Наталия Иванова</i>	Международна конференция „Светове от камък: интердисциплинарни проучвания на каменни сечива“, 15–19 септември 2025 г., Солун, Гърция	325
<i>Milena Raycheva</i>	International Conference “The Quaestura Exercitus in its Regional Context: Historical and Archaeological Perspectives”, Varna, 16 th –19 th September 2025	329
<i>Nadezhda Kecheva, Angel Grigorov</i>	Exploring digital horizons: Bulgarian contributions to the Annual conference of Computer Applications and Quantitative Methods in Archaeology (CAA 2025 in Athens, Greece)	335

The **Bulgarian e-Journal of Archeology**
is a peer-reviewed open access online journal published by
the **Association of Bulgarian Archaeologists**
<https://be-ja.org> || <https://fubular.org>

Настоящият брой е реализиран с финансовата подкрепа на Фонд Научни изследвания към Софийски университет „Св. Климент Охридски“ (80-10-95 от 28.05.2025 г.)

Editorial board

Editor-in-Chief: **Dr Maria Gurova** (National Institute of Archaeology with Museum, Bulgarian Academy of Sciences, Bulgaria)

Assistant editor: **Dr Ivan Valchev** (Sofia University “St. Kliment Ohridski”, Bulgaria)

Editorial board members: **Dr Georgi Nehrizov** (National Institute of Archaeology with Museum, Bulgarian Academy of Sciences, Bulgaria), **Dr Milena Raycheva** (National Institute of Archaeology with Museum, Bulgarian Academy of Sciences, Bulgaria), **Dr Margarit Damyanov** (National Institute of Archaeology with Museum, Bulgarian Academy of Sciences, Bulgaria), **Dr Kamen Boyadzhiev** (National Institute of Archaeology with Museum, Bulgarian Academy of Sciences, Bulgaria), **Prof. Dilyana Boteva** (Sofia University “St Kliment Ohridski”, Bulgaria), **Dr Rumyana Koleva** (Sofia University “St Kliment Ohridski”, Bulgaria), **Dr Chavdar Kirilov** (Sofia University “St Kliment Ohridski”, Bulgaria), **Dr Daniela Stoyanova** (Sofia University “St Kliment Ohridski”, Bulgaria), **Dr Tanya Dzhanezova** (Veliko Tarnovo University “St Cyril and St Methodius”, Bulgaria), **Dr Nayden Prahov** (National Institute of Archaeology with Museum, Bulgarian Academy of Sciences; Centre for Underwater Archaeology, Ministry of Culture, Bulgaria), **Prof. Clive Bonsall** (University of Edinburgh, United Kingdom), **Prof. John Chapman** (University of Durham, United Kingdom), **Prof. Anthony Harding** (University of Exeter, United Kingdom), **Prof. Haskel Greenfield** (University of Manitoba, Canada), **Prof. Gülsün Umurtak** (University of Istanbul, Türkiye), **Dr Dragana Antonović** (Institute of Archaeology in Belgrade, Serbia), **Dr Elena Marinova** (Cultural Heritage Office, Stuttgart Regional Council, Germany), **Dr Amalia Avramidou** (Democritus University of Thrace, Greece), **Dr Athanasios Sideris** (Charles University, Czech Republic), **Dr Olga Lozovskaya** (Institute for the History of Material Culture, Russian Academy of Sciences, Saint Petersburg), **Dr Dmytro Haskevych** (Institute of Archaeology, National Ukrainian Academy of Sciences)

Language editor: **Dr Biserka Gaydarska** (Durham University, United Kingdom); **Production editor:** **Dr Georgi Ivanov** (National Institute of Archaeology with Museum, Bulgarian Academy of Sciences, Bulgaria); **Bulgarian proof-readers:** **Tatiana Stefanova** (National Institute of Archaeology with Museum, Bulgarian Academy of Sciences, Bulgaria), **Aneta Bakamska** (Regional Historical Museum Pernik, Bulgaria)

Редакционна колегия

Главен редактор: **Д-р Мария Гюрова** (Национален археологически институт с музей, Българска академия на науките, България)

Асистент редактор: **Д-р Иван Вълчев** (Софийски университет „Св. Климент Охридски“, България)

Членове: **Д-р Георги Нехризов** (Национален археологически институт с музей, Българска академия на науките, България), **Д-р Милена Райчева** (Национален археологически институт с музей, Българска академия на науките, България), **Д-р Маргарит Дамянов** (Национален археологически институт с музей, Българска академия на науките, България), **Проф. Диляна Ботева** (Софийски университет „Св. Климент Охридски“, България), **Д-р Румяна Колева** (Софийски университет „Св. Климент Охридски“, България), **Д-р Чавдар Кирилов** (Софийски университет „Св. Климент Охридски“, България), **Д-р Даниела Стоянова** (Софийски университет „Св. Климент Охридски“, България), **Д-р Тания Джанфезова** (Великотърновски университет „Св.св. Кирил и Методий“, България), **Д-р Найдено Прахов** (Национален археологически институт с музей, Българска академия на науките, Център по подводна археология, България), **Проф. Клайв Бонсал** (Университет Единбург), **Проф. Джон Чапман** (Университет Дъръм), **Проф. Антъни Хардинг** (Университет Ексетър), **Проф. Хаскел Гринфийлд** (Университет Манитоба), **Проф. Гюлсун Умуртак** (Университет Истанбул), **Д-р Драгана Антонович** (Археологически институт, Белград), **Д-р Елена Маринова** (Федерална служба по културното наследство, регионален съвет Щутгарт), **Д-р Амалия Аврамиду** (Тракийски университет „Демокрит“), **Д-р Анастасиос Сидерис** (Карлов университет, Прага), **Д-р Олга Лазовская** (Институт за история на материалната култура, Руска академия на науките, Санкт Петербург), **Д-р Дмитрий Хаскевич** (Археологически институт, Украинска академия на науките)

Езиков редактор: **Д-р Бисерка Гайдарска** (Университет Дъръм, Обединено кралство), **Технически редактор:** **Д-р Георги Иванов** (Национален археологически институт с музей, Българска академия на науките, България); **Коректори на български език:** **Татяна Стефанова** (Национален археологически институт с музей, Българска академия на науките, България); **Анета Бакъмска** (Регионален исторически музей Перник, България)

Tracing Late Bronze Age transitions in the Eastern Carpathian Basin: insights from a new Cruceni–Belegiš type settlement from Dumbrăvița–Parohia Ortodoxă III (Timiș County, Romania)

Andrei Stavila ^{a*}, Cristian Floca ^b

^a Department of History, Theology and Philosophy, Faculty of Letters, History, Theology and Philosophy, West University of Timișoara, Timișoara, Romania; andrei.stavila@e-uvt.ro

^b Institute of Social Sciences and Humanities, Romanian Academy–Timișoara Branch, Timișoara, Romania; cfloca87@gmail.com

* Corresponding author

ABSTRACT

This study presents the results of preventive archaeological investigations of the prehistoric settlement Dumbrăvița–Parohia Ortodoxă III, one of many sites identified in the peri-urban area of Timișoara. The site is one of the few settlements attributed to the Cruceni–Belegiš ceramic style, known from central Banat. This style developed across a wide area that includes present-day Romania, Serbia, and Croatia during the Late Bronze Age (LBA) of the eastern Carpathian Basin (ca. 1600–1200 BC).

No dwellings were found during the excavation. However, the presence of daub fragments with wattle impressions indicates the existence of architectural structures at the site. Among the many refuse pits, a small but informative pottery assemblage was found, along with five beads and a metal artefact. The ceramics were analysed for manufacturing technology, vessel typology and ornamentation. This analysis provided information for the relative chronology of the site and facilitated comparison with the LBA settlement of Giroc–Mescal (Timiș county) using multivariate statistics. Additionally, an AMS radiocarbon date provided absolute chronological context for the assemblage, establishing a firmer timeline for the site.

The main contribution of the Dumbrăvița–Parohia Ortodoxă III discoveries is in documenting a transitional chronological sequence. Certain regional LBA I traits were abandoned, others persisted, and new elements were adopted. The ceramic assemblage reveals transformations from the old to the newer phase of the discussed ceramic style. The discovery of beads in the Cruceni–Belegiš cultural area is unique so far. Also, the metal artefact – a saw blade – provides insights into metal utilisation on this site.

KEYWORDS

Cruceni–Belegiš ceramic style, Late Bronze Age, transition, Eastern Carpathian Basin, beads, pXRF

Introduction

The Cruceni–Belegiš ceramic style is characteristic for the Late Bronze Age (LBA) and documented over a wide area encompassing the territories of present-day Romania, Serbia, and Croatia. Within present-day Romania, this ceramic style is found in the Banat lowlands, where the first communities with this characteristic pottery appeared around 1600 BC. This period marks also the onset

of the LBA I chronological horizon in the eastern Carpathian Basin. The main benchmark of the Cruceni–Belegiš I is the pseudo-corded ornament, which after 1400 BC becomes rare, marking the transition to the next stage. The Cruceni–Belegiš II phase corresponds to the LBA II horizon (Bz C2/D – Ha A1 in the Central Europe chronology), spanning approximately 1350 to 1200/1150 BC. This stage is characterised by the emergence of earthen mega-forts (e.g., Cornești–Iarcu, Sântana–Cetatea Veche, Gradište–Idžoš, Csanádpalota etc.) and in pottery by both the widespread diffusion of channelled decoration and a standardisation of vessel shapes. The LBA III stage (1200/1150–1050 BC; Ha A in CE chronology) in Banat is characterized by three major events: the destruction of the mega-forts, the emergence of black-and-red channelled pottery, which is contemporaneous with the Gáva I ceramic style, and the dissolution of the Cruceni–Belegiš tradition (Gogâltan 2019; Sava 2020).

For a long period, Cruceni–Belegiš ceramic style was known through discoveries related to necropolises of these communities, thereby integrated into the broader tradition of the Urnfield Culture. Typically, the graves contained a “standardised assemblage” comprising what the scholar F. Medeleț (1995), referred to the “triad” of vessels: the urn, the jug and the bowl. Given this, until recently, we had little information about both the settlements and the material culture of these communities, particularly on the typological variation of their pottery assemblages. In recent years, significant efforts were undertaken in this direction, the most notable being that of Al. Szentmikösi (2021) who published a monograph dedicated to the settlements of the communities utilising these ceramic style. Starting with the findings from the Lower Mureș basin, V. Sava (2020) also conducted an analysis of LBA pottery in southeastern Carpathian Basin, which integrates the published data from ¹⁴C-dated Cruceni–Belegiš archaeological contexts. He attempted to establish the evolution of forms and ornaments, as well as the markers of each stage, thereby providing a clearer chronological framework and facilitating cross-regional comparisons of LBA pottery traditions. In 2023, an edited volume summarised the work on what is called Belegiš–Gáva or Kannelierte Keramik, which represents the cultural marker of LBA II in Southeast Europe (Bălărie et al. 2023). Other studies have been published as *restitutio* papers, in which old research has been valorised (Stavilă 2012; Gogâltan, Stavilă 2020).

In this context, the current paper discusses the results of preventive archaeological investigations conducted at the Dumbrăvița–Parohia Ortodoxă III/Obiectiv 13 site (Timiș County). The primary objective is to summarise the information about the stratigraphic units and archaeological structures identified during the excavations. In doing so, the study documents one of the northernmost Cruceni–Belegiš settlements and one of the few such sites investigated in central Banat. Special emphasis is placed on the principal categories of finds: the ceramic assemblage, metal artefacts and beads. Systematic analysis of these, in conjunction with radiocarbon dating, yields new insights into the Cruceni–Belegiš material culture. The contribution of the ceramic assemblage to vessel typology and ornamentation will also be examined. A further aim is to establish the relative and absolute chronology of the discoveries. This will be accomplished by using typological analogies, radiocarbon data and statistical comparison (PCA analysis). Finally, the regional significance of Dumbrăvița discoveries will be considered.

The archaeological site. Geographical and archaeological contexts

The present study area is located in the south-eastern corner of the Pannonian Basin. It lies within one of the most complex fluvial systems in Europe and one of the lowest relief units in the entire Basin. The site is placed in the historical region of Banat, now part of the Western Plain of Romania (Kiss et al. 2014, 1; Floca 2024, 71).

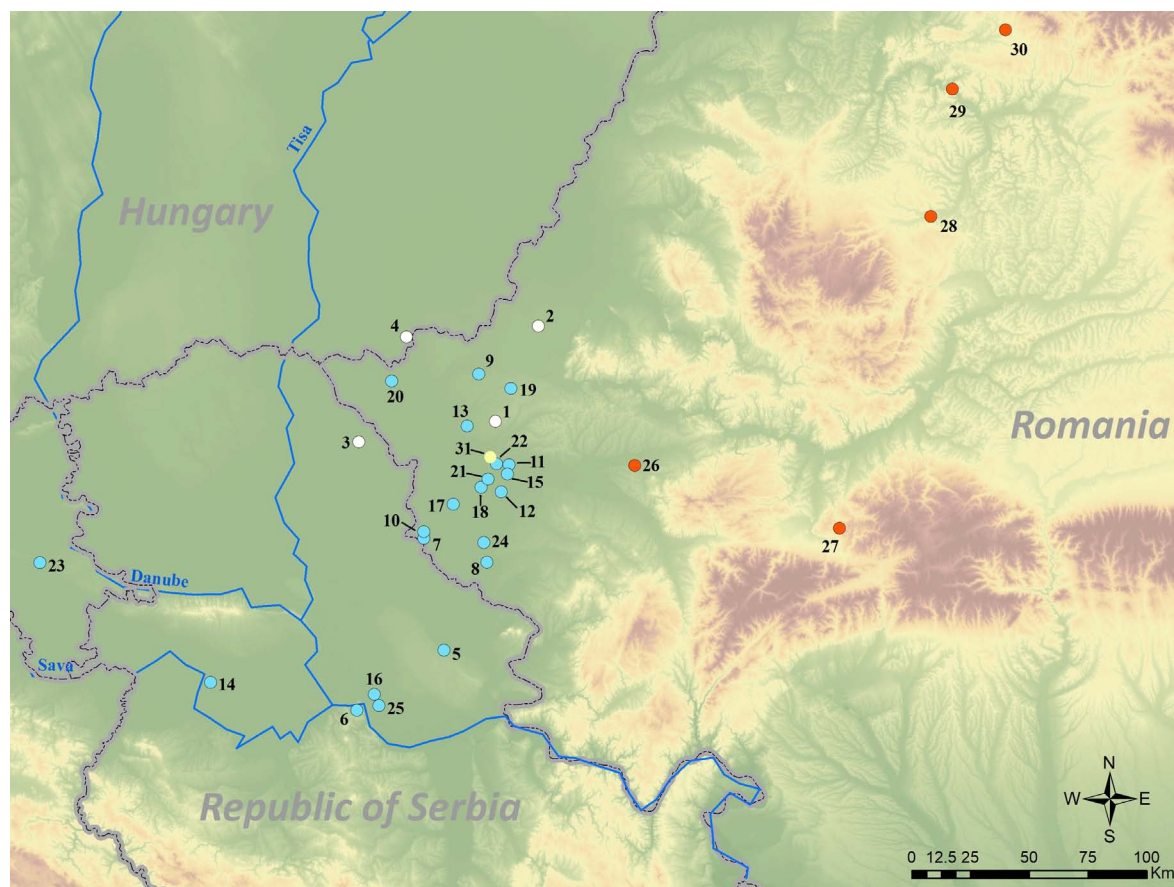

Fig. 1. Archaeological discoveries contemporary with the Dumbrăvița–Parohia Ortodoxă III (31) archaeological site, mentioned in the text. Mega-forts (white) – 1. Cornești–Iarcuri; 2. Sântana–Cetatea Veche; 3. Gradiște–Idjoș; 4. Csanádpalota. Settlements (light blue): 5. Banatski Karlovac–Kalvarija; 6. Beograd–Karaburma; 7. Cruceni; 8. Deta–Dudărie; 9. Felnac–Complexul Zootehnic; 10. Foeni–Gomila Lupului II; 11. Ghiroda–Site 1; 12. Giroc–Mescal; 13. Hodoni–Pustă; 14. Hrtkovci–Gomolava (level IVc); 15. Moșnița–Dealul Sălaș; 16. Pančevo; 17. Peciu Nou–Bociar; 18. Șag–Site 5; 19. Șagu–Site A1_1; 20. Sânnicolau Mare–Săliște; 21. Timișoara–Fratelia; 22. Timișoara–Pădurea Verde; 23. Vinkovci–Duga ulica Br. 23; 24. Voiteni–Groapa cu Vulpi; 25. Vojlovica–Rafineria naft. Beads discoveries (orange): 26. Susani–Grămurada de la Jupani; 27. Cioclovina cu Apă cave; 28. Cluj–Napoca–Strada Banatului; 29. Dobrocina; 30. Lăpuș (author A. Stăvilă)

The investigated archaeological site lies within the administrative territory of Dumbrăvița (Timiș County), in the peri-urban area of Timișoara. Geographically, it is situated in the Low Plain of Timișoara, in a sector shaped by the hydrographic activity of the Behela stream, which was once connected to the ancient fluvial network of the Bega River (fig. 1). The studied section is located on the fluvial terrace of a former meandering branch of the Behela, now a fossil watercourse. This small valley, incised up to 2 m, lies to the north and west of the investigated area.

The preventive archaeological project was conducted by Romanian Academy–Timișoara Branch and initiated in response to the planned construction of a church on a vacant plot at Dumbrăvița–Obiectiv 13, adjacent to the former military unit in Dumbrăvița.

The preventive archaeological work covered an area of 335 m². This included three excavation units situated on the footprints of the planned buildings (fig. 2.1). The stratigraphic sequence encountered is relatively simple, consisting of four layers (fig. 2.2–3). Only one of these layers can be considered archaeological.

Fig. 2. Archaeological contexts documented at Dumbrăvița–Parohia Ortodoxă III: 1. General archaeological excavation plan; 2. Stratigraphy drawing; 3. Field photograph of the northern profile of S.1 (author Cristian Floca)

Layer 1 consists of recent soil and rubble deposits. These were documented in the eastern part of Surface 1 and across all of Surface 3, forming a deposit that is 0.40–0.45 m thick. Layer 2 lies directly beneath layer 1 and corresponds to the former ploughsoil. This layer is composed of dark, granular soil with a low density of small artefacts and measures 0.25–0.30 m in thickness. Except in the eastern area, where rubble was present, layer 2 represents the initial natural accumulation of sediments. Its upper portion coincides with the present ground surface. The base of layer 2 marks the transition to the underlying features, as immediately beneath it, three modern features were identified (features 1, 10 and 17), most likely army practice trenches.

Layer 3 is a dark-brown to blackish, clayey-granular soil, 0.15–0.20 m thick. It yielded many artefacts, including daub, ceramics, animal bones and contains Bronze Age (BA) features. Layer 4 is the natural subsoil beneath the habitation level, composed of yellow to yellow-brown clay at various depths, as determined by excavation. This layer contains no artefacts (fig. 2.2–3).

Within layer 3 and at its interface with the natural subsoil (archaeologically sterile), several archaeological features were found. These archaeological features stood out due to differences in soil colour or material content. They were spread across the entire Surface no. 1 (S.1). Aside from the three modern trenches, likely linked to the former military unit, there were 14 circular archaeological features. Most had a biconical profile. These are attributed to the LBA occupation level and will be described in detail below.

Feature no. 2 (fig. 3.1) was found in the eastern part of S.1 at a depth of 0.8 m. After excavating half of the pit (northern sector), the fill consisted of brown soil with numerous daub fragments and one atypical pottery sherd of prehistoric fabric. The pit was 0.7 m in diameter and 0.35 m deep.

Feature no. 3 (fig. 3.2) was also discovered in the eastern part of S.1. It cut into the eastern trench profile and appeared at a depth of 0.85 m. The feature was fully excavated and recorded in the eastern profile of S.1. The fill included two clear layers. Layer 1 was dark-brown, compact and granular, with some ceramic sherds and daub. Layer 2 was loose, grey and contained more artefacts. Feature no. 3 reached a depth of 0.9 m. It contained several ceramic fragments. The profile of a small cup was nearly complete, allowing reconstruction of its shape.

Feature no. 4 (fig. 3.3) was discovered in the central-eastern part of S.1 at a depth of 0.5 m below the present ground surface, appearing as a circular pit with a diameter of 0.6 m. Initially, only the eastern half was excavated; the pit exhibited heavily fired walls and was considerably deepened, which required full excavation after the upper 0.2 m were removed. The maximum recorded depth was 0.8 m from the contour. The fill consisted of heterogeneous, loose brown-grey soil. The inventory included a substantial quantity of ceramic fragments and animal bones.

Feature no. 5 (fig. 3.4) was located in the southeastern corner of S.1, partially exposed, with part of it extending into the southern trench profile. It appeared semicircular, measuring 1.5 m along its length and 0.7 m along its short side. This feature intersected the trench profile and was distinct from adjacent features. Excavation revealed a pit with strongly fired walls, which was deepened to 0.9 m and flared to 1.9 m. The profile showed three distinct layers: layer 1 was 0.4 m thick, consisted of dark-brown, compact, granular soil with abundant daub fragments; layer 2 was grey, loose soil with numerous ceramic fragments and occasional animal bones; layer 3 was grey, loose soil with abundant charcoal and ceramic fragments. Near the base, a bronze blade with a fine longitudinal rib and a serrated edge toward its rounded end was found. The recorded depth was 0.9 m.

Subsequently, feature no. 6 (fig. 3.5), in the eastern area of S.1, appeared as a small oval pit, measuring 0.6×0.5 m and 0.35 m deep from the contour. Its fill consisted of brown clayey soil with two ceramic sherds and many daub fragments, suggesting a possible connection to other nearby pits or features.

Feature no. 7 (fig. 3.6), found in the eastern part of S.1, was a circular, strongly fired pit. Its

opening measured 1.3 m in diameter; the walls reached a maximum diameter of 1.8 m. The pit was 0.5 m deep. The fill was a loose, brown-grey soil with numerous ceramic fragments and animal bones.

Feature no. 8 was situated in the central part of S.1. This feature was identified at the BA walking surface as a concentration of heavily burnt ceramic fragments mixed with daub (fig. 2).

Feature no. 9 (fig. 4.1), also found in central area of S.1, appeared as a greyish, circular stain at a depth of 0.5 m below the surface. The pit, initially halved, was heavily fired. Its fill had two layers: layer 1 – a dark-brown, compact, granular soil with occasional ceramic sherds and daub, about 0.2 m thick; layer 2 – a loose, grey soil richer in artefacts. The pit reached 0.6 m deep. The inventory comprised numerous pottery fragments and animal bones. The opening of the pit measured 0.65 m and its maximum diameter was 1.65 m.

Feature no. 11 (fig. 4.2) was identified in the central-northern part of S.1, at a depth of 0.45 m beneath the ground surface. This feature comprised a deepened circular pit with slightly fired walls. It measured 1.5 m in diameter at the mouth and reached a maximum depth of 1.15 m. This makes it the largest feature to have been fully excavated. The stratigraphy of the fill was clearly discernible. It was documented in the profile exposed after the pit was sectioned. Three principal layers were identified: layer 1 – dark brownish-black, granular soil containing a moderate density of ceramic and bone fragments; layer 2 – a substantial deposit of daub and ash, measuring 0.2–0.3 m in thickness and almost devoid of artefacts; layer 3/3A – loose grey soil layers, alternating with layer 2. In comparison with 3A, layer 3 contained a greater quantity of charcoal and a significant concentration of ceramic artefacts.

Feature no. 11 (fig. 4.2) is particularly noteworthy amongst all the pits due to its rich ceramic assemblage. Near the base, within layer 3, were recovered large quantities of pottery fragments. Several small cups were found preserved in restorable condition, (figs 11.1–5; 12.1–4; 15.5–6). At the bottom, five beads – apparently part of a necklace – and a fragment of a possible bronze ring were also discovered. In addition to the pottery, the same household refuse deposits yielded numerous animal bones.

Two further deposits were documented on the upper margins of the pit. Layer 4 was dark brown soil with ceramic and daub inclusions. Layer 5 had similar soil but was nearly devoid of artefacts. These are interpreted as lateral accumulations that resulted from the rapid infilling of the pit, as corroborated by the stratigraphy.

Feature no. 12 (fig. 4.3) was found in the central sector of S.1. This feature appeared as a greyish circular stain, 0.5 m beneath the ground surface. The initial excavation proceeded in half-section, exposing a heavily fired pit. Examination of its profile revealed two distinct layers: layer 1 – a dark-brown, compact, granular soil with occasional ceramic sherds and daub inclusions, approximately 0.3 m thick; layer 2 – a loose, grey soil richer in artefacts. The pit attained a depth of 0.85 m. The inventory included numerous pottery fragments and animal bones. At the opening, the pit measured 0.6 m in diameter, expanding to a maximum diameter of 1.65 m.

Feature no. 13 (fig. 4.4) was uncovered in the north-western sector of S.1. This pit was only partially investigated, as approximately half extended into the northern profile of the trench. It exhibited a semicircular outline and a depth of 0.85 m, with strongly fired walls flaring to a maximum diameter of 1.7 m. Two layers were distinguished in the profile: layer 1 – dark-brown, compact, granular soil with occasional ceramic fragments, approximately 0.4 m thick; layer 2 – brown-grey, loose soil with a relatively high density of pottery and bone fragments.

Continuing in the north-western area, feature no. 14 (fig. 4.5) was located near the corner of S.1. This was a circular pit that was slightly atypical compared to the others. It measured 0.9 m in the pit opening and 1.1 m at the base, with a maximum depth of 0.45 m. The pit exhibited only light

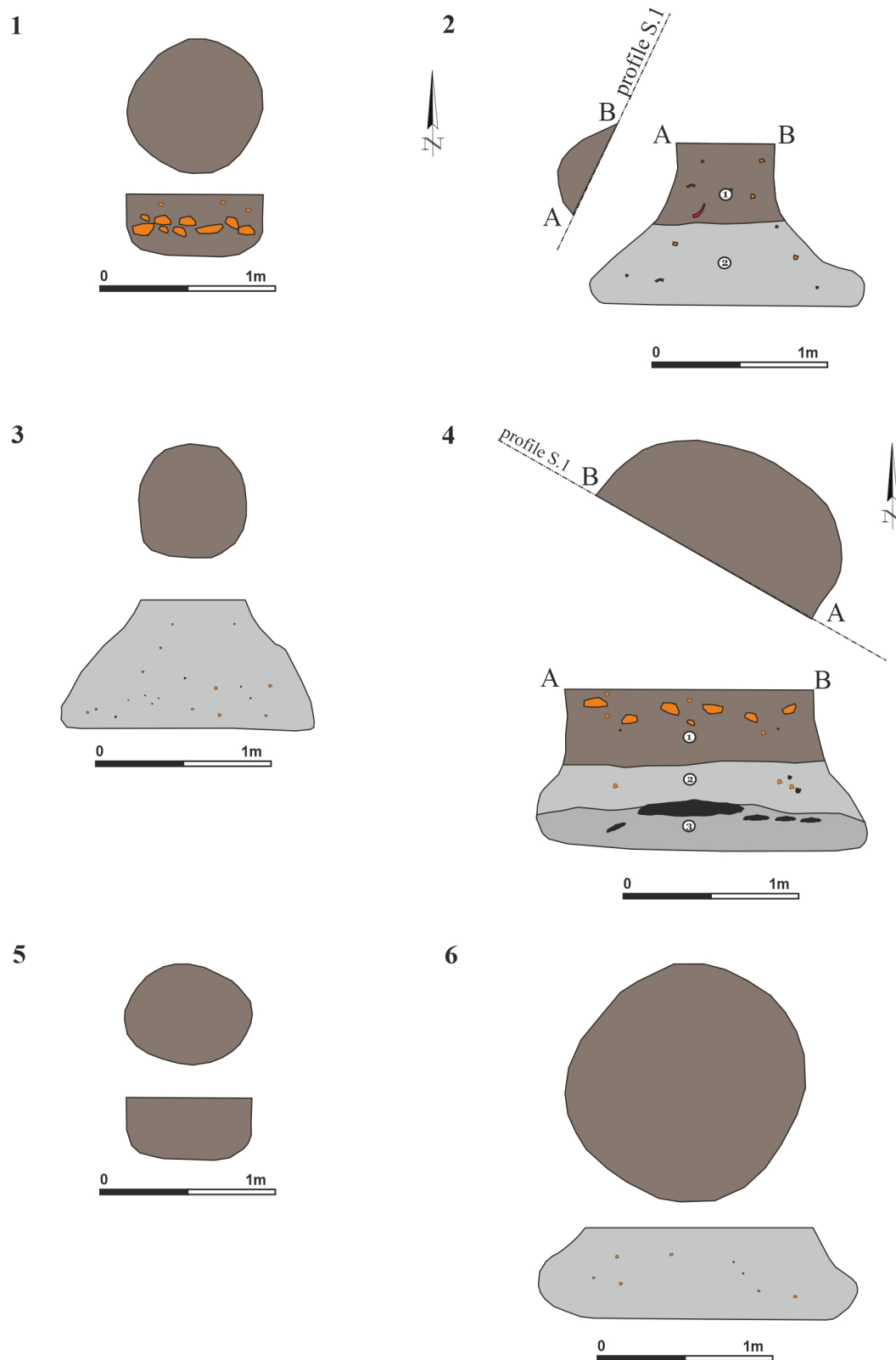

Fig. 3. Excavated Bronze Age features at Dumbrăvița–Parohia Ortodoxă III archaeological site: 1. Feature no. 2; 2. Feature no. 3; 3. Feature no. 4; 4. Feature no. 5; 5. Feature no. 6; 6. Feature no. 7 (author Cristian Floca)

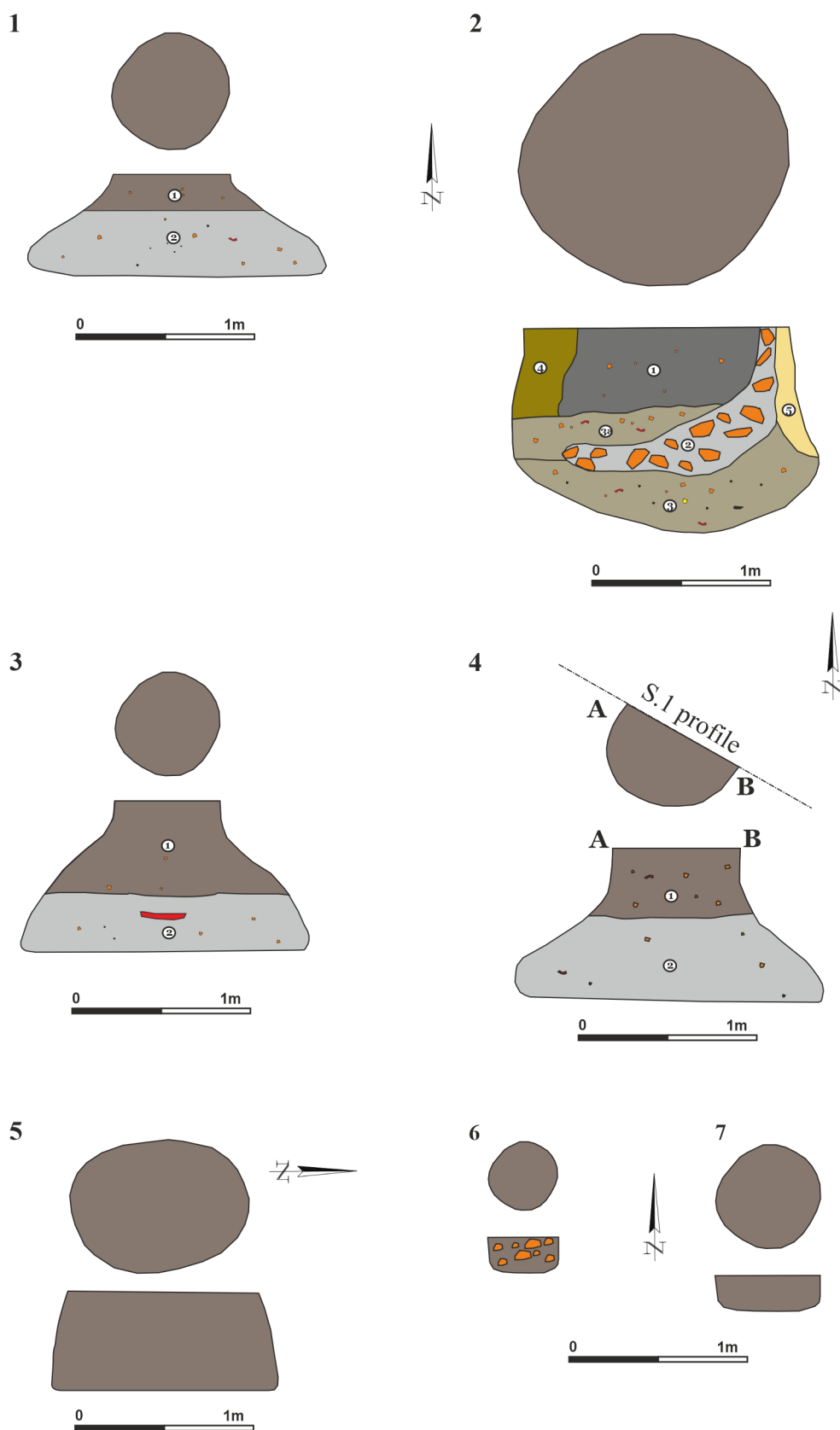

Fig. 4. Excavated Bronze Age features at Dumbrăvița–Parohia Ortodoxă III archaeological site: 1. Feature no. 9; 2. Feature no. 11; 3. Feature no. 12; 4. Feature no. 13; 5. Feature no. 14; 6. Feature no. 15; 7. Feature no. 16 (author Cristian Floca)

firing and contained compact brown-grey soil with sparse pottery fragments.

Situated nearby, feature no. 15 (fig. 4.6) was also near the north-western corner of S.1. This was a small circular pit, 0.4 m in diameter and 0.2 m deep. It was filled with compact brown soil containing numerous daub fragments, amongst which a fragment with ornamentation was recovered, most likely part of a hearth.

Shifting to the western sector of S.1, feature no. 16 (fig. 4.7) was a small circular pit with straight walls, 0.5 m in diameter and 0.2 m deep. The fill consisted of compact, dark-brown soil with daub inclusions and a single ceramic fragment.

Materials and methods

The pottery assemblage

The Bronze Age pottery assemblage from the Cruceni–Belegiš were analysed and included rims, bases, decorated wall fragments and complete or restorable vessels. For each fragment, data were recorded concerning manufacturing technique, dimensions and type of ornamentation; where possible, the vessel form was also determined. Both ornaments and vessel shapes were classified according to the typology established by F. Gogâltan and A. Stăvilă (2020), which was further supplemented where new items were identified, as presented in figs 5–6. On the basis of the recorded characteristics, the ceramic fragments were grouped into three categories: fine, semi-fine and coarse.

The semi-fine ware category predominates within the analysed assemblage (60.6%). It is characterised by a well-kneaded fabric tempered with sand, grog or a combination of both (98%). The firing of vessels in this category was undertaken using both known technologies with occasional qualitative variations or mixed firing. The resulting colours are consistent with these techniques: black (39.5%), grey (5.3%), orange (9.3%), light to dark brown (43.8%), and only sporadically black-grey, reddish, or reddish-brown (2.1%). With regard to surface treatment, vessels in this category are smoothed on both the interior and exterior, and are usually coated with a slip applied for waterproofing. Statistically, wall thickness ranges from 0.3 to 1.5 cm, with an average of 0.76 cm.

Typologically, the semi-fine ware includes cooking and storage pots, as well as smaller vessels such as cups and bowls. The pots documented at Dumbrăvița encompass all previously defined types, whilst also permitting the definition of new variants. One such example is a new variant of the truncated-conical pot with slightly outward-curved walls, where the maximum diameter is equivalent to the rim diameter, classified as variant AII2 (figs 5.1; 9.1, 3). Another newly documented type pertains to the storage vessels in which the rim opening and the maximum diameter are identical in dimension (figs 5.2; 9.4). These vessels have slightly everted rims, often with a carination immediately below, where handles are affixed (fig. 9.4–5). Vessels and storage jars in this category exhibit an average wall thickness of 0.8 cm and rim diameters range between 8 and 13 cm where measurable.

Bowls are less frequently represented within the semi-fine category but include a new variant (figs 5.7; 10.5–6; 15.2), which differs from those already defined in the typology due to its high walls. In this instance, the rim is typically faceted, with conical knobs or horizontally positioned handles beneath it (figs 5.10; 10.5–6; 15.2). Of the analysed pottery, 28.6% belong to the fine ware category. These were made with fine sand or clay temper (88.7%), while grog or mixed tempers occur rarely. Most vessels (78.1%) were fired in a reductive atmosphere, producing predominantly dark surfaces (black to grey), whereas oxidising firing (21.9%) yielded brown or orange tones. In 98% of cases, both surfaces share the same colour, reflecting high firing quality. Nearly all were burnished, with smoothing occurring only occasionally. The vessels in this category have thinner walls, with an average thickness of 0.5 cm.

Typologically, the fine ware is represented by cups (figs 5.3–7; 11.4–6, 8; 12.1–4; 15.5–6,),

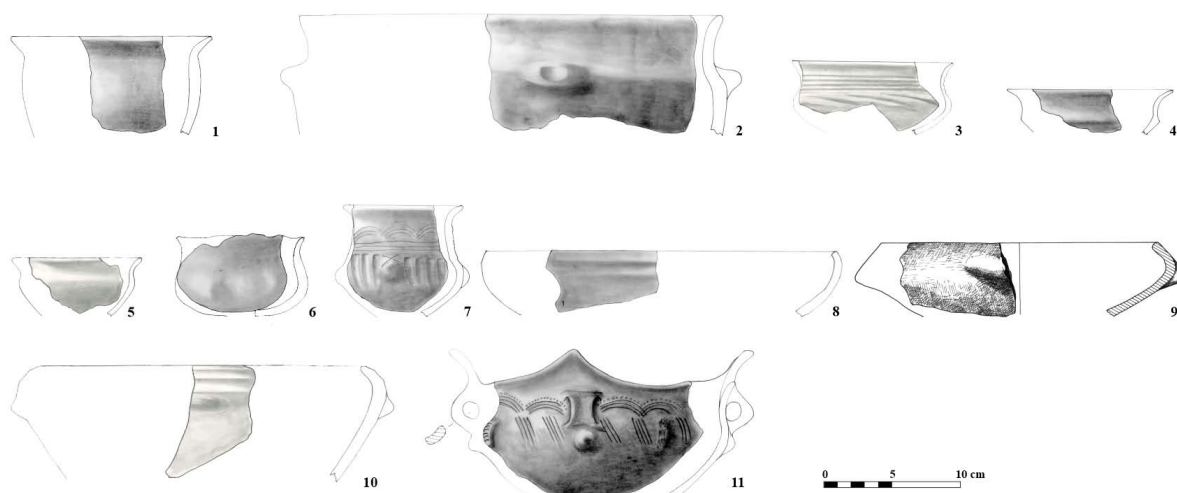

Fig. 5. *Cruceni-Belegiș* vessel types in the pottery assemblage from *Dumbrăvița-Parohia Ortodoxă III*: 1. Cooking pot (AII2 type); 2. Storage pot (BII1 type); 3–7. Cups (CI1, 4–5, CII1, CIII1 types); 8–9. Plates (DI3, DII1 types); 10–11. Bowls (EI3, EII1 type) (author A. Stavilă)

plates (figs 5.8–9; 10.1–4), and lobed-rim bowls (figs 5.11; 13.6). In comparison with the previously published typology, several new forms were identified within the *Dumbrăvița* assemblage. The category of truncated-conical cups is expanded with a new variant (fig. 11.4, 6), characterised by a strongly everted rim and walls slanting obliquely towards the base (fig. 5). This form is distinguished by its slender profile, with a height-to-rim diameter ratio of 1:2, whilst the maximum diameter, marked by a carination, is situated at mid-height (fig. 11.4–6). The cup of CI5 type (fig. 15.5) retains the general attribute of the preceding variant but differs in the positioning of the maximum diameter in the upper third of the vessel and in its higher walls (fig. 5; 15.5). Within this category, the majority of fragments belong to the bowl with its high walls and in-turned rims (figs 5.10; 10.5–6; 15.2), but the other types are also present. Moreover, within the fine ware category we also find variants of the three defined cup types (figs 11; 12.1–4).

Coarse ware represents only 10.9% of the assemblage. These vessels were more roughly made, using fabric exclusively tempered with large pieces of grog. Oxidising firing predominates (75.9%), with minor qualitative variants, while reductive firing is less frequent (16.6%). The colour palette reflects this, being mainly light to dark brown and orange, with occasional reddish or coffee tones; black and grey surfaces are rare. Surface treatment varies from smoothed to unsmoothed and wall thickness averages 0.93 cm. Coarse ware is represented mainly by cooking pots, with all established types present (figs 9.1–3, 15.1). Rim diameter, where measurable, ranges from 9 to 30 cm.

Beyond descriptive statistics, the *Dumbrăvița* pottery assemblage was compared with that from *Giroc-Mescal* (Gogâltan, Stavilă 2020). These are the only *Cruceni-Belegiș* pottery assemblages to have been systematically evaluated from a typological and stylistic perspective. Multivariate statistical methods were employed, specifically the Principal Component Analysis (PCA) method, which identifies patterns by reducing data complexity into principal components. The analysis was conducted using the software Past 4.03. The ceramic data were organized in a contingency table (0/1 type), in which 0 indicates the absence and 1 the presence of an attribute. The rows corresponded to studied units (distinct archaeological features), and the columns to attributes (vessel forms and ornament types). Sixteen archaeological contexts were compared across seventy-two attributes. The most significant loadings were observed on the first four components, which produced consistent results. In this paper, we illustrate the analysis performed only on the first two components, the results being

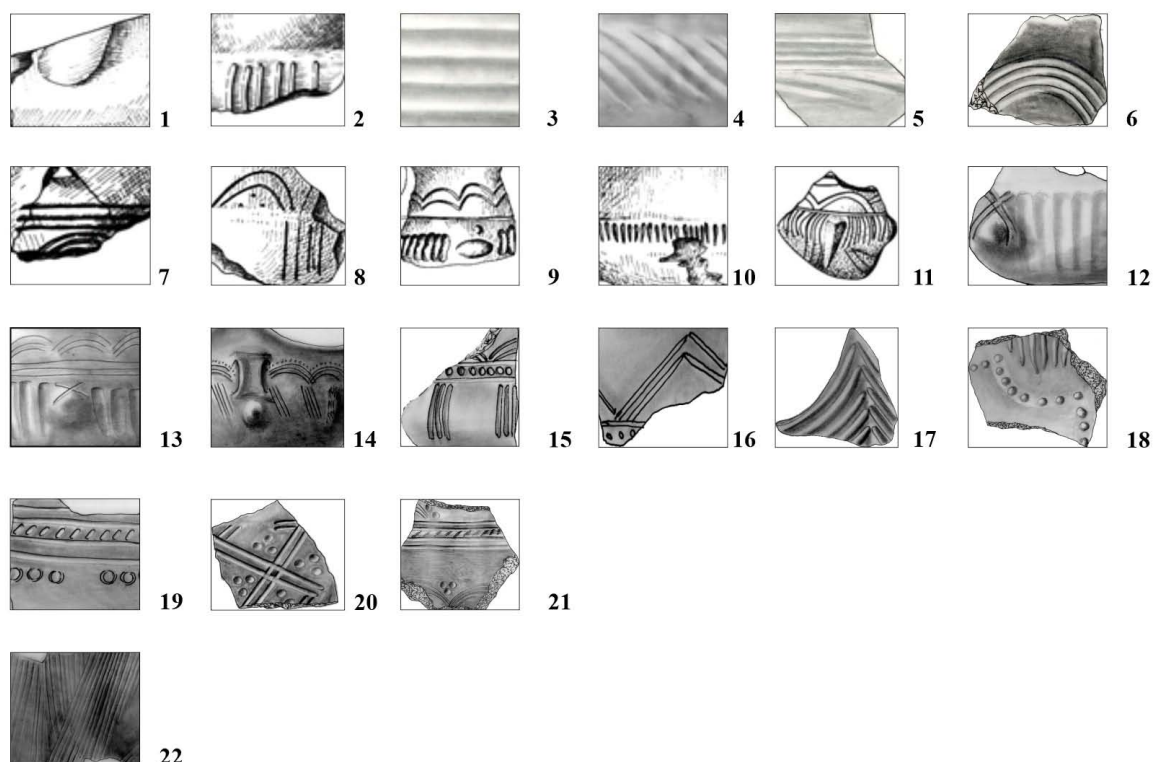

Fig. 6. Typology of decoration types found in the Cruceni-Belegiš pottery assemblage from Dumbrăvița-arohia Ortodoxă: 1–6. Channels (B1–6 types); 7–21. Incisions (D4, D8–21 types); 22. Combed ware (H1) (author A. Stăvilă)

similar for any other combinations of the four main components (fig. 8).

The metal object (fig. 16.3a–e)

A metal artefact was found in archaeological feature no. 5. This is covered with a green oxidation layer, except for a few small areas. This object is the blade of a cutting tool – likely a saw – with rounded distal end and proximal end that is broken (in prehistory) and bent. On the proximal area, along one edge, there is a perforation, probably for attaching a handle with a rivet. Notably, one face of the blade features a longitudinal central rib, while the other face is flat and one edge is serrated. Its dimensions are: length – 16.1 cm; width – extremities 1.6 cm, midsection 1.8 cm; thickness – 0.2 cm.

The artefact was subjected to elemental analysis using a portable X-ray fluorescence spectrometer (pXRF), Elvax Prospector 3, which can detect elements ranging from sulphur (S) to uranium (U). The device is equipped with an X-ray tube featuring a tungsten anode and a 12 μm thick beryllium detector window. Its operating parameters allow for voltage adjustments from 4 to 40 kV, a current range of 0 to 200 μA , and a maximum output of 5 V. Eight measurements were performed on both surfaces of the object and the results are presented in Table 1. Notably, one sample (P.5) targeted the compact core material of the blade. All analyses were conducted using the automatic “Alloy” module, with a reading time of 20 seconds for each determination.

The results indicate that the object was made from a copper-tin-lead alloy, with element proportions that vary slightly across the measurements. The mean values show a composition dominated by copper (88.53–84.71 wt%), followed by tin (9.03–11.22 wt%) and lead (1.39–2.34 wt%). Additionally, traces of other elements – including iron, antimony, titanium, nickel, cobalt and silver – were also identified, all present in low concentrations (<0.7 wt%).

No	Cu $\pm$ 0.05	Sn $\pm$ 0.04	Pb $\pm$ 0.04	Fe $\pm$ 0.03	Sb $\pm$ 0.03	Ti $\pm$ 0.09	Ni $\pm$ 0.02	Co $\pm$ 0.02	Ag $\pm$ 0.01
P1	84.71	11.22	2.34	0.48	0.55	0.19	0.34	0.06	0.09
P2	86.73	9.89	1.71	0.56	0.45	0.23	0.26	0.05	0.08
P3	86.74	9.58	1.63	0.79	0.5	0.31	0.27	0.03	0.08
P4	86.94	9.65	1.39	0.74	0.44	0.33	0.32	0.03	0.09
P5	88.53	9.25	1.58	0.55	0.4	0.23	0.29	0.05	0.07
P6	86.5	9.82	2.05	0.42	0.47	0.22	0.34	0.05	0.08
P7	87.49	9.03	1.53	0.71	0.44	0.28	0.32	0.06	0.08
P8	85.52	10.42	1.6	1.2	0.49	0.33	0.28	0.03	0.08

Table 1 Elemental composition of the metal artefact

Nr.crt	Diameter ($\varnothing$)	Height (h)
fig.16.1a	9 mm	5 mm
fig. 16.1b	8 mm	3.5 mm
fig. 16.1c	7.5 mm	4 mm
fig. 16.1d	7.5 mm	4 mm
fig. 16.1e	7 mm	4 mm

Table 2. Dimensions of the beads discovered at Dumbrăvița–Parohia Ortodoxă III

Lab#	Material	RU	$\delta^{13}\text{C}$ (‰)	^{14}C Age $\pm$ 1 σ (years BP)	Unmodelled Calib. Age Range (BC) 68.3 % prob.	Unmodelled Calib. Age Range (BC) 95.4 % prob.
DeA-45943	bone	Cx. 11	-25‰	3110 $\pm$ 20	1420-1386 calBC (42.7%) 1339-1317 calBC (25.6%)	1434-1372 calBC (55.6%) 1353-1300 calBC (39.8%)

Table 3. Radiocarbon date from archaeological feature no. 11

The Beads (fig. 16.1a–e)

Five beads were recovered from archaeological feature no. 11. It is most likely that the beads were made of ceramics, although this subject will be addressed in a separate study. Found together, they formed part of a necklace. Their dimensions are presented in Table 2.

Radiocarbon Dating

A sample from Bronze Age feature no. 11 at Dumbrăvița–Parohia Ortodoxă III was radiocarbon dated. This sample is a fragment of cattle bone that was recovered from the fill deposit of the archaeological pit. Radiocarbon dating was conducted at the AMS laboratory Isotoptech Zrt. in Debrecen, Hungary (Molnár et al. 2013a–b; Major et al. 2019a–b). The results, including the radiocarbon age (^{14}C years BP) and calibrated probability ranges of 68.3% and 95.4% (BC), are presented in the Table 3. The μ value for the unmodelled calibrated age is 1371 cal BC. Calibration was performed using the OxCal 4.4 program and the IntCal20 curve (fig. 7.1).

Results and Discussions. The archaeological finds and chronology

The archaeological investigation at Dumbrăvița–Parohia Ortodoxă III provided the first overview of the site's internal stratigraphy and structure types. Key results include the identification of settlement type despite limited evidence. The archaeological feature no. 8 indicates a floor and those

such as features nos 2, 6, 15, 16, and possibly 14, are interpreted as postholes, suggesting construction elements (fig. 2). A large daub fragment with wattle impressions from feature no. 11 points to above-ground architecture. The discovery of a plastic ornament in archaeological feature no. 15 implies hearths (fig. 16.2), echoing typical LBA practices in Banat, also documented at Hodoni–Pustă (Bejan, Benea 1985, 188), Timișoara–Fratelia (Szentmiklosi 2021, Pl. LXXXVIII.14), Cornești–Iarcu (Bălărie et al. 2016, 52–53, Abb. 4) or Șagu–Site A1_1 (Sava et al. 2011, fig. 49). Most refuse pits fit biconical type (figs 3.2–4, 6; 4.1, 3–5), thus corresponding to types Ib and IIb, according to Al. Szentmiklosi's typology (Szentmiklosi 2021, 117). Archaeological feature no. 11 stands out as cylindrical with more complex fill, differing from other pits (fig. 4.2).

To establish and contextualise the chronological position of the Cruceni–Belegiš settlement at Dumbrăvița, we rely on analogies provided by the archaeological material. These are complemented by the results of radiocarbon dating. The analysis of the ceramic assemblage from closed archaeological features underscores the absence of the pseudo-cord ornament. This ornament was identified only on a single fragment (fig. 15.3) recovered from the cultural layer (layer 3), which is attributed to the LBA (fig. 2.2–3). The significance of this absence is considerable. The pseudo-cord ornamentation constitutes a benchmark of the first phase of the Cruceni–Belegiš ceramic style. It was adopted by the communities of the Banat lowlands during the LBA I stage (Gumă 1997, 68; Tasić 2001, 315–316; Gogâltan 2019, 49; Gogâltan, Stăvilă 2020, 201). In the subsequent stage (LBA II in Banat region), with the widespread adoption of channelled pottery, this type of ornament disappears from the repertoire.

Conversely, the Dumbrăvița pottery assemblage exhibits a predominance of channelled ornaments (fig. 6.1–6). Wide channels (fig. 6.2) are especially significant. This decorative element persisted in the Cruceni–Belegiš ceramic style, originating from its formative background in the Cornești–Crvenka group of the Vatin culture (Gogâltan 2022). Analogies for this ornament occur on the cup from grave M.2/1996 at Voiteni (Szentmiklosi 1998, Pl. III.2), the vessel from grave M. 298 in the necropolis of Beograd–Karaburma (Todorović 1977, 96, 106, 145), on pottery fragments from Giroc–Mescal (Gogâltan, Stăvilă 2020, Pl. 9.2; 14.3; Szentmiklosi 2021, Pl. LXVI.1, 3, 6, 8; LXIX.4, 6–9) and on discoveries in the vicinity of Pančevo town (Ćuković 2013, Taf. II.11; V.19; VI.1). In the recent stage of Cruceni–Belegiš development, such channels evolve and become narrower.

Horizontally arranged channels (figs 6.3; 10.2.4; 14.2; 15.4) are frequently observed on vessel walls whose profiles cannot be reconstructed owing to fragmentation (figs 10.2–4, 6; 14.2; 15.4). However, in two instances, this type of decoration is associated with truncated-conical bowls of EI3 type (figs 10.5–6; 15.2), as well as with a rim fragment that, with some caution, may be attributed to an amphora. This ornament is attested in most Cruceni–Belegiš settlements of the Banat lowlands. Relevant analogies can be identified at Deta–Dudărie, Foeni–Gomila Lupului II, Giroc–Mescal, Timișoara–Fratelia (Szentmiklosi 2021, Pl. XXIII.1; XXVI.6, 9; XXVIII.3; XLVI.1, 5, 7; LVIII.3; LXVI.6, 8, 14; LXIX.4, 8–9; CXVII.1, 4–5; CXX.8; CXXVI.3; CXXVIII.4; CXXXVIII.2, 5, 8, 10), Voiteg–Groapa cu vulpi (Szentmiklosi, Medeleț 2016, Pl. III.2; V.3) and Peciu Nou–Bociar (Szentmiklosi 2016, Pl. XV.6–7, 9). The contexts from which these analogies originate may be assigned to both the first and second stages of development of the Cruceni–Belegiš ceramic style.

Obliquely arranged channels (figs 6.4; 11.7; 14.6) occur either individually or in combination with horizontal channels (figs 6.5; 11.7; 15.6; 16.6), and have parallels in Cruceni–Belegiš settlements of the Romanian Banat (Szentmiklosi 2021, Pl. XLII.5; Pl. XLVI.9; Pl. XLVI.1; Pl. CXXXIII.3; Pl. CLXI.7); these discoveries are attributed to LBA II. Comparable finds from the pre-Gáva context of the Tisza Plain at Igrici (Szabó 2004, fig. 11.8; Szabó, Váczi 2023, fig. 3) also belong to this chronological horizon. Similarly, discoveries from eastern Slavonia (Forenbaher 1991, fig. 7.4b), as well as from Srem at Vinkovci–Duga ulica Br. 23 (Dizdar 1996, Taf. 5.1), can be included within the same stage.

Of particular chronological significance is the bowl fragment from archaeological feature no. 7 (fig. 13.1), ornamented on the interior with circular channels (fig. 6.6). This type of decoration is specific, in Banat, to discoveries of Bobda–Susani type (Stratan, Vulpe 1977, Taf. 12.121; Taf. 14.127), chronologically situated within stage LBA II and corresponding to a post-1400 cal BC horizon (Gogâltan 2019, 51–52). The motif is widely distributed, with similarly decorated bowls attested also in north-western Bulgaria, in the necropolis of Baley, where they are securely dated between the late 14th and the 11th c. BC (Alexandrov et al. 2016, 453, fig. 6.b, f, k, m; fig. 8.a–b).

In contrast to the Banat lowlands, the northern part of this micro-region and the Lower Mureş Valley exhibit a different trajectory regarding the use of channelled ornament. In these areas, it dominates the decorative repertoire and has been widely employed since LBA I; 1600–1400 BC (Sava 2019; 2020).

A significant proportion of the Dumbrăvița ceramic assemblage is constituted by incised ornaments (figs 6.7–21; 11.1, 3; 12.1–4; 13.4, 6; 14.1, 3–4, 7–8). These include fragments decorated with incisions and impressions, which appear either in rows or grouped (figs 11.1, 3; 12.1–2, 4; 13.6; 14.1, 3–4, 7–8). Relevant analogies for these decorations have been identified in ceramic materials from Timișoara–Pădurea Verde (Moga et al. 2017, fig. 1.2b, d; 2.4a; 4.1; 5.1; 6–7), Foeni–Gomila Lupului II, Timișoara–Fratelia (Szentmiklosi 2021, Pl. XXXVIII.6; LI.1–2; LXXXIX.1, 6; XCII.11), and Voiteni (Szentmiklosi, Medeleț 2016, Pl. III.3). Most of these finds originate from archaeological contexts dated to the LBA II stage. The exception is Fratelia, which pertains to the earlier phase of the ceramic style under discussion.

No satisfactory analogy has been identified regarding ornament D19 type (fig. 6.19; fig. 14.1). The closest variant is from the archaeological feature L.VIII at Timișoara–Fratelia, attributed to the first phase of the Cruceni–Belegiș ceramic style (Szentmiklosi 2021, Pl. CVIII.1). The lobed-rim bowl from Feature no. 11 (fig. 13.6) has close parallels in the material from Timișoara–Fratelia (Szentmiklosi 2021, Pl. XCVI). Imperfect formal analogies also appear in funerary inventories from graves at Cruceni (Radu 1973, Pl. 2.5) and Șag–Site 5 (Bălan, Burlacu-Timofte 2024, Pl. 11.3). All these finds belong to the first phase of Cruceni–Belegiș ceramic style development. A fragment from feature no. 5 (fig. 14.7) also comes from a lobed vessel. Due to its fragmentary condition, a more precise chronological attribution is not possible. Vessels of this type circulated widely over time (LBA I–III in the eastern Carpathian Basin).

The Kammstrich ornament (figs 6.22; 12.5–6; 13.2; 14.7) appears in the Banat lowlands near the end of the Early Bronze Age (Gogâltan, Stavilă 2021, 499) and, except for short gaps, continues in use until Antiquity (Măruia et al. 2019, 145). In the LBA, it is adopted by Cruceni–Belegiș communities; for example, at Timișoara–Fratelia, it makes up to 4.4% of all decorated pottery fragments (Stavilă 2012). The ornament is also present at Foeni–Gomila Lupului II and Peciu Nou–Bociar in LBA I–II contexts (Stavilă 2012, 40; Szentmiklosi 2021, Pl. XXVIII.8; XXXVIII.8, 12; LIII.2; LXXXII.1; CLXV.3–4). At Ghiroda–Site 1, a bowl from a vessel deposit displays comb-made striations on its lower half, although this example appears to be later in date (LBA III). Similar examples occur in Transylvanian settlements of the Cugir-Band group, where vessels are often decorated with bands of vertical lines using the same method (Bălan et al. 2019, 58, Pl. 12.6. Ciugudean 2021, 68).

For the discussion of the relative chronology of the Dumbrăvița finds, the variety of cup types is especially important (figs 11; 12.1–4). The CI1 type cup (fig. 15.6) is also found at Giroc–Mescal, in the Cruceni–Belegiș I horizon, but are less common in settlements or cemeteries from this time. Later, this type spread widely and is seen in Banat (Georgescu et al. 2019, Pl. 5.1; Szentmiklosi 2021, Pl. LXXXIX.5; XCIX.4; CLIX.1; Bălan, Burlacu–Timofte 2024, Pl. 12.4, 7; Rogozea, Stavilă 2024, 52, Pl. 2.2), Serbia (Perić 1997, Abb. 3.7, 9), Croatia (Forenbaher 1991, fig. 7.4b; Kempotić 2009, Taf. 14.5) and in vessel deposits typical of the pre-Gáva period in the Tisza region (Szabó 2004,

Abb. 11.46, 49–50). The cup fragment from feature no. 3 is hard to classify (fig. 11.7), but similar examples were found at Deta–Dudărie (Szentmiklosi 2021, Pl. IV.6), Felnac–Complexul Zootehnic (Sava 2016, Pl. 4.1a–b) and in the Beograd–Karaburma cemetery (Todorović 1977, 37, 70). These finds are linked with either the transition from LBA I to II or LBA II itself in the Banat region and surrounding areas.

Truncated-conical cups with carinated rims, whether short or long (figs 11.4, 6; 15.5), typically appear in the ceramic inventories of Bronze Age settlements in Banat from the 14th c. BC onwards. Parallels for the Dumbrăvița material can be found at Timișoara–Fratelia, Voiteni (Szentmiklosi 2021, Pl. C.5, CXXIX.6; CXLII.6; CIVII.10; CLIX.2,5) and Banatski Karlovac–Kalvarija (Perić 1997, Abb. 3.7–8). Similarly, short globular cups (fig. 11.2, 5) have close correspondences in Romanian Banat at Giroc–Mescal, Timișoara–Fratelia, Sânnicolau Mare–Săliște, Felnac–Complexul Zootehnic and Cornești–Iarcuri (Stavilă 2015, 239; Sava 2016, Pl. 4.3a–b; Krause et al. 2019, Abb. 30.6; Gogâltan, Stavilă 2020, Pl. 16.1; Szentmiklosi 2021, Pl. LXXXIX.8;), as well as in the funerary milieu of the Tumulus Culture, in the necropolis of Velebit, Serbia (Kapurán 2019, Pl. 55.1, 71.2). The discoveries from Banat originate from contexts dated to LBA I, while the finds from Velebit are attributed to the 14th c. BC, based on a ¹⁴C date and typological analogies.

In addition to bowls and plates with straight or lobed rims (figs 10.1–4; 13.6), the Dumbrăvița assemblage also comprises forms with in-turned rims (figs 10.5–6; 15.2). According to current research, the emergence of this type marks the beginning of the LBA II phase in Banat and Transylvania, after which such vessels become common in typological repertoires. For the earlier phase of the Cruceni–Belegiš ceramic style, only truncated-conical bowls with a “slightly in-turned rim” are attested (Gumă 1997, 56). Towards the end of this phase, however, contexts characterised by a heterogeneous mix of decorations and vessel forms also include bowls with in-turned rims, illustrating an evolution in ceramic form. For example, at Foeni–Gomila Lupului II, a plate lacking knobs on the shoulder, decorated with vertical incised stripes, was discovered and securely dated to after 1400 BC (Szentmiklosi 2021, 150–151). Similarly, at Giroc–Mescal, in-turned plates are rare, appearing in the middle of the statistical seriation of the assemblage, alongside elements common to the investigated contexts (Gogâltan, Stavilă 2020). Furthermore, recently published material from Moșnița–Dealul Sălaș includes, alongside a miniature vessel and a figurine (both decorated with white inlay), fragments of three in-turned plates. The context was attributed to a horizon marking the transition between LBA I and II (Rogozea, Stavilă 2024). A similar chronological attribution (Br. B2–C1 in Central European chronology) is assigned to the slightly in-turned plate from grave no. 251 in the necropolis of Beograd-Karaburma (Todorović 1977, 145).

The metal object (fig. 16.3a–b) is composed of a copper-tin-lead alloy (Cu-Sn-Pb) and has no chronological significance. In the Romanian Banat, similar artefacts are found both in hoards and as isolated items. For instance, an early example comes from a field survey at Becicherecu Mic (Timiș County), associated with materials belonging to the Cornești–Crvenka ceramic style (Rogozea, Rogozea 2016, Pl. 8.12). Two saw fragments originate from the settlement at Șagu–Site A1_1, and another from the archaeological site of Ghiroda–Site 1, both being dated to the later phase of the LBA III stage (Sava et al. 2012, 86, Pl. 3/5, 8; Bălan et al. 2019, 58, 60, Pl. 17.8). The largest number of analogies, however, come from hoards in Banat, such as those from Caransebeș, Moldova Veche I, and Sînpetru German (Petrescu-Dâmbovița 1977, 87, 99, 107). Comparable finds from Transylvania include those at Dipșa, Gușterița II, Șpălnaca II, and Tășad (Petrescu-Dâmbovița 1977, 92, 96, 108, 112). Notably, these bronze hoards belong to the Cincu–Suseni–Kurd horizon, which corresponds to LBA III (Gogâltan 2019, 54).

For the analysed artefact, high concentrations of Sn and Pb were recorded, a phenomenon influenced by the presence of corrosion. It is well understood that corrosion processes can increase the

content of these elements, sometimes up to three to four times higher than in the compact core material (Figueiredo et al. 2007; Maróti, Káli 2021; Tarbay, Maróti 2023). Additionally, the presence of reddish spots or small areas of iron (fig. 16.3d–e) on the object indicates incomplete removal of iron during the smelting of copper ore (Czajlik 2012, 96–97). The average measured value of antimony is 0.47 wt%, which in this context is regarded as an impurity, as are the other elements identified in low concentrations (Table 1).

Elemental studies of metal artifacts from this period in Banat region remain scarce, which limits the discussion on the subject (Stavilă, Rogozea 2022, 312–313). On the other hand, several comparative references can be highlighted for Transylvania. From Dipșa hoard, forty-nine samples were collected and analysed using the drilling method. With the exception of a single artefact, all samples display a copper–tin alloy composition, with tin concentrations ranging between 4% and 8% and a few outliers reaching 16–17%. Lead is also present in all analysed pieces, with concentrations varying between 0.07% and 1.71%. One of the samples corresponds to a saw blade, composed of 12% tin and only 0.37% lead. In addition, traces of other elements – such as arsenic, antimony, silver, nickel, bismuth, zinc, cobalt and iron – were identified in varying proportions (Kienlin, Pernicka 2006, 53–54, Tables 1–2).

Several artefacts from the hoards discovered in Sălaj County have also been subjected to elemental analyses. In the Gâlpaia hoard, the analysed items exhibit high tin concentrations, reaching up to 43.84% in finished objects and nearly 60% in semifinished ones. These high values are most likely the result of a decuprification process occurring over time, concomitant with the formation of the patina. Further measurements of the compact metallic core may yield more accurate elemental ratios (Olariu, Bejinariu 2018, 72). High tin concentrations were likewise identified in the artefacts from Domănești hoard – ranging between 10% and 30% – which belongs to the same Uriu–Ópályi hoard series as the Gâlpaia (Olariu 2015, 42, fig. 84). Similar to the artefact from Dumbrăvița, the Gâlpaia items show variable lead contents, reaching up to 3.13%, suggesting the deliberate addition of this element.

From the Aghireș hoard, four XRF measurements were performed on the sickles included in the assemblage, as well as on four fragments of raw bronze. The discussion below focuses on the sickles, as these represent finished objects. Copper content in the four specimens ranges between 89.18% and 97.73%. Tin and lead values are relatively consistent across three of the analysed artifacts, while the fourth shows increased concentrations of 7.29% tin and 2.17% lead (Olariu, Bejinariu 2018, 74). This last piece closely resembles the metal object presented by us in terms of its elemental composition.

The examples discussed above provide useful comparative data regarding the elemental composition of our artefact. However, a more comprehensive comparative discussion requires the systematic compilation and contextualization of all available elemental analyses from the eastern Carpathian Basin.

In the context of Bronze Age discoveries in Banat, beads – regardless of material – are rare finds (fig. 16.1). Within the distribution area of the Cruceni–Belegiš ceramic style, such a discovery is unique. To better appreciate its significance, it is necessary to compare this find with similar LBA discoveries.

From the inventory of a secondary cremation burial at the Susani–Grămurada de la Jupani mound (Timiș County), several beads were recovered and analysed for composition. Analyses revealed that these were ceramic, either containing glass-like elements or with small vitrified areas resulting from thermal treatment. The archaeological context dates to around 1200 cal BC; while μ value of the radiocarbon date is 1240 cal BC (Vlase et al. 2020, 1068, 1073).

In the Lower Mureș area, excavations at Sântana–Cetatea Veche uncovered over one hundred

Lab#	Material	Site	RU	¹⁴ C Age (yr BP)	Unmodelled Calib.Age Range – 95.4 % prob.	μ value (calBC)	Bibliography
KIA 51810	seed	Gradište Idoš	Context 6011 (Trench 6)	3172 ± 19	1498–1415 calBC (95.4%)	1453	Molloy et al. 2020, Tab. 3
KIA 51804	bone	Gradište Idoš	Context 6006 (Trench 6)	3132 ± 21	1492–1481 calBC (1.9%) 1451–1379 calBC (75.8%) 1344–1308 calBC (13.8%)	1400	Molloy et al. 2020, Tab. 3
KIA 51813	charcoal	Gradište Idoš	Context 6010 (Trench 6)	3098 ± 20	1425–1293 calBC (95.4%)	1359	Molloy et al. 2020, Tab. 3
KIA 51807	bone	Gradište Idoš	Context 6006 (Trench 6)	3069 ± 20	1407–1270 calBC (95.4%)	1333	Molloy et al. 2020, Tab. 3
Beta-256557	charcoal	Foeni-Gomila Lupului	L1/2000	3100 ± 40	1489–1484 calBC (0.5%) 1449–1260 calBC (94.9%)	1357	Szentmiklosi 2021, 82, 150
GrN 7370	charcoal	Hrtkovci-Gomolava	Level IVc	3090 ± 55	1496–1475 calBC (2.3%) 1460–1213 calBC (93.2%)	1343	Waterbolk 1988, 119–121
AAR-31657	human bone	Vojlovica II	Grv 69b	3089 ± 23	1421–1282 calBC (95.4%)	1351	Daróczy et al. 2023, Tab. 1

Table 4. ¹⁴C Data from Cruceni–Belegiš archaeological contexts used for contextualise the radiocarbon date of Dumbrăvița–Parohia Ortodoxă

blue glass beads. Ninety were found in the lower fill of the ditch of Enclosure I. Radiocarbon dating places the context in the 14th c. BC (Krause et al. 2022, 79, 82–83). Additionally, within the Pecica II hoard, alongside bronze artefacts, eight amber beads and two glass beads were discovered, attributed to the Cincu–Suseni–Kurd horizon; LBA III chronological horizon (Petrescu-Dâmbovița 1977, 101).

One of the most remarkable finds of Romanian prehistory is the Cioclovina cu Apă cave hoard in Transylvania. Part of the votive assemblage consists of beads made of blue glass, tin, amber or faience. The hoard is accumulated over an extended period but does not appear to extend beyond the LBA II horizon. This is confirmed by an absolute date from Hall B (Rotea 2017).

Bead discoveries from Cluj–Napoca–Strada Banatului funerary context, the Dobrocina hoard (Sălaj County), and those from tumulus no. 20 in the Lăpuș necropolis are also assigned to the same chronological horizon (Petrescu-Dâmbovița 1977, 57; Metzner-Nebelsick et al. 2010, 219–233).

Analogies between the archaeological material from Dumbrăvița and comparable finds have provided reference points. These help establish a relative chronological framework. The radiocarbon date obtained from a sample recovered from feature no. 11 complements this information. It situates the discoveries in the first half of the 14th c. cal BC. Conventionally, in terms of relative chronology, this interval corresponds to the second phase of the Cruceni–Belegiš ceramic style. We selected published absolute dates for this ceramic style with calibrated ranges and μ values comparable to our result. These derive from the sites Foeni–Gomila Lupului II (L.1/2000), Hrtkovci–Gomolava (level IVc), Gradište–Idoš and grave 69b from the necropolis at Vojlovica (Table 4).

The calibrated date from Dumbrăvița (fig. 7.1) shows posterior density estimate of 1434–1372 cal BC (55.6% probability) and 1353–1300 cal BC (39.8% probability). The μ value is 1371 cal BC. At Foeni–Gomila Lupului, the calibrated date has posterior density estimate of 1489–1484 cal BC (0.5% probability) and 1449–1260 cal BC (94.9% probability). The pottery assemblage associated with this absolute date combines elements of both the first and second stages of the Cruceni–Belegiš ceramic style. Vessels feature pseudo-corded motifs and incisions, with one example having white inlay. There are also vessels decorated only with channelled ornament. Bowls and dishes with straight rims are most frequent. Variants with in-turned rims are also present (Szentmiklosi 2021, 82–84).

The sample from Hrtkovci–Gomolava was collected from level IVc (Waterbolk 1988, 121). The calibrated date has posterior density estimate of 1496–1475 cal BC (2.3% probability) and 1460–1213 cal BC (93.2% probability). After the radiocarbon result was published, N. Tasić divided

this level into two horizons. The first (IVc1) marks “the emergence of pottery decorated with simple channels”, whilst the second (IVc2) is considered later and fully attributed to the Gáva horizon (Tasić 2005, 12). The precise association of the radiocarbon date with either sub-level was not clarified. The calibrated date suggests it is more likely to belong to horizon IVc1.

A more recent absolute date comes from grave no. 69b in the necropolis of Vojlovica–Rafinéria nafta (Daróczy et al. 2023, Tab.1). This sample produced posterior density estimate of 1421–1282 cal BC (95.4% probability). L. Bukvić (2000) attributed the finds from this grave to the Gáva cultural manifestations. Other researchers consider them part of LBA II, the channelled horizon of the Cruceeni–Belegiš ceramic style (Motzoi-Chicideanu 2011, 134, no. 695; Szentmiklosi 2021, 352–353, no. 279).

From Gradište–Iđoš, four absolute dates are available which originate from the same context, pit 6005. These provide broad 2-sigma intervals, spanning from the first half of the 15th c. cal BC to the first half of the 13th c. cal BC. The pottery from this context is stylistically attributable to the Cruceeni–Belegiš II ceramic style. In addition, several fragments characteristic of the Tumulus Culture were also identified. Additionally, two stamped sherds represent imports from the southern Danubian area (Molloy et al. 2020).

As previously noted, northern Banat and the lower Mureş Basin follow a distinct trajectory in the development of Late Bronze Age pottery. Extensive data are available from the settlement at Şagu–Site A1_1, where pottery assemblages from six archaeological features were correlated with radiocarbon results. These document a span between 1660 and 1265 cal BC, with most dates falling within LBA I, and only one closely corresponding to that from Dumbrăviţa (Sava 2019, Tab. 1). In contrast to Dumbrăviţa, where the adoption of vessel forms and ornamentation techniques characteristic of LBA II occurs at a later stage, at Şagu, vessel forms such as the in-turned plate were assimilated as early as 1500–1400 cal BC. Furthermore, in the earliest archaeological contexts, the channelled ornamentation was already in frequent use, alongside incised, embossed and impressed motifs. A process common to both settlements, as well as to the entire eastern part of the Carpathian Basin, is the increasing use of channelled ornamentation, corroborated by a decline in the frequency of incised decoration in pottery assemblages after 1400 cal BC (Sava 2019, 212–215). Finally, similar to the settlement at Dumbrăviţa, investigations at Şagu identified pits with various functions and a very low number of dwellings (Sava et al. 2011, 29–30).

A substantial number of absolute dates come from research conducted at the most significant LBA site in the eastern Carpathian Basin, Corneşti–Iarcu mega-fort (Lemphul et al. 2019). Only a few ceramic vessels have been published so far (Szentmiklosi et al. 2011, fig. 8; Heeb et al. 2015, Abb. 10; Lemphul et al. 2018, Abb. 3–5; Krause et al. 2019, Abb. 30), which limits understanding of the site’s material culture in the late 15th and early 14th c. cal BC. Still, formal and stylistic analogies suggest a closer affinity with the ceramic assemblage from Şagu than with that from Dumbrăviţa.

From the radiocarbon dates and archaeological contexts analysis it is known that during the chronological sequence outlined above – within which the Dumbrăviţa settlement also developed – the Corneşti–Iarcu mega-fort experienced several turbulent episodes. These appear in the successive phases of rapid construction, reconstruction and destruction that occurred within relatively short periods of time. Around 1400 cal BC, Phase B of Ring I was erected. In the same period, Phase I of Ring II was constructed and shortly after that destroyed by fire. The second occupation phase at Corneşti evolved within this century (1410–1305 cal BC, modelled dating interval; 2 σ range) and based on available data ended no later than about 1305 cal BC. The two rings were destroyed somewhat later than the second occupation level, at some point during the first half of the 13th c. BC; Ring I, Phase B, around 1250 cal BC and Ring II, second phase, around 1265 cal BC (Lemphul et al. 2019, 273–277, Table 8).

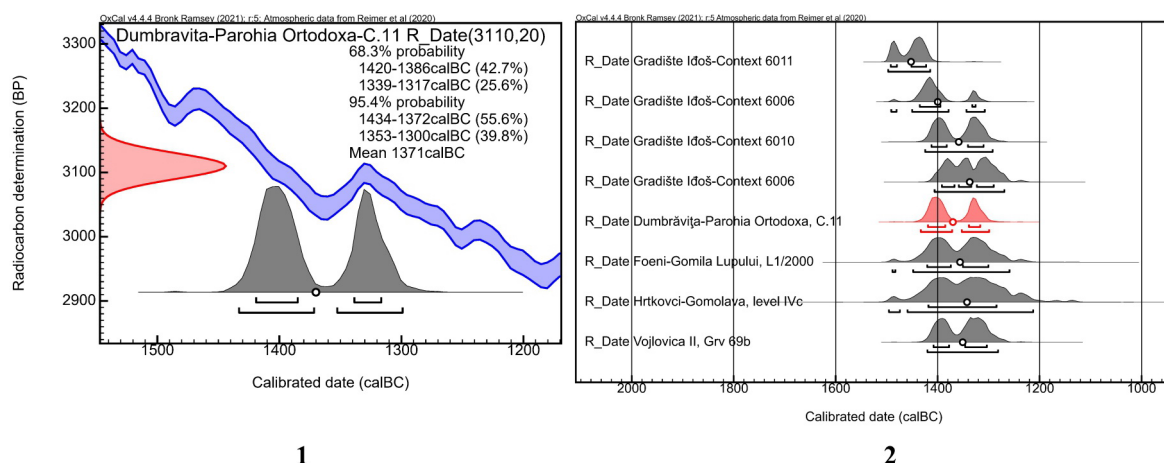

Fig. 7. 1. The calibrated date from Dumbrăvița–Parohia Ortodoxă; 2. Plot of absolute dates from archaeological features with Cruceni–Belegiš-type finds (author A. Stavilă)

Similarly, the settlement at Dumbrăvița developed synchronously with Sântana–Cetatea Veche mega-fort. Radiocarbon data indicate that the mega-fort evolved over the course of the 14th c. cal BC. In this case, the material culture is better documented. By the beginning of the century, ceramic assemblages already showed vessel forms and decorative motifs that, within the Cruceni–Belegiš area, are generally attributed to the fully developed second phase of the ceramic style (Sava et al. 2019; Gogâltan et al. 2019; Krause et al. 2022).

By PCA analysis we compared the pottery assemblages from Giroc–Mescal and Dumbrăvița (fig. 8). The analysis highlights several points. First, two archaeological features (no. 11 from Dumbrăvița and C1/1993 – 0.75–0.90 m from Giroc–Mescal) are outliers, as they contain the most unique variables in the dataset. Archaeological feature no. 11 is distinct for its incised ornaments (fig. 6.12, 14–16, 19–21), channel ornament of B5 type (fig. 6.5), vessel forms such as BII-type storage pots (figs 5.2; 9.4) and lobed-rim bowl (figs 5.11; 13.6). For the Giroc outlier, level 0.75–0.90 m from Feature 1/1993 stands out for its various cup types (Gogâltan, Stavilă 2020, 204–205, fig. 5) and certain incised ornaments (fig. 6.8–10).

Beyond these cases, a cluster appears homogeneous at first, but differences exist between the Dumbrăvița and Giroc archaeological features (fig. 8). They are distributed separately along the two principal components of the graph. A key distinction is the absence of pseudo-corded ornament in the Dumbrăvița assemblage; it is entirely absent there but found only at Giroc. Conversely, a series of channelled ornaments (fig. 6.3–6) occurs only at Dumbrăvița. Regarding vessel forms, several elements are common to both assemblages. For example, both have truncated-conical bowls with straight rims. However, in the Dumbrăvița subgroup, cups of CI4 type (fig. 11.4, 6) and in-turned plates (fig. 10.1) occur frequently.

The database remains limited, but the statistical results show clear differences between the two ceramic assemblages. Alongside shared features, Dumbrăvița exhibits distinctive stylistic and morphological traits that are absent at Giroc–Mescal. The Giroc pottery assemblage displays all attributes typical of the first phase of the Cruceni–Belegiš ceramic style. In contrast, the situation at Dumbrăvița is distinct. The pseudo-corded decoration – a benchmark of the earlier phase – is absent. Certain established ornaments and vessel forms persist, but new elements also emerge. These would later become widespread within the channelled horizon of this ceramic style.

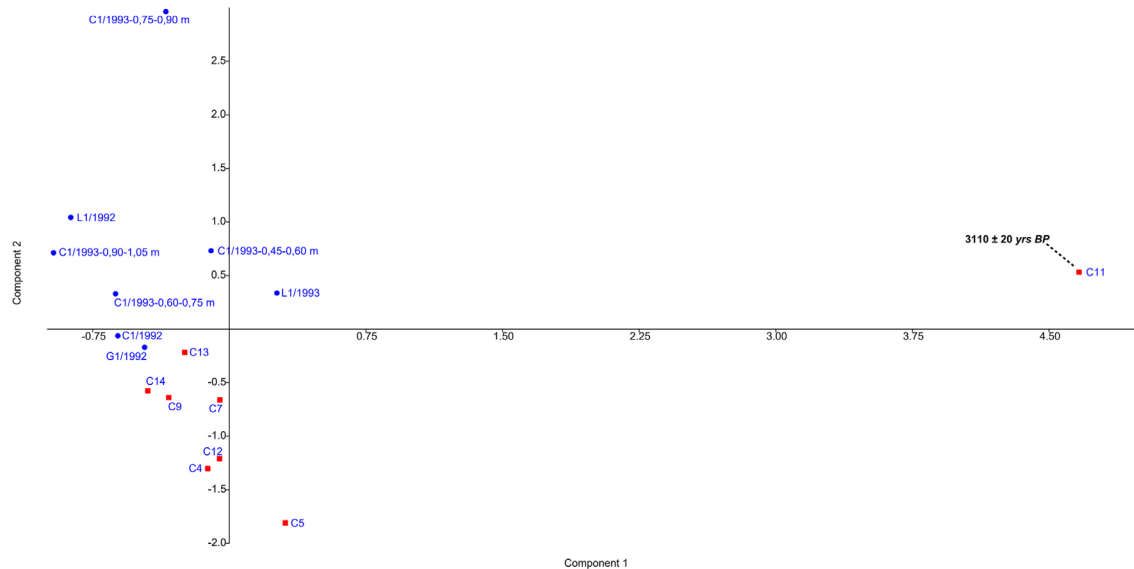

Fig. 8. PCA ordination plot of Girc-Mescal (blue) and Dumbrăvița-Parohia Ortodoxă III (red) pottery assemblages (author A. Stavilă)

Conclusions

Archaeological investigations at the Dumbrăvița-Parohia Ortodoxă III site yielded valuable information about a new Cruceni-Belegiš settlement, one of the few investigated in central Banat. The simple stratigraphy revealed features such as refuse pits and postholes. These, along with the finds, document a LBA habitation. Limited architectural evidence, including daub fragments with wattle impressions, suggests the use of semi-sunken dwellings, a construction technique common in communities of this ceramic style.

The ceramic assemblage is modest but informative. The pseudo-corded ornament, a benchmark of the Cruceni-Belegiš I, is absent from the features and appears only on a single sherd found in a secondary position in layer 3. In contrast, incised ornaments and vessel forms of the earlier phase, like truncated-conical bowls and straight-rimmed plates, persist. Newer Cruceni-Belegiš II elements are also present, such as channelled ornaments – including circular channels inside vessels (figs 6.6; 13.1) – as well as truncated-conical cups with flaring rims and oblique walls (figs 11.4, 6; 15.5) and in-turned bowls and plates (figs 10.1, 5–6; 15.2). This trait combination became clearer through PCA analysis comparing Dumbrăvița and Girc-Mescal materials. At first glance, the results suggest one large cluster, but distinct subgroups for each site are evident, each with unique features.

The radiocarbon date from feature no. 11 places the Dumbrăvița finds in the 14th c. cal BC. This aligns with results from Foeni-Gomila Lupului II, Hrtkovci-Gomolava, Vojlovica, and Gradište-Idoš. Typological and stylistic comparisons, however, show differences. Dumbrăvița most closely resembles Foeni, and possibly Hrtkovci-Gomolava, if the date fits horizon IVc1. By contrast, contexts from Gradište-Idoš and Vojlovica-Rafneria nafta show a fully developed channelled horizon, corresponding to Cruceni-Belegiš II and the broader LBA II stage in eastern and southeastern Carpathian Basin. The data from Dumbrăvița once again reinforce the notion that the material culture of Late Bronze Age pottery in the northern Banat area developed upon the same cultural foundation. However, its evolution subsequently followed a different trajectory. Another noteworthy result is the discovery at Dumbrăvița of the first documented beads in the Cruceni-Belegiš cultural area. While not chronologically significant, these finds carry symbolic and prestige value. They suggest the community was familiar with prized adornments of the time.

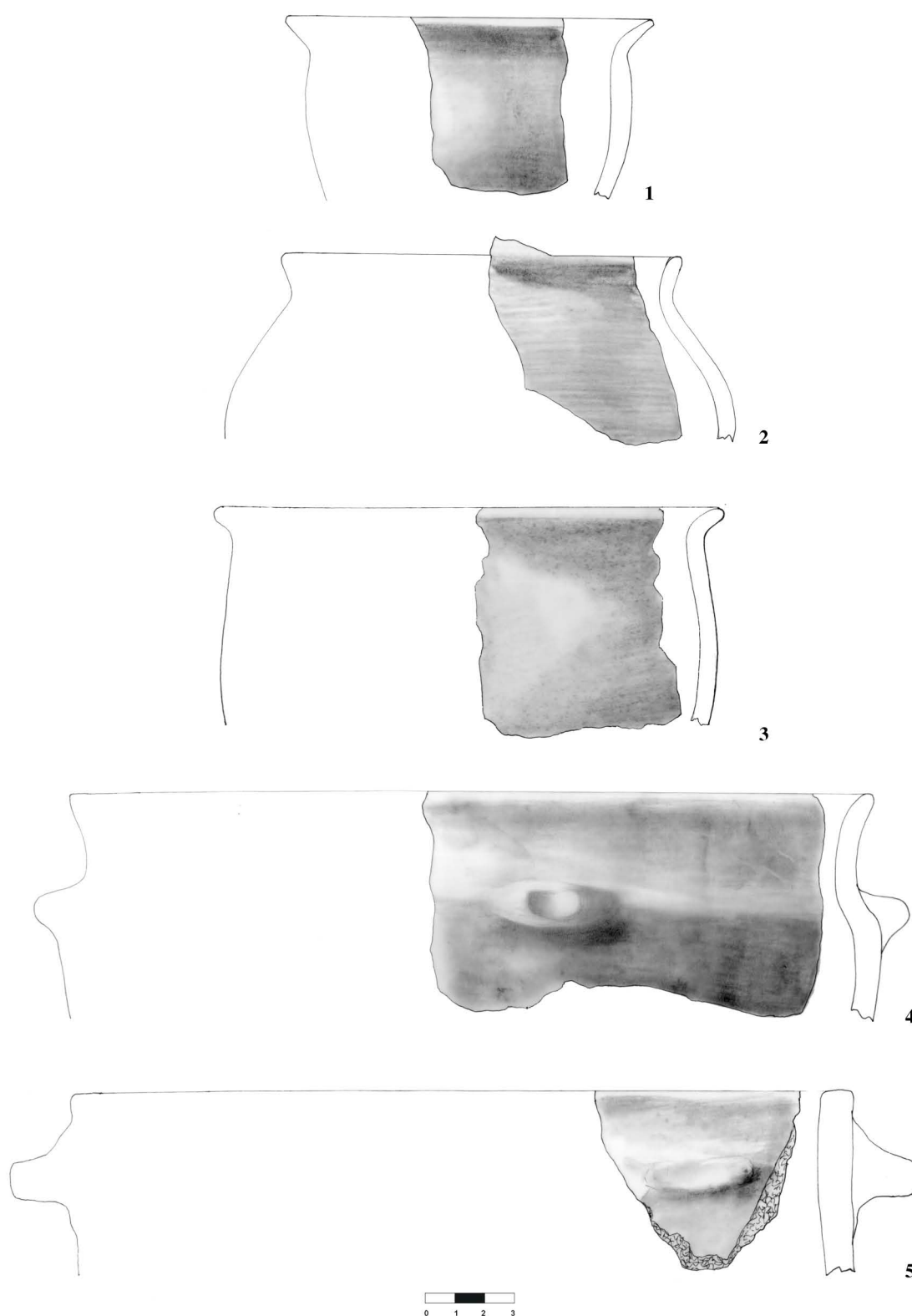

Fig. 9. Cooking pots (1–3) and storage vessels (4–5) from Dumbrăvița–Parohia Ortodoxă III (author A. Stăvilă)

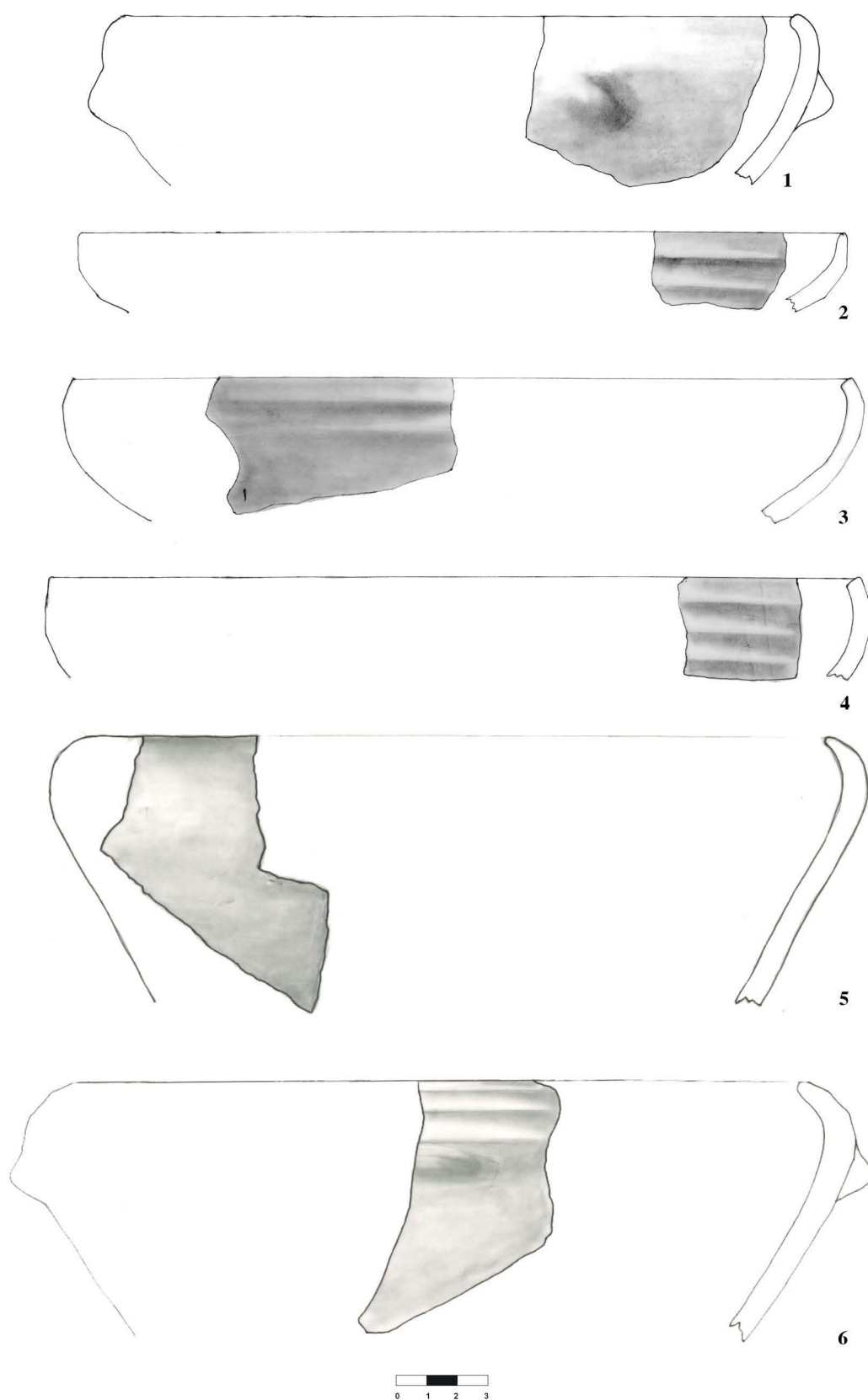

Fig. 10. Plates (1–4) and bowls (5–6) from Dumbrăvița–Parohia Ortodoxă III (author A. Stavilă)

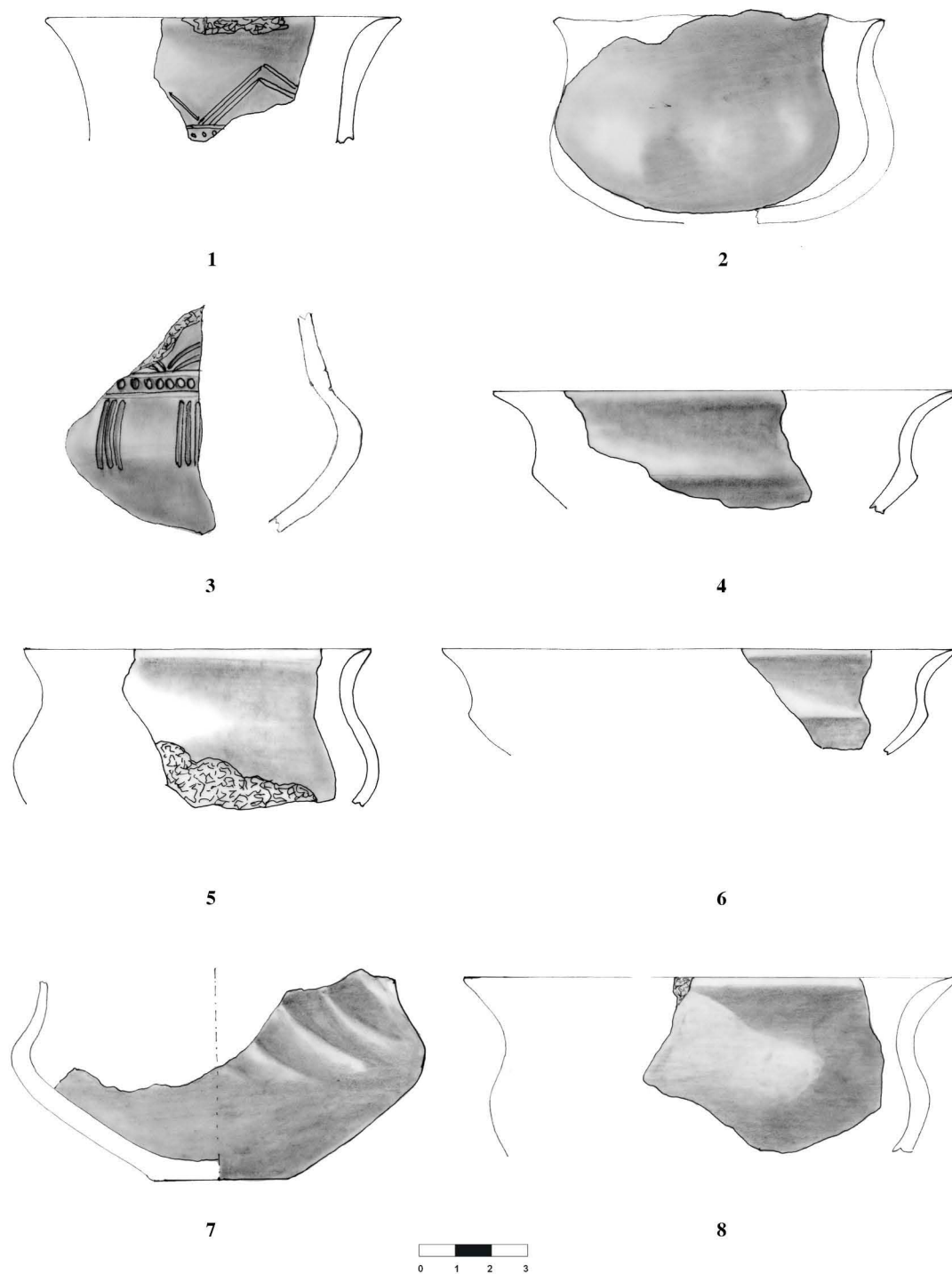

Fig. 11. Cups from Dumbrăvița–Parohia Ortodoxă III (author A. Stăvilă)

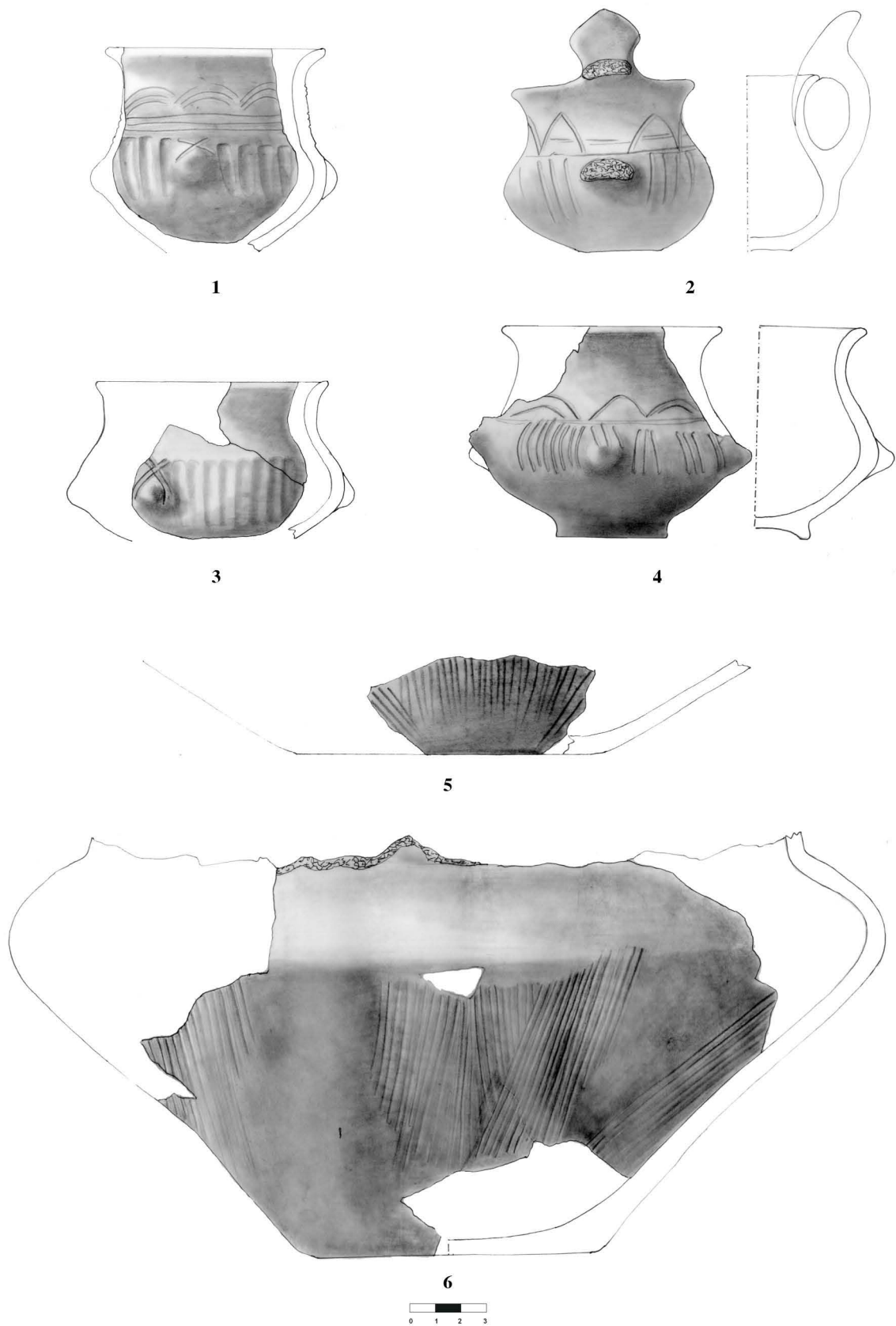

Fig. 12. Cups (1–4) and parts of amphorae (5–6) from Dumbrăvița–Parohia Ortodoxă III (author A. Stavilă)

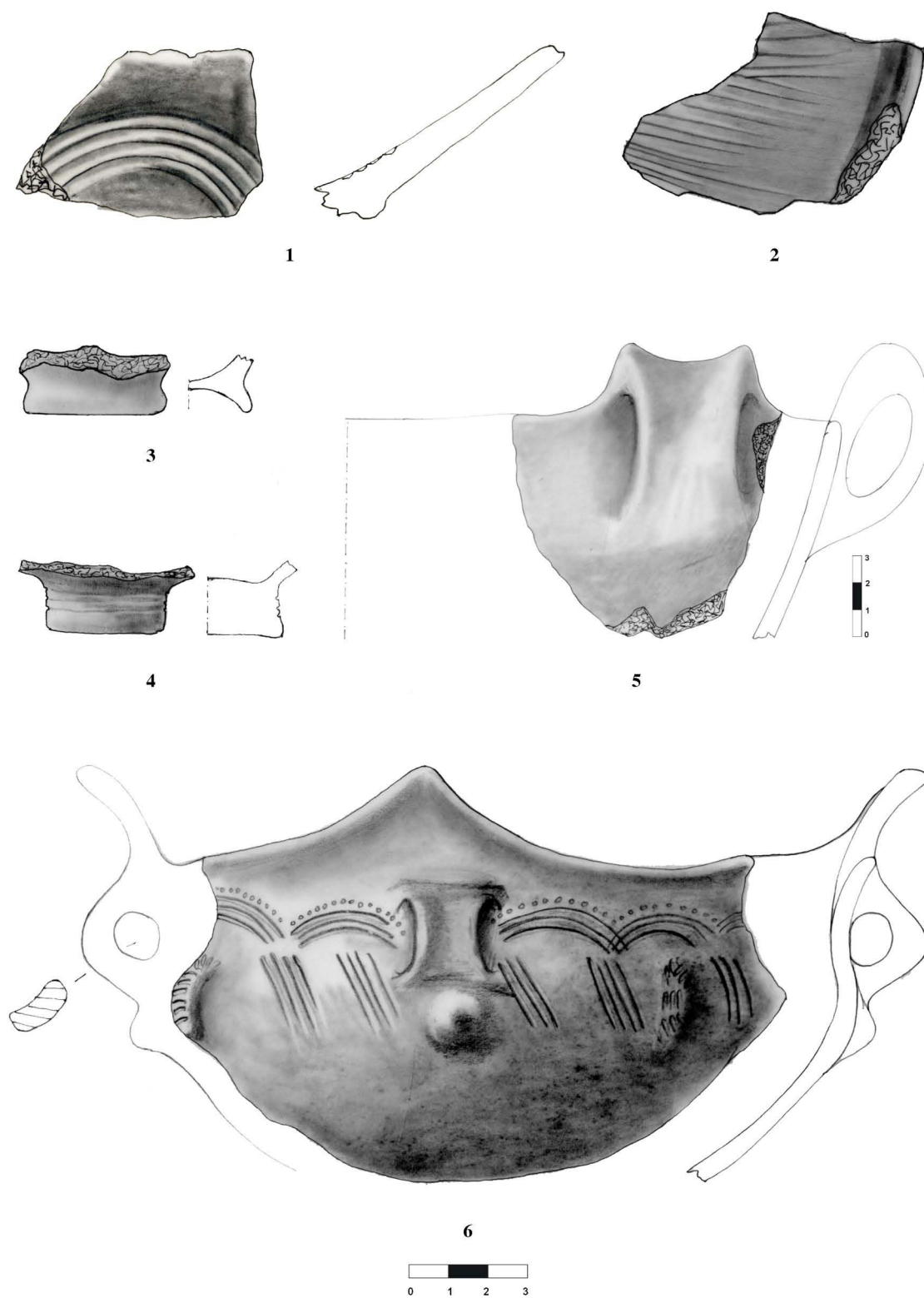

Fig. 13. Fragments of vessels (1–5) and a lobed-rim bowl (6) from Dumbrăvița–Parohia Ortodoxă III (author A. Stăvilă)

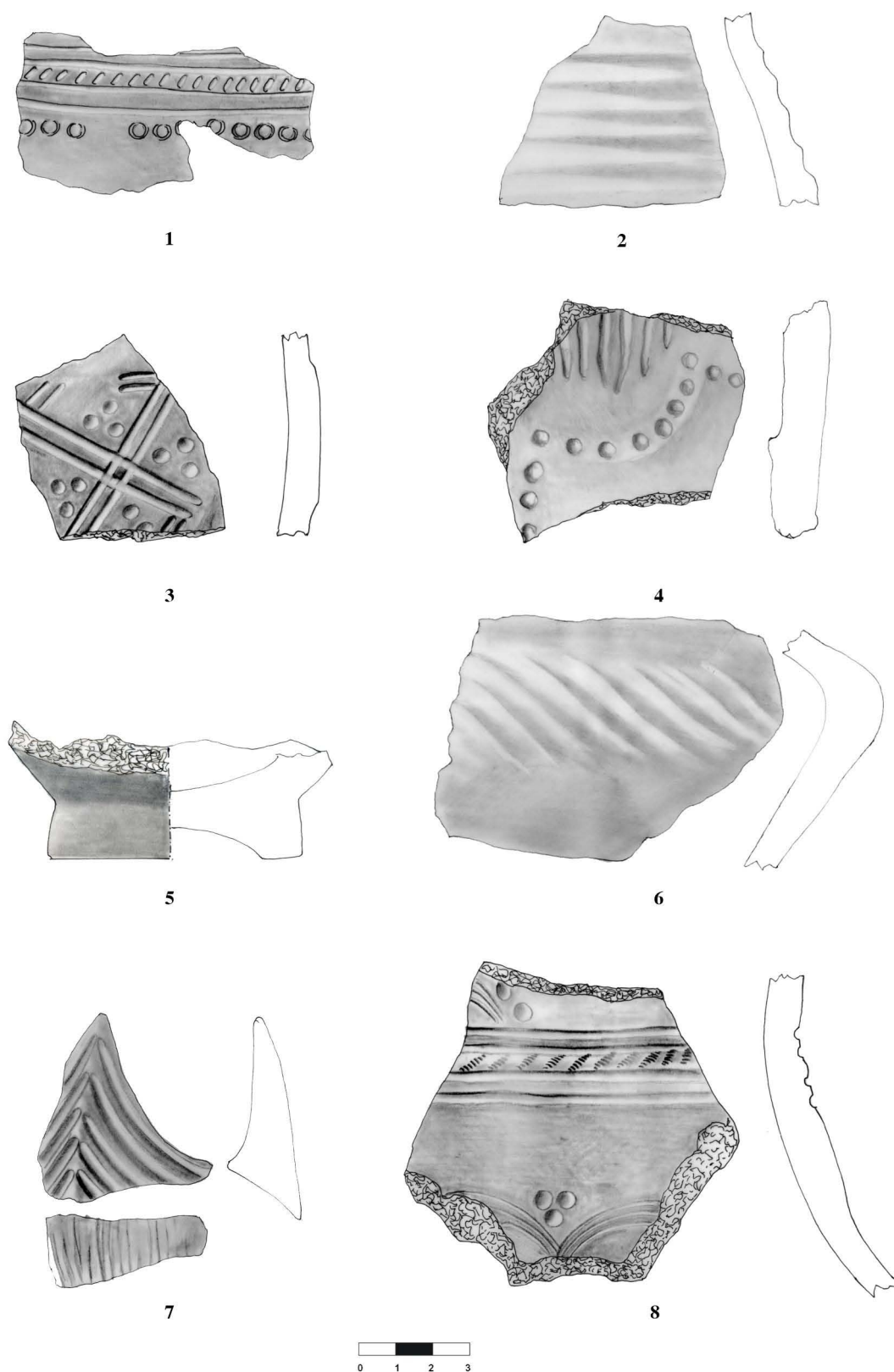

Fig. 14. Fragments of vessels from Dumbrăvița–Parohia Ortodoxă III (author A. Stavilă)

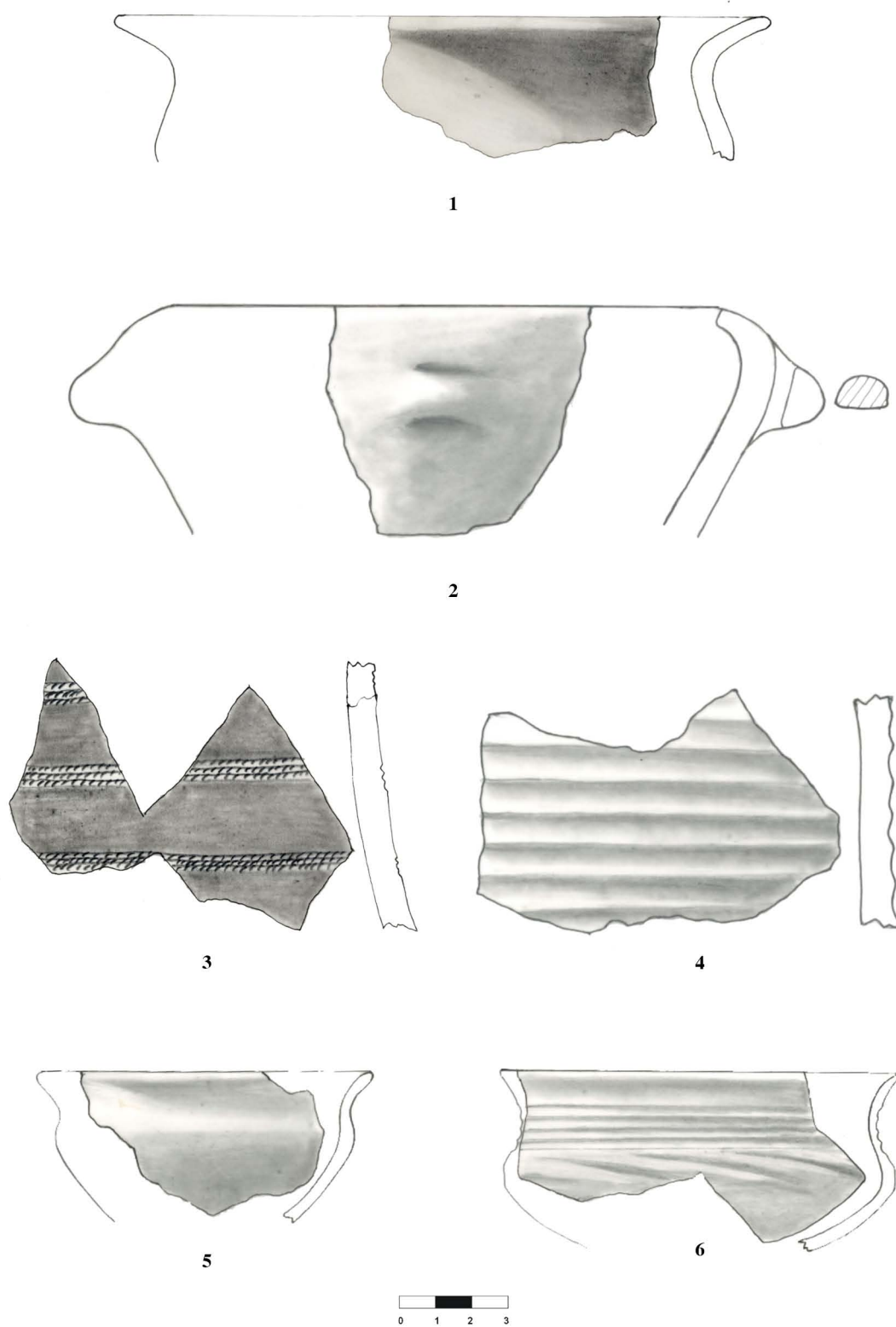

Fig. 15. Fragments of vessels and complete vessels from Dumbrăvița-Parohia Ortodoxă III
(author A. Stăvilă)

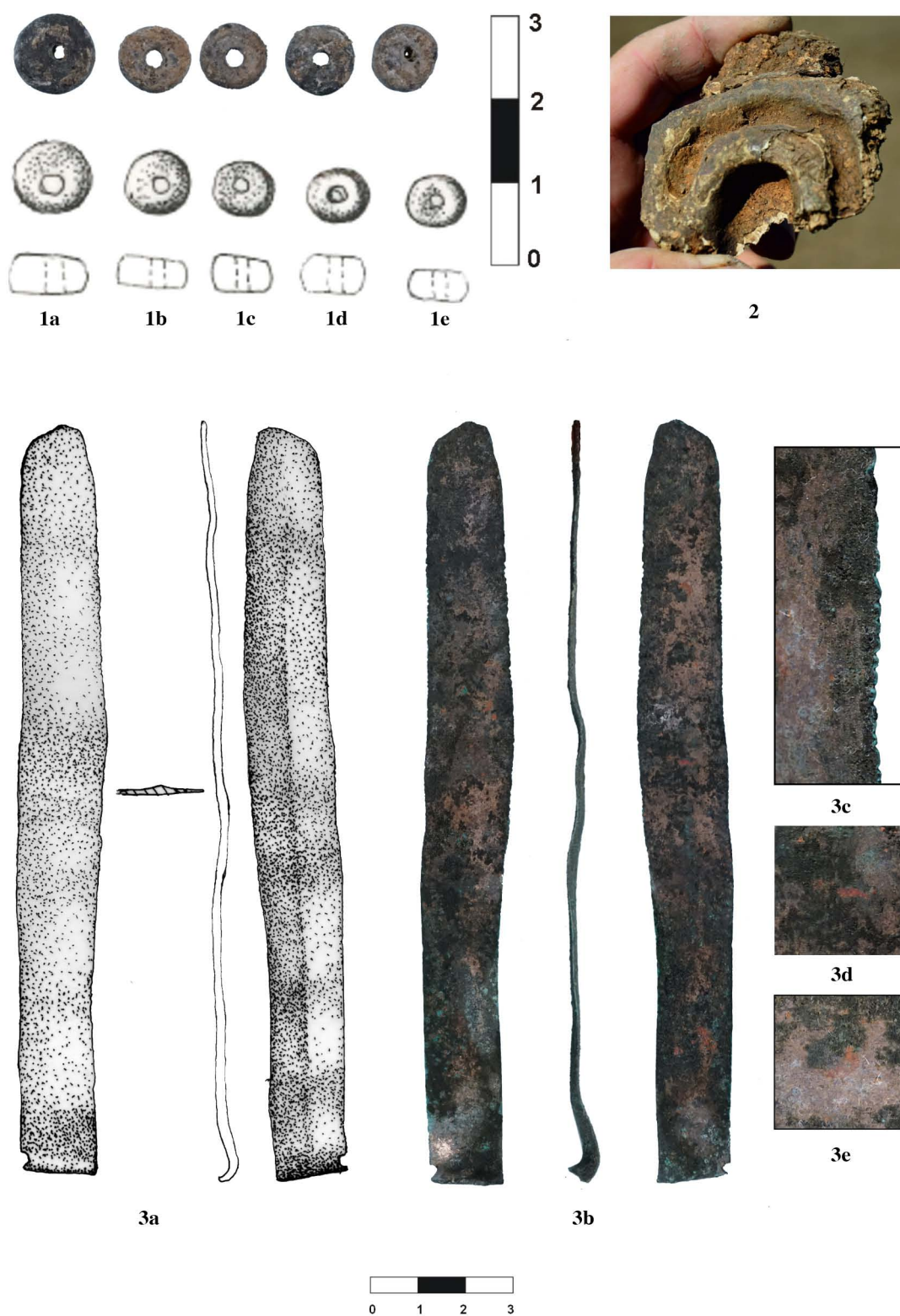

Fig. 16. Beads (1a-e), fragment of a hearth ornament (2) and the metal object (3a-e) from Dumbrăvița-Parohia Ortodoxă III (author A. Stavilă)

Cultural transitions are often difficult to trace archaeologically. The results presented here show that the Dumbrăvița–Parohia Ortodoxă III settlement marks the transition between the Cruțeni–Belegiš I and II phases at the beginning of the 14th c. cal BC. As such, it provides an important reference point for cross-regional comparisons in the eastern Carpathian Basin and south-east Europe.

Acknowledgements

This article was supported by the UVT 1000 DEVELOP Fund of the West University of Timișoara. We are also grateful to PhD Dragoș Diaconescu for the insightful discussions on absolute dating and its contextual interpretation.

References

- , S., Ivanov, G., Hristova, T. 2016. The necropolis of Baley in northwest Bulgaria and its significance for the end of the Bronze Age and the beginning of the Iron Age in the lower Danube region. In Bačvarov, K., Gleser R. (eds) *Southeast Europe and Anatolia in prehistory. Essays in honor of Vassil Nikolov on his 65th anniversary*. Bonn: Dr. Rudolf Habelt GmbH Verlag, 439–456.
- Bălan, G., Burlacu-Timofte, R. 2024. Late Bronze Age Cemetery from Șag-Site 5 (Timiș County, Romania). Preliminary report. In Sava, V., Gogâltan, Fl. (eds) *The Bronze Age on both sides of the Carpathians: studies in honor of Tudor Soroceanu at 80 years*. Cluj-Napoca: Mega, 405–434.
- Bălan, G., Burlacu-Timofte, R., Mătiș, A. 2019. Raport preliminar de cercetare arheologică preventivă în Situl 1 de la Ghiroda din cadrul proiectului Varianta de Ocolire Timișoara Sud. *Patrimonium Banaticum IX*, 55–81.
- Bălărie, A., Heeb, B.S., Szentmiklosi, Al., Teinz, K., Krause, R., Wemhoff, M., Harding, A. 2016. Erste Ergebnisse der Feldforschung an der spätbronzezeitlichen befestigten Siedlung Cornești–Iarcu im Sommer 2015. *Acta Praehistorica et Archaeologica* 48, 51–54; <https://doi.org/10.11588/apa.2016.0.87765>
- Bălărie, A., Heeb, B., Nebelsick-Metzner, C., Nebelsick, L. 2023. *Local traditions, cultural contact or migration? The pottery of Cruțeni–Belegiš–Gáva type as a cultural marker in Southeast Europe during the Late Bronze Age*. Cluj-Napoca: Mega.
- Bejan, A., Benea, D. 1985. Șantierul arheologic Hodoni–Pustă. Raport preliminar 1979–1984. *Banatica* 8, 187–201.
- Bukvić, L. 2000. *Kanelovana keramika Gava kompleksa u Banatu*. Novi Sad: Srpska Akademija Nauka i Umetnosti, Ogranak.
- Ciugudean, H. 2021. Epoca bronzului în Transilvania: o privire de ansamblu. *Apulum. Acta Musei Apulensis* LVIII, 55–97; <https://revista-apulum.ro/?mdocs-file=3819>.
- Ćuković, M. 2013. Dva nova nalazišta Belegijske kulture u okolini Pančeva. *Glasnik Muzeja Banata* 15, 7–25.
- Czajlik, Z. 2012. *A Kárpát-medence fémnyersanyag-forgalma a későbronzkorban és a vaskorban*. Budapest: Komáromi Nyomda és Kiadó Kft.
- Daróczi, T-T., Bălărie, A., Olsen, J., Birclin, M. 2023. Banatian DeathMetals: radiocarbon dating of cremation burials of the setting Bronze Age and dawning Iron Age. *Proceedings of the Prehistoric Society* 89, 157–177; <https://doi.org/10.1017/ppr.2023.4>.

- Dizdar, M. 1996. Brončanodobno naselje u Vinkovcima–Druga ulica br. 23. *Opvscvla arcaeologica* 20, 7–38; <https://hrcak.srce.hr/5422>.
- Figueiredo, E., Valério, P., Araújo, M.F., Senna-Martinez, J.C. 2007. Micro-EDXRF surface analyses of a bronze spear head. Lead content in metal and corrosion layers. *Nuclear Instruments and Methods in Physics Research Section A: Accelerators, Spectrometers, Detector sand Associated Equipment* 580, 725–727; <https://doi.org/10.1016/j.nima.2007.05.135>.
- Medeleț, Fl. 1995. Câmpurile de urne funerare din Banat. *Acta Mvsei Napocensis* 32, 389–302.
- Floca, C. 2024. *Banatul de Câmpie, un ținut istoric aș apelor. Habitatul uman la confluența râurilor Timiș și Pogăniș*. Cluj-Napoca: Mega.
- Forenbaher, S. 1991. Nalazišta grupe Belegiš II u istočnoj Slavoniji. *Opvscvla arcaeologica* 15, 47–69; <https://hrcak.srce.hr/5329>.
- Georgescu, A., Ardelean A.C., Sărășan, A. 2019. Preliminary data concerning the Late Bronze Age–Early Iron Age Settlement from Ghiroda – Obiectiv 4. *Patrimoniul Banaticum* IX, 19–34.
- Gogâltan, Fl. 2019. Despre cronologia absolută a Bronzului Târziu în estul Bazinului Carpatic. *Tyragetia* XXVIII.1, 45–70; https://www.nationalmuseum.md/ro/press_releases/journal_tyragetia/de-spre_cronologia_absoluta_a_bronzului_tarziu_in_estul_bazinului_carpatic/
- Gogâltan, F. 2022. The Middle Bronze Age in the Banat. Old Controversies on the Vatina Culture. *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia* 67.2, 3–64.
- Gogâltan, F., Sava, V., Krause, R. 2019. Sântana–Cetatea Veche. A Late Bronze Age Mega-fort in the Lower Mureș Basin in Southwestern Romania. In Hansen, S., Krause, R. (eds) *Materialisation of Conflicts*. Bonn: Habelt-Verlag, 191–221.
- Gogâltan, Fl., Stavilă, A. 2020. The Late Bronze Age Settlement from Giroc (Timiș County). The 1992–1993 archaeological excavations. *Ziridava. Studia Archaeologica* 34, 189–242; https://www.z-studarch.ro/2020_34/10_Gogaltan,%20Stavila.pdf
- Gogâltan, F., Stavilă, A. 2021. The Bronze Age Findings. In Drașovean, F., Gogâltan, F. (eds) *Foeni–Cimitirul Ortodox. Archaeological Monography*. Cluj-Napoca: Mega, 474–524.
- Gumă, M. 1997. *Epoca bronzului în Banat: orizonturi cronologice și manifestări culturale*. Timișoara: Mirton.
- Heeb, B., Szentmiklosi, A., Krause, R. 2015. Cornești–Iarcuri – Ergebnisse der archäologischen Untersuchungen 2007 bis 2014 an der größten prähistorischen Befestigung Europas. *Mitteilungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte* 36, 57–68.
- Kapuran, A. 2019. *Velebit, a Tumulus Culture necropolis in the Southern Carpathian Basin (Vojvodina, Serbia)*. Oxford: BAR Publishing; <https://doi.org/10.30861/9781407323787>.
- Kempotić, M. 2009. Grupa Belegiš. In Čataj L. (ed.) *Josipovac Punitovački–Veliko Polje I. Zaštitna Arheološka Istraživanja na trasi Autoceste A5. Eneolitičko, brončanodobno, srednjovjekovno naselje*. Zagreb: Hrvatski restauratorski zavod.
- Kienlin, T.L., Pernicka, E. 2006. Date privind compoziția unor obiecte din depozitul de la Dipșa. In Ciugudean, H., Luca, S.A., Georgescu, A. *Depozitul de bronzuri de la Dipșa*. Alba-Iulia: Altip, , 53-56.
- Kiss, T., Hernesz, P., Sümeghy, B., Györgyövícs, K., Sipos, G. 2014. The evolution of the Great Hungarian Plain fluvial system – Fluvial processes in subsiding area from the beginning of the Weichselian. *Quaternary International* 388, 2014, <https://doi.org/10.1016/j.quaint.2014.05.050>.
- Krause, R., Szentmiklosi, A., Heeb, B., Lemphul, R., Teinz, K., Bălărie, A., Herbig, C., Stobbe, A., Schmidt, J., Schäffler, D., Wemhoff, M. 2019. Cornești–Iarcuri. Die Ausgrabungen 2013 und 2014 in der befestigten Großsiedlung der späten Bronzezeit im rumänischen Banat. *Eurasia Antiqua* 22, 133–184.

- Krause, R., Sava, V., Stobbe, A., Guminor, M., Gogâltan, F. 2022. Sântana–Cetatea Veche am Unterlauf des Mureş in Rumänien. Zur Topographie, Umwelt und Geschichte der Befestigungen und ihres zentralen Groß-komplexes. *Eurasia Antiqua* 24, 67–89.
- Lehmpful, R., Georgescu, A., Heeb, B., Szentmiklosi, A., Bălărie, A., Teinz, K., Krause, R., Wemhoff, M. 2018. Häuser, Gruben und ein »Lausitzer« Gefäß – Ergebnisse der Feldforschungen 2016 und 2017 an der spätbronzezeitlichen Siedlung Corneşti-Iarcuri im rumänischen Banat. *Acta Praehistorica et Archaeologica* 50, 31–43.
- Lehmpful, R., Bernhard, H., Szentmiklosi, A., Stobbe, A., Krause, R. 2019. The Genesis of the Fortification of Corneşti-Iarcuri near the Mureş Lower Course (Romanian Banat) – A Phase Model on the Chronology of the Settlement and Fortification Structures. In Hansen, S., Krause, R. (eds) *Bronze Age fortresses in Europe*. Bonn: Habelt–Verlag, 253–278; <https://d-nb.info/1210704366/34>.
- Major, I., Dani, J., Kiss, V., Melis, E., Patay, R., Szabó, G., Hubay, K., Túri, M., Futó, I., Huszánk, R., Jull, A.J.T., Molnár, M. 2019a. Adoption and evaluation of a sample pretreatment protocol for radiocarbon dating of cremated bones at HEKAL. *Radiocarbon* 61.1, 159–171; <https://doi.org/10.1017/RDC.2018.41>.
- Major, I., Futó, I., Dani, J., Cserpák-Laczi, O., Gasparik, M., Jull, A.J.T., Molnár, M. 2019b. Assessment and development of bone preparation for radiocarbon dating at HEKAL. *Radiocarbon* 61.5, 1551–1561; <https://doi.org/10.1017/RDC.2019.60>.
- Maróti, B., Káli, Gy. 2021. Non-destructive characterization of bronze objects from Ráksi and the Pusztasárákánytő depot find. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 72, 21–25; <https://doi.org/10.1556/072.2021.00002>.
- Măruia, L., Micle, D., Stavilă, A., Floca, C. 2019. *Unip–Dealul Cetăţuica. Rezultatele cercetărilor arheologice desfăşurate între anii 2009–2015*. Cluj-Napoca: Mega.
- Metzner-Nebelsick, C., Kacsó, C., Nebelsick, L.D. 2010. A Bronze Age ritual structure on the edge of the Carpathian Basin. *Studii şi Comunicări. Satu Mare* XXVI.1, 219–233.
- Moga, M., Medeleţ, F., Rogozea, P. 2017. Materialele atribuite bronzului târziu de la Timişoara–Pădurea Verde. *ArheoVest* V.1, 247–274.
- Molloy, B., Jovanović, D., Bruyère, C., Marić, M., Bulatović, J., Mertl, P., Horn, C., Milašinović, L., Mirković-Marić, N. 2020. A New Bronze Age Mega-fort in Southeastern Europe: Recent Archaeological Investigations at Gradište Idoš and their Regional Significance. *Journal of Field Archaeology* 45.4, 293–314; <https://doi.org/10.1080/00934690.2020.1734899>.
- Molnár, M., Rinyu, L., Veres, M., Seiler, M., Wacker, L., Synal, H.A. 2013a. EnvironMICADAS: a mini 14C AMS with enhanced Gas Ion Source Interface in the Hertelendi Laboratory of Environmental Studies (HEKAL), Hungary. *Radiocarbon* 55.2–3, 338–344; <https://doi.org/10.1017/S0033822200057453>.
- Molnár, M., Janovics, R., Major, I., Orsovski, J., Gönczi, R., Veres, M., Leonard, A.G., Castle, S.M., Lange, T.E., Wacker, L., Hajdas, I., Jull, A.J.T. 2013b. Status report of the new AMS C-14 preparation lab of the Hertelendi Laboratory of Environmental Studies, Debrecen. Hungary. *Radiocarbon* 55.2–3, 665–676; <https://doi.org/10.1017/S0033822200057829>.
- Motzoi-Chicideanu, I. 2011. *Obiceiuri funerare în epoca bronzului la Dunărea Mijlocie şi Inferioară*. Bucureşti: Editura Academiei Române.
- Olariu, G. 2015. *Aplicaţii ale metodei de analiză XRF la studiul depozitului de bronzuri de la Domăneşti, judeţul Satu Mare*. Satu Mare: Editura Muzeului Sătmărean.
- Olariu, G., Bejinariu, I. 2018. Date referitoare la compoziţia unora dintre obiectele de bronz. In Bejinariu, I. *Depozite de bronzuri din Sălaj*. Cluj-Napoca: Mega, 65–75.
- Perić, S. 1997. Kalvarija, eine Siedlung der jüngeren Phase der Belegiš–Cruceni–Gruppe. *Starinar* XLVIII, 145–164.

- Petrescu-Dîmbovița, M. 1977. *Depozitele de bronzuri din România*. București: Editura Academiei R.S. România.
- Radu, O. 1973. Cu privire la necropola de la Cruceni (jud. Timiș). *Studii și Cercetări de Istorie Veche* 24.3, 503–520.
- Rogozea, O.C., Rogozea, P. 2016. Contribuții la repertoriul așezărilor atribuite epocii bronzului din vestul României (I). *Sargetia. Serie Nouă* VII, 139–200; <https://www.anuarulsargetia.ro/contributii-la-repertoriul-asezarilor-atribuite-epocii-bronzului-din-vestul-romaniei>.
- Rogozea, O.C., Stavilă, A. 2024. A figurine with bell-shaped skirt discovered in the Cruceni–Belegiș type settlement from Moșnița Veche–Dealul Sălaș (Timiș County, Romania). *Annales d'Université Valahia Targoviste. Section d'Archéologie et d'Histoire* XXVI, 45–62; <https://doi.org/10.3406/valah.2024.1496>.
- Rotea, M. 2017. The hoard from the “Cioclovina cu apă” cave: content, dating and significations. *Acta Musei Napocensis* 54.1, 41–104.
- Sava, V., Hurezan, G.P., Mărginean, F. 2011. *Șagu Sit A1_1. O așezare a epocii finale a bronzului la Mureșul de jos*. Cluj-Napoca: Mega.
- Sava, V., Hurezan, G.P., Mărginean, F. 2012. Late Bronze Age metal artifacts discovered in Șagu, Site “A1_1”, Arad – Timișoara Highway (km 0+19.900 – 0 + 20.620). *Ziridava. Studia Archaeologica* 26, 83–107; https://www.z-studarch.ro/2012_26/4%20sava%20et%20al.pdf
- Sava, V. 2016. The archaeological site of Felnac “Complexul Zootehnic” (Arad County). Discussions on the Late Bronze Age Settlement and Cemetery. *Ziridava. Studia Archaeologica* 30, 69–108; https://www.z-studarch.ro/2016_30/6.pdf.
- Sava, V. 2019. The Late Bronze Age Settlement at Șagu and early use of the channeled pottery. *Analele Banatului. Serie Nouă* XXVII, 109–145; https://analelebanatului.ro/static/media/articles/2022/01/18/08_Sava.pdf
- Sava, V., Gogâltan, F., Krause, R. 2019. First Steps in the Dating of the Bronze Age Mega-Fort in Sântana–Cetatea Veche (Southwestern Romania). In Hansen, S., Krause, R. (eds) *Bronze Age fortresses in Europe*. Bonn: Habelt–Verlag, 161–176.
- Sava, V. 2020. The Late Bronze Age pottery in the southeastern Carpathian Basin. *Slovenská Archeologia* 68, 253–296; <https://doi.org/10.31577/slovarch.2020.68.12>.
- Stavilă, A. 2012. The pottery from the Bronze Age settlement of Timisoara – “Fratelia”. A general statistical approach. *Annales d'Université Valahia Targoviste. Section d'Archéologie et d'Histoire*, XIV.2, 29–45; <https://doi.org/10.3406/valah.2012.1115>.
- Stavilă, A. 2015. Considerații asupra locuirii de epoca bronzului de la Sânnicolau Mare – “Seliște”. *ArheoVest* III.1, 229–254.
- Stavilă, A., Rogozea, O.C. 2022. Contribuții la cunoașterea metalurgiei epocii bronzului din Banat. Podoabe și un fragment de tipar descoperite în situl Dudeștii Vechi–Cociohatul Mic. In Diaconu, V. (ed.) *Ab Lapidē Ad Metallum. Studia In Honorem Professoris Marin Cărciumaru*. Brăila: Editura Istros a Muzeului Brăilei “Carol I”.
- Stratan, I., Vulpe, Al. 1977. Der Hügel von Susani. *Praehistorische Zeitschrift* 52.1, 28–86; <https://doi.org/10.1515/pz-1977-520104>.
- Szabó, G.V. 2004. A tiszacsegei edénydepó. Újabb adatok a Tisza-vidéki késő bronzkori edénydepónálás szokásához. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Studia Archaeologica* X, 81–113.
- Szabó, G.V., Váczi, G. 2023. Pre-Gáva, Proto-Gáva, Gáva. The Great Hungarian Plain during the HaA and HaB periods (13th–9th centuries B.C.). In Bălărie, A., Heeb, B., Nebelsick-Metzner, C., Nebelsick, L. (eds) *Local traditions, cultural contact or migration? The pottery of Cruceni–*

- Belegiš–Gáva type as a cultural marker in Southeast Europe during the Late Bronze Age*. Cluj-Napoca: Mega, 185-233.
- Szentmiklosi, A. 1998. Câteva morminte plane de incinerare de la sfârșitul epocii bronzului din hotarul comunei Voiteni. *Analele Banatului, Serie Nouă* VI, 197–207.
- Szentmiklosi, A., Heeb, B., Heeb, J., Harding, A., Krause, R., Becker, H. 2011. Cornești-Iarcuri – a Bronze Age town in the Romanian Banat? *Antiquity* 85, 819–838; <https://doi.org/10.1017/S0003598X00068332>
- Szentmiklosi, A. 2016. Cercetările arheologice de la Peciu Nou–Bociar, jud. Timiș. *Banatica* 26, 203–237; <https://www.banatica.ro/media/b26-1/203-238.pdf>.
- Szentmiklosi, A. 2021. *Așezările culturii Cruceni–Belegiš în Banat*. Cluj-Napoca: Mega.
- Szentmiklosi, A., Medeleț, F. 2016. Sondajul arheologic din așezarea de epoca bronzului de la Voiteg–Groapa cu Vulpi. *Banatica* 26, 239–255; <https://www.banatica.ro/media/b26-1/239-256.pdf>.
- Tarbay, J.G., Maróti, B. 2023. Preliminary Handheld XRF analysis of Late Bronze Age metal finds from the Budakeszi–Ózvölgy–Tető Site (Pest County, Hungary). *Archeometriai Műhely* XX.1, 23–35; <https://doi.org/10.55023/issn.1786-271X.2023-002>.
- Tasić, N. 2001. The problem of the Belegiš (Belegiš–Cruceni, Belegiš–Bobda) culture, genesis, duration and periodization. In Drașovean, F. (ed.) *Festschrift für Gheorghe Lazarovici: zum 60. Geburtstag*. Timișoara: Mirton, 311–321.
- Tasić, N. 2005. Bronze and Iron Age sites in Srem and the stratigraphy of Gomolava. *Balcanica* XXXVI, 7–16; <https://doi.org/10.2298/BALC0536007T>.
- Todorović, J. 1977. *Praistorijska Karaburma II – necropola bronzanog doba*. Beograd: Muzej grada Beograda.
- Vlase, D., Diaconescu, D., Bunoiu, V., Bunoiu, M., Vlase, G., Sfârloagă, P., Vlase, T. 2020. Analytical investigations of adornment pieces from Susani (Timiș County, Romania), *Journal of Thermal Analysis and Calorimetry* 141, 1067–1074; <https://doi.org/10.1007/s10973-020-09878-3>
- Waterbolk, H.T. 1988. C¹⁴ Datierungen von Gomolava. In Tasić, N., Petrović, J.(eds) *Gomolava. Cronologie und stratigraphie der vorgeschichtlichen und antiken kulturen der Donauniederung und Südosteuropas. Internationales Symposium. Ruma 1986*. Novi Sad: Vojvođanski Muzej, 117–121.

Iron fibulae with bronze inlay from the Early Iron Age in Thrace

Georgi Nekhrizov ^{a*}, Ivet Kirilova ^b

^aDepartment of Interdisciplinary Research and Archaeological Map of Bulgaria, National Institute of Archaeology with Museum, Bulgarian Academy of Sciences, Sofia, Bulgaria; nehrizov@gmail.com

^bDepartment of Interdisciplinary Research and Archaeological Map of Bulgaria, National Institute of Archaeology with Museum, Bulgarian Academy of Sciences, Sofia, Bulgaria; ivetkkirilova@gmail.com

* Corresponding author

ABSTRACT

An exceptional typological variety of fibulae was established in Thrace in the Early Iron Age. They are made mainly of bronze, less often of iron, but there are also known examples of precious metals. A precise classification of the fibulae discovered in Bulgaria was created as early as the end of the 1970s. Since then, a significant database of Thracian fibulae has been accumulated, containing new types and variants. It is also very useful in outlining the distribution of the main classes of these artefacts. Among the Early Iron Age fibulae, a group of iron fibulae is noteworthy, whose bows are decorated with three spheres, often inlaid with bronze threads. The main area of distribution, and probably production, of this type of fibulae is South Thrace and more precisely the Rhodope Mountains. A series of such fibulae have been found in another relatively remote area in present-day northeast Bulgaria. Most of the finds come from necropolises – mainly from graves in tumuli, but also from dolmens and rock tombs. The aim of this article is to present this type of fibulae by specifying the chronological framework, to provide data on the technology of their manufacture and to trace their dispersion in the lands of the Thracians and their neighbours.

KEYWORDS

Iron fibulae, bronze inlay, funerary finds, Thrace, Bulgaria, Early Iron Age

Introduction

The article discusses a group of iron fibulae dated to the beginning of the Early Iron Age that were found in areas inhabited by the ancient Thracians. The two-spiral fibulae have triangular outlines, a high triangular plate on the pin holder and three spherical thickenings on the bow. According to D. Gergova's classification of Early Iron Age fibulae from Bulgaria, they fall into type B I 1, variant "γ" (Gergova 1987, 37–38, Taf. 8).

Data and methods

So far, we are aware of a total of 38 fibulae from this group, found mainly in Bulgaria, with a few examples from northern Greece and south-eastern Romania. Only three of them are completely preserved – those from Progled (Gergova 1987, 38, Taf. 8, 107), Dren–Delyan (Mihaylov 2017, 14),

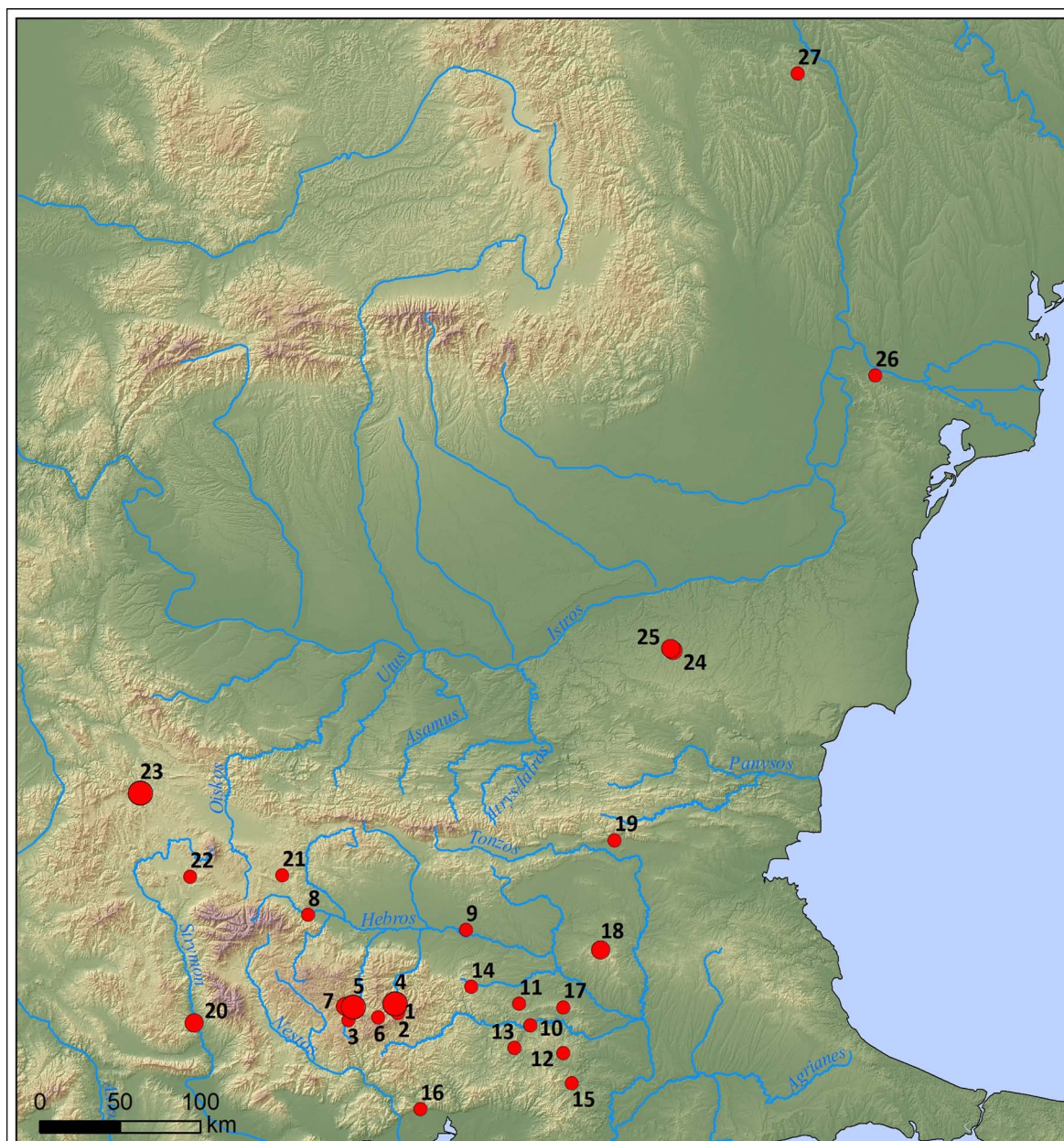

Fig. 1. Distribution of iron fibulae type B I 1 γ (author I. Kirilova)

and Vrabcha (Mihaylov 2021, 390, fig. 5/1). The approximate reconstruction of the shape can be done for another four – Sboryanovo (Stoyanov 1997, table XVIII/127) Kamen rid (Gergova 1986, 22, fig. 10), Stambolovo (fig. 4), and Chepelare (Kisyov 1991, 4, fig. 10). The size of the better-preserved fibulae is between 5.5 cm (Stambolovo) and 10.8 cm (Progled) – the variable dimensions probably depended on the gender and age of the people who wore them. Regardless of their size, the significant diameter of the spirals, often over 1 cm, is notable. Most of the spheres decorating the bow of the fibulae are up to 0.6 – 0.8 cm in diameter, but in some cases these spheres are quite prominent, with diameter over 1.5 cm or even over 2 cm (Angel voyvoda, Pchelari, Ihtiman and Zhelezino) (figs 2.1, 4–5, 7; 3.3–4, 6). None of them are fully preserved making it difficult to determine their overall dimensions.

In many cases, there are oblique cuts inlaid with bronze threads on the surface of the spheres. In a few cases, such as the fibulae from Pchelari and Stambolovo, such inlays are present on both

Iron fibulae with bronze inlay from the Early Iron Age in Thrace

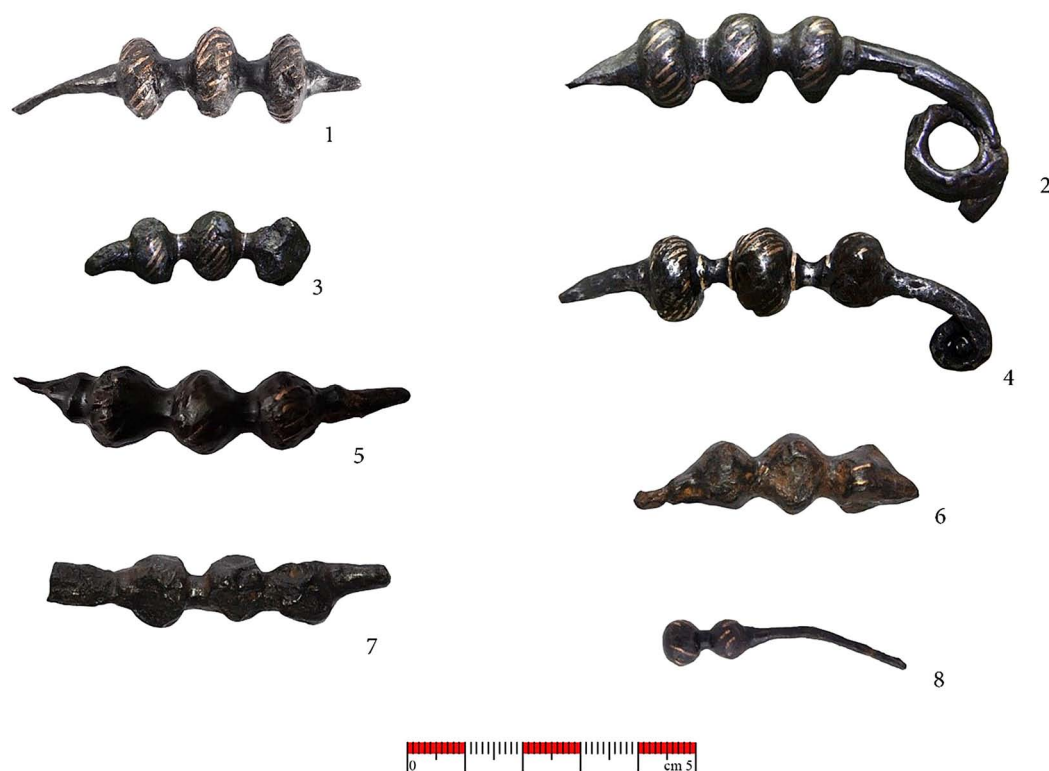

Fig. 2. Iron fibulae with bronze inlay type B I 1 γ: 1. Angel voyvoda, 2–3. Hlyabovo, 4. Pchelari, 5. Ihtiman, 6. Gradina, 7. Zhelezino, 8. Gluhite kamani (author I. Kirilova)

sides of the spheres (figs 2, 4). For other fibulae, such as those from the necropolis in Sboryanovo, no inlay was detected, meaning that not all items were decorated in this manner. Some of the fragments belonging to such fibulae are highly corroded and it is possible that the bronze threads have fallen out, such as those from Gorna kula and the second fibula from Progled (Damyanov 2002, 144, fig. 18). In the cases where the fibulae were found in graves with cremation, such as the fibulae from the Vrabcha and Dren–Delyan necropolises, the copper alloy has melted and upon discovery only traces of a green patina could be seen on the spheres, but the oblique cuts are visible.

Most such fibulae were found during excavations of necropolises, while those from settlements are far fewer. Some stray finds are kept in museum storage rooms, such as those from Sliven region (Gergova 1987, 37, Taf. 8, 110), Belovo¹, Palat², and Gorna kula³.

During excavations of the Late Antique fortress of Asara near the village of Angel voyvoda, which also contains remains from earlier periods, an iron fibula of type B I 1, variant “γ” was discovered⁴ (figs 2.1; 3.3). During the excavations of a Late Antique building near the town of Ihtiman, a fibula of this type was discovered. The researchers report that during the excavations they also found

1 The fibula, kept in the Belovo town museum, originates from a destroyed tumulus with inhumation. It was found together with bronze beads, a ring, a type A I 3 fibula, and spiral beads. Only a part of the bow with two biconical thickenings were preserved from the fibula, the iron being heavily corroded.

2 Two poorly preserved iron fibulae of type B I 1, variant “γ” originating from a destroyed tumulus near the village of Palat were handed over to the Sandanski town museum together with fragmented iron swords of Nenzingen type and other finds.

3 A bow from an iron fibula with three spherical thickenings was discovered during field surveys in the municipality of Krumovgrad in 2000. It is kept in the Kardzhali Regional Museum of History.

4 We would like to thank the head of the investigations, Dr. Zdravko Dimitrov, who provided us with a photo of the fibula and allowed us to present it here.

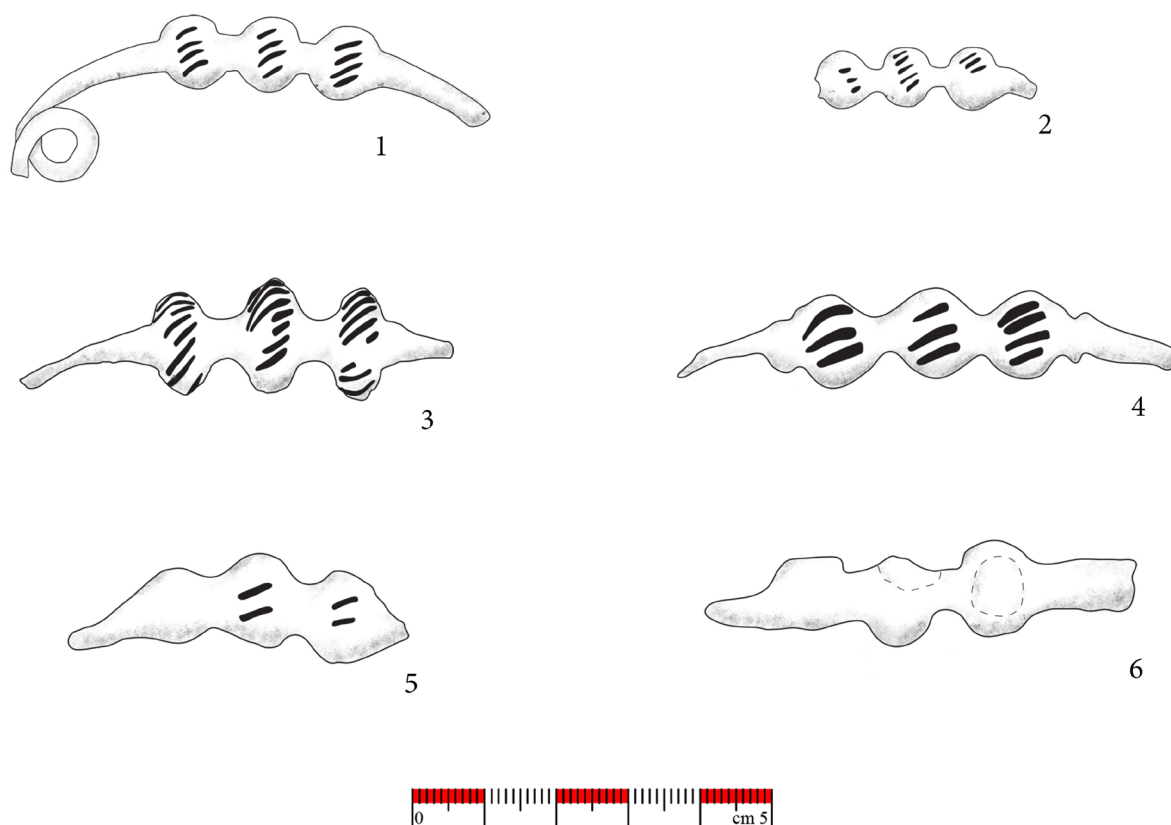

Fig. 3. Iron fibulae with bronze inlay type B I 1 γ: 1–2. Hlyabovo (after Gergova 1987, Taf. 8, 108–109), 3. Angel voyvoda, 4. Ihtiman, 5. Gradina, 6. Zhelezino (author I. Kirilova)

pottery from the Early Iron Age⁵ (figs 2.5; 3.4). Another one is part of a private collection and originates from the area of the village of Gradina, Plovdiv region⁶ (figs 2.6; 3.5).

In order to date this group of fibulae, it is important to present their archaeological context.

The necropolis near Stambolovo consists of three small tumuli, built up from stones and earth (Nekhrizov 2009; Nekhrizov, Tzvetkova 2010). They contained graves from the Late Bronze and Early Iron Ages. Four burials in pithoi were part of the second tumulus (fig. 5). In one of the ceramic containers, a small iron fibula of type B I 1 γ was found among the bones of a child aged about 12 years (fig. 4). The skeletons in the pithoi are incomplete and not in anatomical order, with two of the jars containing bones from two individuals. The grave goods are relatively rich and consist of various ceramic vessels with features of the pottery from the first period of the Early Iron Age. Five different fibulae, bronze bracelets, rings, glass, bronze and amber beads, iron knives, an anthropomorphic figurine, and a whetstone were found (Nekhrizov 2009, 267, fig. 1).

An iron fibula of this type was also found in a pithos burial explored during rescue excavations near the village of Vafaiika, in the Xanthi region, northern Greece. The pithos contained remains of a man aged around 37–38 years. The adjacent pithos burial contained the bones of three individuals – a man and two women. It is particularly important that an iron sword of type Nenzingen or Noua 2 was found in this case. This allows us to assume an earlier date for this necropolis than the one proposed by the excavators – 8th c. BC (Triantafyllos, Kallintzi 1998, 1–4, Εικ.1–6).

5 The fibula was found during excavations, directed by V. Hadzhiangelov. We thank him for giving us the opportunity to publish the fibula in this article.

6 The fibula is owned by Balyo Balev, to whom we thank for the opportunity to document and study it.

Fig. 4. Iron fibula with bronze inlay from a mound necropolis near Stambolovo, southeastern Bulgaria (author J. Tzvetkova)

The largest number of iron fibulae of type B I 1 γ originate from the Western Rhodopes where they were part of grave goods. Some were found in small tumuli of stones and earth near the village of Progled (Mikov 1942, 20, fig. 1g; Gergova 1987, 38, Taf. 8, 107) and in tumuli near Progled (Damyanov 2002, 145, fig. 18), Yagodina (Kisyov 1988, 26, fig. 11), Chepelare (Kisyov 1991, 4, fig. 10)⁷ and Devin (Borislavov, Ivanova 2007, 89). Other such fibulae are stored in the museum in Smolyan. They were found during excavations of tumuli in the area near the villages of Gela, Grohotno – three items, and another two near the town of Chepelare⁸. The burials were both by cremation and inhumation. Important features of the ritual, which hint to an early chronology of the contexts, are the bronze spearhead placed next to the urn in the first tumulus at Progled (Mikov 1942, 20), as well as the ceramic vessels with features close to those of the Late Bronze Age pottery in the tumuli near Chepelare (Kisyov 1991, 5, figs 12–15) and Devin (Borislavov, Ivanova 2007, 89).

During the investigation of a necropolis of four rock tombs near the village of Pchelari in the eastern Rhodopes, poorly preserved traces of burials were found – single human bones, ceramic sherds, iron knives and fibulae, one of which is from the group presented here (fig. 2.4). The carving and use of the rock tombs is dated to the 9th–8th c. BC (Nekhrizov 1994).

A solid iron fibula bow of type B I 1 γ (figs 2.7; 3.6) was discovered in a dolmen that was tightly surrounded by a circle of vertically erected gneiss slabs near the village of Zhelezino (Nekhrizov, Mikov 2002, 77). Traces of long-term use of the monument at the end of the 2nd and throughout the 1st mill. BC were found, but no evidence of human bones or cremation remains were recorded. A part of a bronze fibula and a jewel of amber beads strung on a bronze wire were also found.

⁷ The same fibula features on the photo, which is referred in an earlier publication as found in Yagodina.

⁸ This information was provided by our colleague D. Damyanov to whom we would like to express our gratitude.

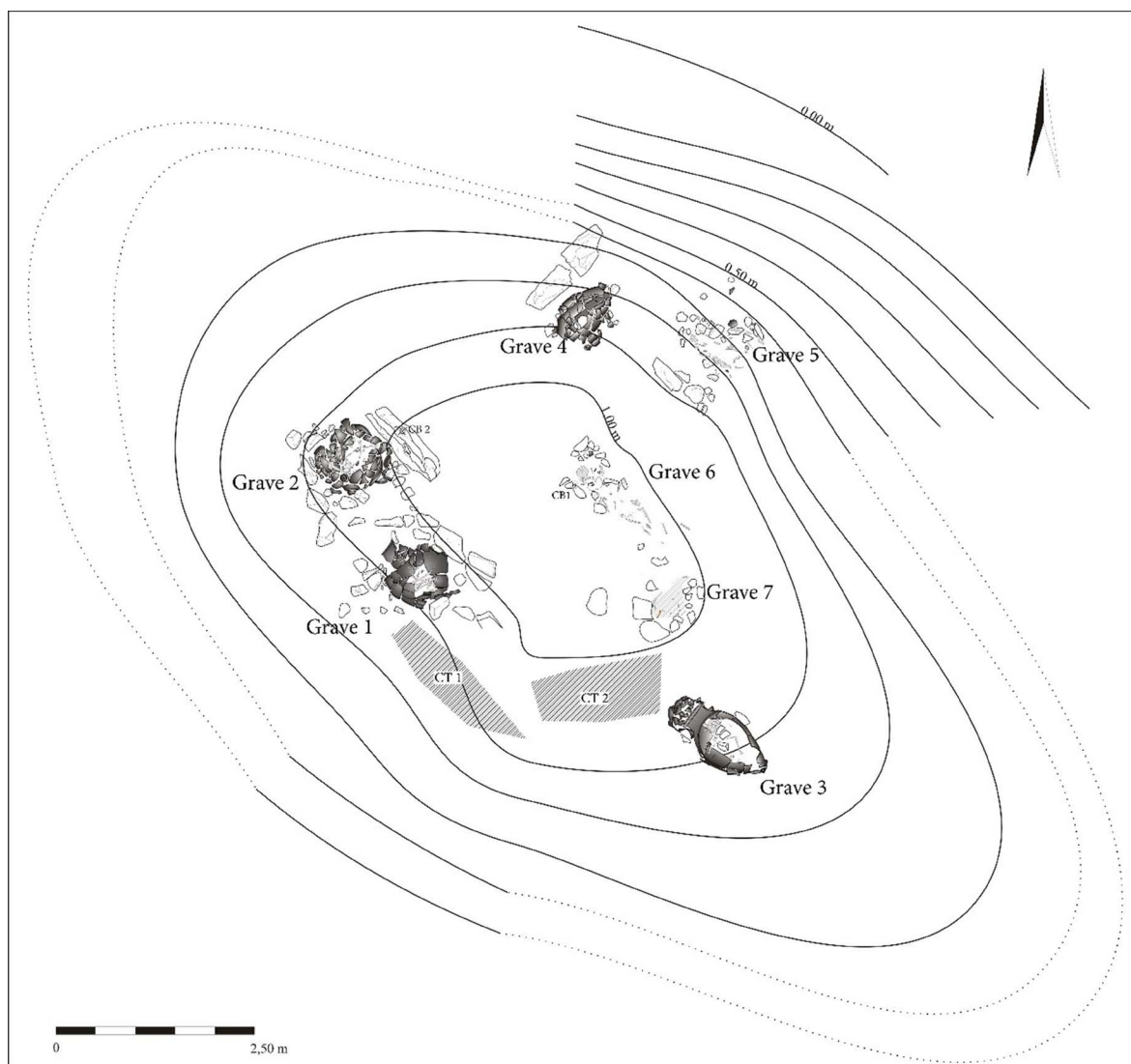

Fig. 5. Tumulus 2 of necropolis near Stambolovo, southeastern Bulgaria (author J. Tzvetkova)

Another such fibula came to light during the excavations of dolmens in the Eastern Rhodopes – near the village of Roussa, northern Greece. The publication does not mention the context of the find and the fibula is presented on an image together with seven bronze fibulae of different types. The photograph is not particularly clear and shows that the fibula is heavily corroded – only the bow with three spherical thickenings and one of the spirals is preserved (Triandaphyllos 1983, 155, fig. 13).

During the excavations of the dolmen in the locality of Nachevi chairi near the village of Hly-abovo in the Sakar mountain, two partially preserved iron fibulae were found (Delev 1982, 197, figs 111–112; Gergova 1987, Taf. 8, 108–109). One of them was found in front of the facade of the dolmen and the other – inside the smaller side chamber, in which human remains were also found. Only the bow with three spheres decorated with transverse bronze threads is preserved from both fibulae (figs 2.2–3; 3.1–2). Sherds of Early Iron Age pottery were found, some of which may postdate the fibulae. The excavator places the construction of the dolmen at the very beginning of the Early Iron Age, while the fibulae are dated to the 11th–9th c. BC.

Five low tumuli were excavated from the necropolis located within the Sboryanovo Archaeological Reserve. They were built up from stones and earth with some surrounded by stone circles. In

Iron fibulae with bronze inlay from the Early Iron Age in Thrace

some cases, the inhumations bear traces of burning. Several individuals of different age and sex were buried in the tumuli. The grave goods are not particularly rich – mainly ceramic vessels and small objects. A total of four fibulae were found – two iron and two bronze ones, similar in type. The iron fibulae were found in female graves, in one case of a woman over 55 years old, and in the second case – of a girl aged 16–17 (Stoyanov 1997, 33, dr. 4, 45, Table XVIII/127–128).

Two iron fibulae with bead decoration on the bow were found during the excavations of the Early Iron Age settlement in the locality of Kamen rid, also in the Sboryanovo area (Gergova 1986, 22, fig. 10). However, they have a different shape of the pin holder plate.

It should be noted here that almost identical fibulae made from iron and bronze were found in the Sboryanovo necropolis. They differ only by the plate of the pin holder, which in the case of the iron fibulae is high and triangular in shape, while the bronze ones have trapezoidal plates that are slightly cut on the sides. T. Stoyanov has grounds to suggest an earlier date for the iron fibulae (10th c. BC) from the necropolis, if compared to the bronze ones (mid-10th–early 9th c. BC). Very similar in outlines and manufacturing technique, and also decorated with thickenings on the bow, are some bronze and iron fibulae placed by D. Gergova in type B II 1. They were more widely distributed and differ from type B I 1 mainly in the outlines of the plate of the pin holder – also high, but trapezoidal in shape and with more or less pronounced arched cuts on the sides (Gergova 1987, 44–46, Taf. 13; Kisyov 1991, 4, figs 11, 16). In most cases, there are more than three beads on the bow of these fibulae, often biconical in shape. This fibula type is also found mostly in the Rhodope Mountains, but in later contexts. T. Stoyanov considers the fibulae with a concavely shaped pin holder plate (*sanduhrformiger Fussplatte*) to be a local Thracian variant of those of type B I 1 (Stoyanov 1997, 75).

M. Kašuba's article focuses on fibulae with bows decorated with three spheres (*Fibel mit drei Bügelkugeln*) found in Romania and Moldova. It features several broken fibulae originating from sites that are part of the early Early Iron Age Kozia culture group. Most items are made of bronze and only one, made of iron, could be of the type presented here (Kašuba 2006, 227, Abb. 12, 1).

As a result of the rescue excavations of the Dren–Delyan necropolis in Western Bulgaria, a series of stone structures were discovered in which burials took place. Cremations in urns predominated during the first chronological phase of the necropolis (late 11th–8th c. BC). During the second phase (6th–4th c. BC) the remains from the cremation were placed inside stone structures. Among the diverse finds from the necropolis – weapons, jewellery, vessels, there is an iron fibula with features similar to those of type B I 1 γ (Mihaylov 2017, 14).

The necropolis near Vrabcha, Western Bulgaria, is a rampart of small stone tumuli placed next to each other. About 30 graves were excavated. Cremations and inhumations are both present. A variety of grave goods were found – bronze and iron adornments, weapons, ceramic vessels, as well as one entirely preserved and parts of two other iron fibulae of type B I 1 γ with traces of inlay (Mihaylov 2021; 2022, 47). Based on the pottery and finds of the Basarabi type, the excavator dates the necropolis between 8th–6th c. BC, however we think that the necropolis also had an earlier period.

An interesting find related to this topic is an iron needle discovered during the excavations of the Gluhite kamani rock complex in the Eastern Rhodopes. The upper part of the needle ends with two spheres decorated with threads of bronze inlay – identical in workmanship to those of the iron fibulae of type B I 1 γ (fig. 2.8). It is possible that this adornment was made from part of a disused similar fibula. A similar object originates from the Pocreaca–Cetățuia site in Romania, which we believe was incorrectly identified as part of a fibula in M. Kašuba's publication (Kašuba 2006, 225, Abb. 8, 1).

The mapping of iron fibulae of type B I 1 γ according to D. Gergova's classification shows that most of them were found to the south of Stara Planina, mainly in the Rhodope Mountains (fig. 1). Based on this information, we can assume that they were produced mainly in the Rhodope Moun-

<i>Elements</i>	<i>Concentration</i>	<i>(Std. Dev.)</i>
Fe	77.137%	(0.064)
Cu	12.442%	(0.024)
Sn	7.902%	(0.031)
P	1.736%	(0.159)
Pb	0.447%	(0.011)
As	0.191%	(0.009)
Ni	0.144%	(0.006)

Table 1. X-ray fluorescence analysis of iron fibula from Stambolovo

tains. The high concentration of such fibulae in both the western and eastern parts of the mountain suggests that workshops for their production probably existed in both parts. It is also possible that a workshop for such fibulae also functioned in the lands of the Getae in present-day northeastern Bulgaria.

Analyses

An attempt to shed light on the possibility of local production of these artefacts is the laser induced plasma spectroscopy of several of the fibulae presented here and two iron fibulae of a different type, all originating from the Rhodope Mountains. The qualitative and semi-quantitative analysis showed the same composition of the alloy elements, but the two iron fibulae with a later date differ by a significantly higher content of barium (Ba), lithium (Li), cadmium (Cd), and aluminium (Al)⁹.

In the laboratory of the National Archaeological Institute with Museum at the BAS, an X-ray-fluorescence analysis was carried out, aiming to clarify the composition of the inlaid threads on the iron spheres of the bow of the fibula from Stambolovo. The results show that they are made from an alloy of copper and tin, that is, they are made of bronze. No such analyses have yet been made on other fibulae of this type, but it can be assumed that the same inlay material was used for all of them (tabl. 1).

Anthropological analyses from the sites at Sboryanovo, Stambolovo, Xanthi, and Vrabcha show that fibulae from the group under consideration are found in graves of both adults and young individuals of both sexes. The differences in their size also suggest that they were worn by people of different genders and age.

Chronology

Regarding the chronology of production and use of type B I 1 γ fibulae, most scholars agree and date them to the first period of the Early Iron Age. This chronology is also supported by the discovery context of the artifacts found during archaeological excavations. Such a chronology for the B I 1 γ type iron fibulae is indisputably confirmed by the radiocarbon dates from the Stambolovo necropolis. The bone sample from the grave in which such a fibula was found has a calibrated date of 1003–927 cal BC (68% probability) and 1054–896 cal BC (95% probability) (fig. 6)¹⁰.

⁹ The analyses were performed by Vani Tankova, PhD from the Institute of Solid State Physics at the BAS for which we would like to thank her.

¹⁰ Radiocarbon dating was performed by Scottish Universities Environmental Research Centre, Rankine Avenue, Scottish Enterprise Technology Park, East Kilbride, Glasgow G75 0QF, Scotland, UK.

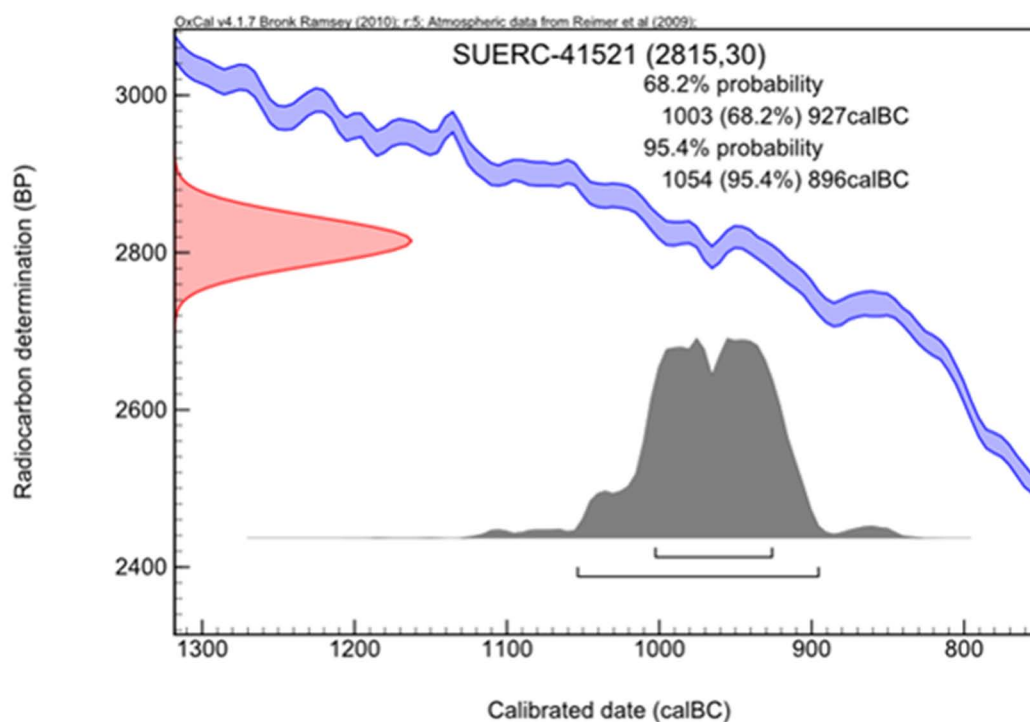

Fig. 6. Radiocarbon date from Stambolovo necropolis

Conclusions

It is widely believed that the appearance of the double-spiral fibula with a sphere-decorated bow was influenced by earlier types of single-spiral fibulae with beads on the bow that were common in the Eastern Mediterranean and the Aegean basin (Stoyanov 1997, 77–80, dr. I, map 3). Of similar opinion is M. Kašuba, who believes that the fibulae with three beads on the bow appeared in the Aegean world during the Protogeometric period and then spread to the north. Moreover, these fibulae are evidence for the Aegean influence on the costume of all Early Iron Age cultures with pottery with incised and stamped decoration from the Eastern Balkans and the Danube area (Kašuba 2006, 229–233). It is important to emphasise, however, that while the prototypes of these fibulae were made of bronze, during the first centuries of the Early Iron Age in Thrace a group of specific iron fibulae has emerged, the bows of many of which were inlaid with bronze threads.

In D. Gergova's classification scheme variant "γ" of type B I 1 includes both bronze and iron fibulae, and among the iron ones there are also those without bronze inlay. For this reason, we propose that the group of iron fibulae with bronze inlay should be separated into a separate sub-variant "γ 1" of type B I 1 in this classification.

Acknowledgements

This work is supported by the project "The Gluhite Kamani research project: Interdisciplinary research of the Early Iron Age in Thrace" КП-06-H80/6 from 2023 of the Bulgarian National Science Fund.

References

- Borislavov, B., Ivanova, N. 2007. Arheologicheski razkopki na trakijski mogilen nekropol v m. Lillovo, obshtina Devin, Smolyanska oblast. *Arheologicheski otkritia i razkopki prez 2006 g.* Sofia, 87–91 (in Bulgarian).
- Damyanov, D. 2002. Trakiyski mogili v rayona na selo Progled, Smolyanska oblast. *Rhodopica* 1–2, 139–148 (in Bulgarian with English abstract).
- Delev, P. 1982. Sakar planina i Iztochni Rodopi. In Fol, A. (ed.) *Trakiyski pametnitsi III. Megalitite v Trakia*, 2, Sofia: Nauka i izkustvo, 173–262 (in Bulgarian).
- Gergova, D. 1986. Postizheniya i problemi v prouchvaneto na rannozhelyaznata epoha v Trakiya. *Arheologia* XXVII.1, 11–26 (in Bulgarian).
- Gergova, G. 1987. *Früh- und ältereisenzeitliche Fibeln in Bulgarien* (Prähistorische Bronzefunde, Abteilung XIV, Band 7). München: Beck.
- Kašuba, M. 2006. Fibeln mit Bügelkugeln in der Moldau und Anmerkungen zum ägäischen Einfluß im 10.–9. Jahrhundert v. Chr. *Praehistorische Zeitschrift* 81.2, 213–235.
- Kisyov, K. 1988. Grobni nahodki ot zemlishteto na s. Yagodina v Tsentralnite Rodopi. *Arheologia* XXIX.4, 23–27 (in Bulgarian with French abstract).
- Kisyov, K. 1991. Kam vaprosa za pogrebalniya obichay prez rannata zhelyazna epoha v Zapadnite Rodopi. *Arheologia* XXXIII.4, 1–8 (in Bulgarian with French abstract).
- Mikov, V. 1942. Razkopki iz Rodopite. *Godishnik na narodnata biblioteka v Plovdiv*, 19–32 (in Bulgarian).
- Mihaylov, F. 2017. Nekropol Dren–Delyan. In *Patyat: Vreme bez granitsi. Spasitelni arheologicheski razkopki po traseto na avtomagistrala “Struma” na teritoriyata na oblast Kyustendil. Katalog na izlozhba*. Kyustendil: Regionalen istoricheski musei, 11–19 (in Bulgarian).
- Mihaylov, F. 2021. Nekropol ot VII–VI v. pr.Hr. nad s. Vrabcha, obsht. Tran. *Arheologicheski otkritia i razkopki prez 2020 g.* Sofia, 388–391 (in Bulgarian with English abstract).
- Mihaylov, F. 2022. Novootkrit nekropol ot rannozhelyaznata epokha v Zapadna Balgaria. In Nikov, K., Ilieva P. (eds) *Sbornik v chest na Rumyana Georgieva*. Sofia: Artidea – Boryana Paskaleva, 45–56 (in Bulgarian with English abstract).
- Nekhrizov, G. 1994. Prinosa kam prouchvaneto na skalnite grobnitsi v Iztochnite Rodopi. *Minalo* I.2, 5–11 (in Bulgarian with English abstract).
- Nekhrizov, G. 2009. Nekropol ot rannata zhelyazna epoha pri s. Stambolovo, Haskovsko. *Arheologicheski otkritia i razkopki prez 2008 g.* Sofia, 266–271 (in Bulgarian).
- Nekhrizov, G., Mikov, R. 2002. Terenni obhozhvaniya i spasitelni razkopki vav vodosbornia rayon na Byala reka. *Arheologicheski otkritia i razkopki prez 2001 g.* Sofia, 76–77 (in Bulgarian).
- Nekhrizov, G., Tzvetkova, J. 2010. Spasitelni arheologicheski razkopki na mogilen nekropol pri s. Stambolovo, obshtina Haskovo. *Arheologicheski otkritia i razkopki prez 2009 g.* Sofia, 221–224 (in Bulgarian).
- Stoyanov, T. 1997. *Sboryanovo. Early Iron Age Tumular Necropolis*. Sofia: Svyat. Nauka.
- Triandaphyllos, D. 1983. Les monuments mégalithiques en Thrace Occidentale. *Pulpudeva* 4, 145–163.
- Triandafyllos, D., Kallintzi, Nt. 1998. Archailogika evrimata ston Kosyntho tis Xanthis. *Arhaiologiko Ergo sti Makedonia kai sti Traki* 12, 1–18 (in Greek with English abstract).

Керамика и общество в древна Тракия (VI–IV в. пр.Хр.)

Анелия Божкова ^a

^aСекция за Тракийска археология, Национален археологически институт с музей, Българска академия на науките, София, България; aneliabozkova@yahoo.com

Pottery and society in ancient Thrace (6th–4th c. BC)

Anelia Bozkova ^a

^a Department of Thracian archaeology, National Institute of Archaeology with Museum, Bulgarian Academy of Sciences, Sofia, Bulgaria; aneliabozkova@yahoo.com

ABSTRACT

Ceramic artefacts offer important clues for the society and economy of ancient Thrace. This study considers the three most important pottery categories in ancient Thrace between the 6th and 4th c. BC – local wheel made monochrome pottery, imported trade amphorae and Greek tableware, offering some new insights and perspectives.

The monochrome pottery with its universality and common repertory demonstrates the cultural homogeneity of the Thracian tribal communities. Despite its predominantly decentralised production targeting small territories, it was widely traded and represented an important element in the creation of a sustainable internal market. The monochrome vases were presumably for common use, but some specially designed articles, ostensibly intended for elite consumers, are also attested. Other major ceramic commercial products like transport amphorae containing different commodities and Greek tableware were evidently imported in exchange for the exported agricultural produce, livestock, raw materials or other goods. They reached their Thracian end users as a result of trade deals which contributed to the advancement of a monetary market. A definite preference of the Thracian consumers for the commodities in amphorae over the fine table wares can be established, the latter being mostly associated with the aristocratic elite and other affluent Thracians.

The evidence for ceramic production and trade implies that from the 6th c. BC onwards the social structure of the Thracian population included distinct groups of artisans and merchants. A serious differentiation in regard to the economic means and the level of consumer living standards evidently existed among the wider social strata.

KEYWORDS

Ancient Thrace, pottery production, pottery market, pottery trade, social structure

Керамичните съдове от древността, достигнали до нас (в цялостен или фрагментарен вид), представляват най-масовата и предполагаемо – най-добре позната археологическа категория. В съвременната епоха тяхното изучаване надхвърля пределите на формално-типологическото познание и търси обективни репери за реконструкция на исторически и културни процеси, на стопанско развитие и обществени отношения. Всичко казано се отнася по дефиниция и до керамиката от I хил. пр.Хр., откривана на територията на древна Тракия, чиято ежедневна връзка с жизнените дейности на индивида и на членовете на тракийския социум трудно може да бъде игнорирана. Създаването и потреблението на този първостепенен елемент от бита и културата на древните тракийци съдържа и важната за нас информация от социално и стопанско естество

(за това вж. Archibald 2013, 133–140). Следващите редове представляват опит да се надникне в тази история. Диагностични за такъв анализ са най-вече три керамични категории – тази на монохромната керамика, работена на гърнчарско колело (важен цивилизационен белег в историята на тракийското общество), както и вносните изделия като гръцки трапезни съдове и керамични контейнери за стоки с различен характер (амфори). Макар и често срещана, керамиката, работена на ръка вероятно в рамките на отделни домакинства, възпроизвежда стара, хилядолетна традиция и не представлява признак за промени със значим еволюционен характер.

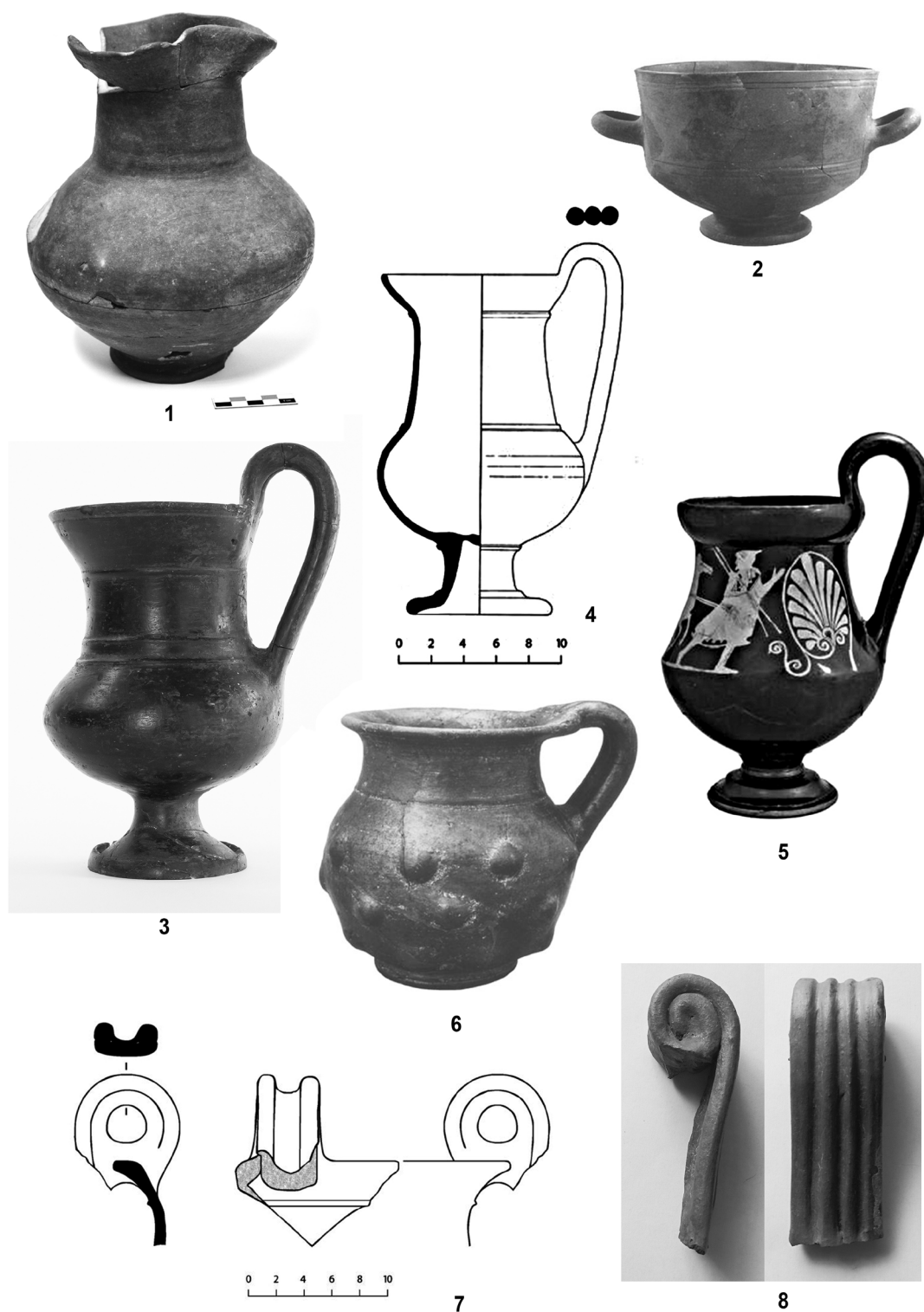
I. Монохромна керамика

Към днешна дата няма съмнение, че работената на колело монохромна керамика със сив, сиво-черен и по-рядко бежово-кафяв цвят от I хил. пр.Хр. е ежедневната керамика на жителите на древна Тракия, населяващи обширни зони от двете страни на Хемус (Alexandrescu 1977, 113; Nikov 1999; 2012, 146–149; Bozkova, Nikov 2009; 2019; Bozkova 2017, 73–83).

Нейната спорадична засега поява в края на VII и през първата половина на VI в. пр.Хр., по данни от археологически контексти (Bozkova, Mutafchieva 2016, обр. 3.1, 3; Mutafchieva 2016, 234, обр. 3.7–8; Nikov, Georgieva 2018; 2019; Bozkova, Milcheva 2020, 494, fig. 4; Tonkova et al. 2021, 502–503, обр. 3), говори за ранни импорти или за първи ограничени опити на местното население да създаде нови, по-съвършени изделия за нуждите на трапезния сервиз. От същия период или малко по-късно се счита, че датират и първите пещи за монохромна керамика (Tonkova et al. 2021, 502–503, обр. 2). Едва през втората половина на VI в. пр.Хр. обаче можем да говорим за начало на по-масова производствена практика, която завършва в началото на следващото столетие с повсеместна „индустриализация“ на производството във всички дялове на тракийските територии. Създава се единен устойчив репертоар, общ за двете големи части на Тракия, на юг и на север от Хемус (Alexandrescu 1977; Chichikova 2004; Bozkova 2017, 74–82), в който регионалните различия – например ойнохоевата в североизточна Тракия (обр. 1.1), които отсъстват на юг от Хемус – са по-скоро спорадични, отколкото белег за трайни съществени отлики.

Изучаването на монохромната керамика в Тракия, наричана не без основания в началото сива тракийска керамика (Tsonchev 1959), има почти вековна история, но действителните мащаби на това явление станаха видими за учените едва в последните десетилетия, когато, в резултат на обхватни спасителни проучвания, се установи, че само на отделен конкретен обект (който обикновено не съвпада с цялата територия на съответния комплекс) се откриват хиляди фрагменти от монохромни съдове. Това доведе до виждането за тотална промяна на производствения модел малко преди средата на хилядолетието, почти едновременно и в обширни територии, населявани от тракийските племена, при запазване на старата технология за домакински и други нужди (Nikov, Bozkova in press). За жалост, конкретните механизми, по които се е реализирало това явление, остават скрити за нас.

Повече от ясно е, че въвеждането на гърнчарското колело и масовото производство на еднотипна стандартизирана керамика е белег за появата на специализирано занаятчийство и формиране на занаятчийска прослойка, тъй като то изисква специално производствено оборудване и конкретни умения. Отсъствието на данни за цялостния производствен процес обаче (от добива на глина, през обработката на тестото до формуването и изпичането на съдовете) възпрепятства евентуалните изводи относно вътрешноотраслово разделение (най-малкото на майстори и чираци) както и вероятната употреба на наемен труд в неговата по-елементарна форма, поради отсъствието на развити парични отношения в обществото в ранния период от производството на керамичните изделия (Psoma 2011, 145).

Обр. 1. Монохромна и рисувана керамика от различни контексти в Тракия. 1. Брестак, Варненско (сн. А. Божкова); 2. Симеоновград (сн. И. Петров); 3. Старосел (сн. С. Василева); 4. Малко Тръново, Чирпанско (рис. С. Василева); 5. Карнобат (по Георгиева 2005, обр. 5); 6. Златиница, Ямболско (по Агре 2011, обр. VI–26); 7. Симеоновград (рис. Д. Василева); 8. Копривлен, Гоце Делчевско (сн. П. Делев)

Fig. 1. Monochrome and painted pottery from different contexts in Thrace. 1. Brestak, Varna region (photo A. Bozkova); 2. Simeonovgrad (photo I. Petrov); 3. Starosel (photo S. Vasileva); 4. Malko Tranovo near Chirpan (drawing S. Vasileva); 5. Karnobat (after Georgieva 2005, fig. 5); 6. Zlatinitsa, Yambol region (after Agre 2011, fig. VI–26); 7. Simeonobgrad (drawing D. Vasileva); 8. Koprivlen near Gotse Delchev (photo P. Delev)

Малко повече възможности за анализ предлагат оскъдните свидетелства за документиран и проучени пещи за битова керамика. Едни от най-ранно датирани пещи, отнесени към периода на късната архаична епоха, са локализиран в сърцето на Тракийската долина, в района на Чирпан, в границите на предполагаема селищна структура (?), в близост до жилищни постройките и ями (Tonkova et al. 2021, 502–503, обр. 2). Ако регистрираната картина е обективна, тя говори за производствена дейност в рамките на селищната територия (фамилна/родова среда) и вероятно има ограничени параметри на продукция и разпространение. Подобна е картината с петте пещи от ранната елинистическа епоха, открити в местността Халка бунар при село Братя Даскалови, които формират малък производствен център, отново разположен непосредствено до жилищни структури (Tonkova 2002, 149–152, фиг. 3–17). По-различен модел обаче се наблюдава в топографията на една пещ от Копривлен, вероятно от VI в. пр.Хр., която е изнесена извън границите на селищната единица (Bozkova 2006). Предвид традициите в производството на керамика на колело в района още от началото на архаичната епоха (Bozkova, Delev 2011; 2012), можем да предположим, че локацията на тази пещ бележи един по-развит модел на производствена организация, сходен с това, което познаваме от древна Гърция (Stissi 2002, 48; Williams 2013, 39–40). Възможно е да се предположи, че произвежданите там изделия са имали по-широка регионална дистрибуция, доколкото керамични съдове от открития в пещта технологичен клас, но с геометрична украса, се откриват и на други обекти в региона и дори чак в Горнотракийската низина (Karadzhinov 2010, 174–175; Bozkova, Delev 2012, 70; Kirov et al. 2021, 432 with note 1 and fig. 4.3). По подобен начин е ситуиран и комплекс от пещи в тракийския град при Сборяново в района на Исперих (предполагаемо древния Хелис), документиран в близост, но извън крепостните стени на града (Stoyanov et al. 2015, 135–141, fig. 1.2.96–99), макар че там вероятно отново става дума за съоръжения, свързани основно с ограничено потребление в рамките на градското население. Съществуването на различни модели на пространствена организация вероятно е свързано и с мащабите на съответното производство, и с неговата пазарна ориентация към съседни домакинства/общности или към по-широка консуматорска мрежа. Повече от ясно е, че картината на производствената дейност е далеч по-пъстра и сложна от възможната към момента реконструкция и за това говори откритият в една яма на обект (поле с ями) при с. Малко Тръново голям фрагмент от скара на пещ¹. Там са открити и фрагменти от монохромни съдове с производствени дефекти (Bozkova, Nikov 2010, fig. 7). Тези факти, заедно с огромното многообразие на керамични съдове и фрагменти от обекта, вероятно подсказват за наличието на преднамерено производство в непосредствена близост, създадено специално за нуждите на извършваните дейности (обредни културни практики, според автора). Впрочем, усложнената типологическа картина на керамичния масив от обекта, в сравнение с тази от други контексти по поречието на Марица например, говори за съществуването на диференцирана професионална компетенция на грънчарите от отделните работилници, при наличието на единен базов репертоар. В каква степен това се отразява върху престижа на ателието и социалната дефиниция на потребителския кръг е въпрос, който допуска само предпазлив отговор. По принцип, монохромната керамика на колело изглежда е била сравнително евтина като търговски продукт и достъпна за всеки член на тракийското общество. Няма данни за индивиди или общности, които да са били лишени по една или друга причина от тази възможност. Поради своята стандартизация и консерватизма на репертоара, монохромната керамика има на пръв поглед крайно демократична употреба и не се наблюдават привилегии в кръга на потребителите. Един по-задълбочен поглед върху формалната характеристика на съдовете от т. нар. богати гробни комплекси обаче ни подсказва евентуални зависимости между редки, вероятно

1 За обекта вж. Bozkova, Nikov 2010. Фрагментът от скара на пещ не е публикуван.

и по-скъпи изделия и статута на притежателите. Така например един истински уникат – чаша, имитация на хиоски каликс от VII в. пр.Хр. (обр.1.2) – е открит в сравнително богат гроб от Симеоновград, датиран с червенофигурен кратер в първата половина или средата на V в. пр.Хр. (Bozkova 2008, 140, fig. 9; Bozkova, Nikov 2019, 43, fig. 7). Друга чаша (или каничка, вж. обр.1.3) изглежда също стои извън хронологическия хоризонт на богатия комплекс в Пейчова могила до Старосел, Хисарско, в който е открита (за Пейчова могила вж. Kitov 2008, 161–164)². Тя принадлежи към по-рядко срещан, изящен като форма тип, поразително близък до червенофигурната чаша от Карнобат с изображение на тракийски воители (обр. 1.5; Georgieva 2005). Трета сива чаша, с напълно непозната за Тракия украса (имитация на рядък вариант – “pine-cone type” – на Pheidias type mug) пък е открита в богатия гроб от Златиница, Ямболско (обр. 1.6; Agre 2011, 193–194, fig. VI-26–27) и отново свидетелства за достъп на аристокрацията до по-специални и редки изделия на местната керамична индустрия. Дали, предвид тяхната неординарност, тези предмети са имали и по-висока пазарна стойност, е въпрос, чийто отговор би бил крайно спекулативен, колкото спекулативно би било и предположението за нарочни ателиета, обслужващи бита на висшето тракийско съсловие. Тук обаче е мястото да си припомним, че по принцип монохромната керамика никога не е имала значима роля в погребалния обред на тракийските аристократи, поне до края на V в. пр.Хр., и присъства сред техните гробни дарове само като елемент за допълване на сервиза (Bozkova 2016, 25). В същото време единични засега находки на по-специални съдове от монохромния клас произлизат също и от някои селищни обекти с предполагаемо елитарно население като тези при Васил Левски (Карловско), Копривлен (Гоце Делчевско) и Симеоновград. Там са откривани например фрагменти от монохромни кратери с волути (обр.1.7–8; Bozkova, Vasileva 2009, 228, fig. 10.1–2), каквито не са познати в рисуван вариант от вътрешността на Тракия.

От коментираното дотук може да се направи извод, че производството на местна керамика в Тракия през късната архаична и класическата епоха има по-скоро силно децентрализиран характер, при отсъствие на големи занаятчийски центрове и квартали, като в древна Гърция например. В същото време наблюдаваме единен репертоар, чиято синхронна изява, заедно с повсеместното и едновременно разпространение на технологични умения и идеи, не може да бъде постигната без наличието на вътрешен пазар (в абстрактния смисъл на думата) и стокова дистрибуция. Каква обаче е била ролята на тази търговия в задоволяване на потребностите на населението е въпрос, който няма еднозначен отговор. Въпреки това, с оглед на разпространението, е допустимо да се мисли, че около средата и през втората половина на I хил. пр.Хр. в древна Тракия са налице фактори като пазарно ориентирано производство, широко потребление и стоков пазар, които обуславят обществените отношения. В този случай е логично също така да се мисли, че печалбите от тези дейности, независимо дали в натура или в парични знаци, са били облагани от царската администрация с налози и данъци. Това предположение се базира на свидетелствата на антични автори, от които става видно, че владетелите са придобивали регламентирано приходи от подвластните им територии (Thuc. 2.97.3; Demosth. 23.110, 177; Diod. 12.50.2; вж. и Loukouroulou 2002).

II. Амфорна тара

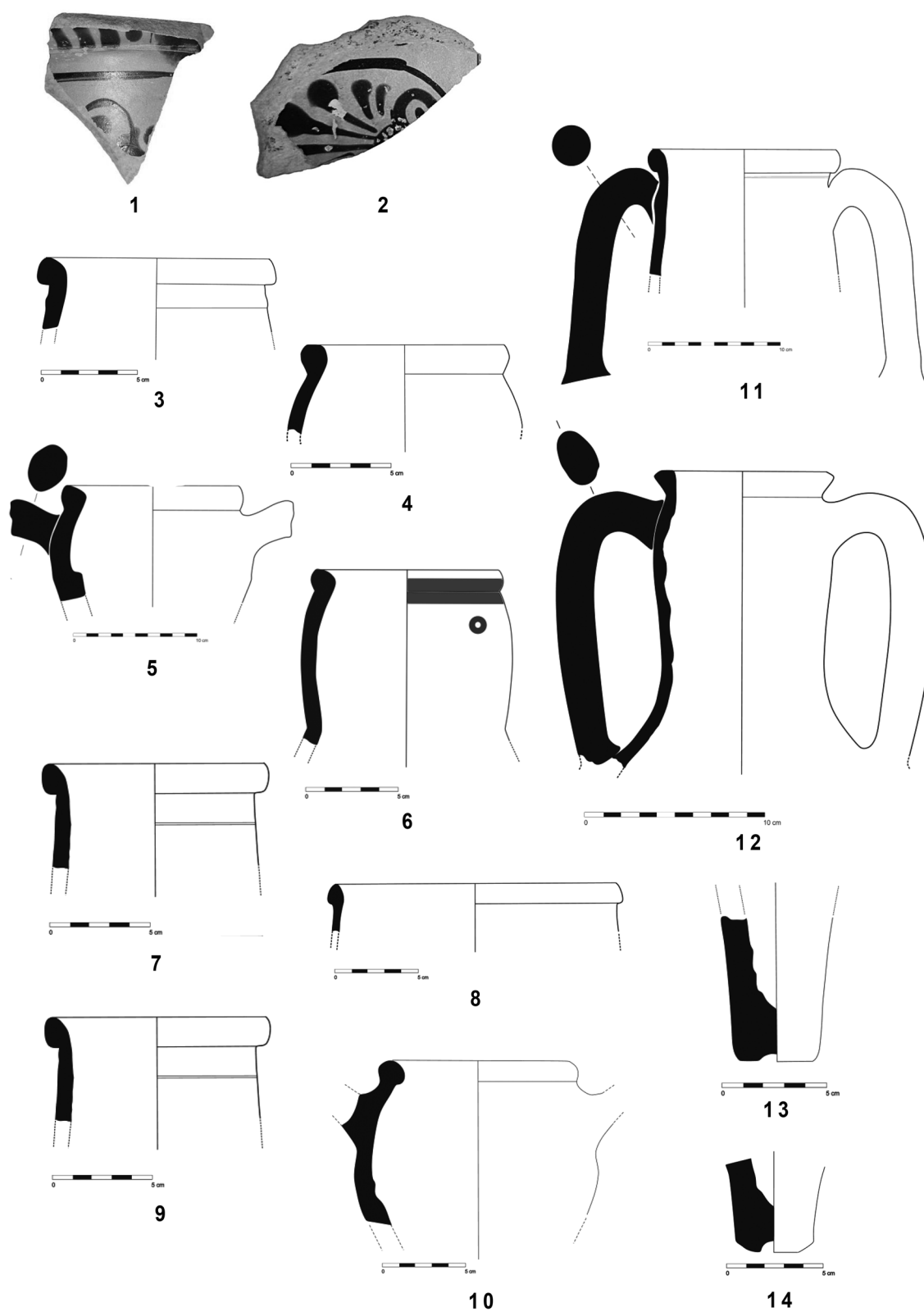
Една значима група в керамичните масиви от средата на I хил. пр.Хр. е представена с фрагменти и много рядко цели форми на транспортни (търговски) амфори (Balkanska 1984;

² Чашата притежава морфологични белези, характерни за ранната класическа епоха. За това свидетелства и един идентичен екземпляр от обекта с ями при с. Малко Тръново, Чирпанско, открит в сигурно датиран контекст от средата или третата четвърт на V в. пр.Хр. (обр. 1.4).

Getov 1995; Balkanska, Tzochetv 2008; Tzochetv 2010; Bozkova et al. 2017b). Доколкото произходът на голяма част от тях е сигурно или приблизително установен, те се считат за свидетелство за оживена търговия и интензивен импорт на различни стоки, пренасяни в керамични контейнери, най-често на далечни разстояния. И в тази сфера на научното познание, наличните свидетелства нараснаха неимоверно в последните две десетилетия, отново като следствие от мащабни спасителни разкопки. В резултат от новите проучвания бяха документирани редица комплекси с амфори от ранната класическа епоха и промениха в значителна степен известното дотогава, предимно на база материалите от ранноелинистическите градски центрове. Вече няма съмнение, че стоките в амфорите са постъпвали регулярно за тракийските потребители от началото на V в. пр.Хр. (със спорадични прояви още в късната архаична епоха) до края на ранната елинистическа епоха, а в някои райони и до времето на римската експанзия. Поради липса на достатъчно данни за самите стоки (най-често вино и зехтин, но и много други – вж. Foley et al. 2012), наблюденията относно тяхната употреба могат да се правят единствено по следите от керамичните приносители. Обобщена накратко, картината на редица обекти във вътрешността на Тракия към днешна дата не се отличава съществено от тази в която и да било друга средиземноморска консуматорска зона. Интензивни следи от употреба на стоки в амфори се проследяват в много тракийски контексти, независимо от тяхната характеристика – селище, ямно поле, некропол (Lozanov 2010; Madzharov 2021; 2022; Tzochetv 2025). Няма да е преувеличено ако се каже, че на определени места керамичните масиви съдържат почти равностоен брой фрагменти от амфори и такива от монохромни трапезни съдове. В този смисъл, макар и импортни, стоките в амфори се оказват също толкова достъпни за тракийските потребители, колкото е местната керамична продукция. И доколкото археологическата картина не документира широка употреба на парични знаци през класическата епоха или поне до началото на IV в. пр.Хр.³ следва да допуснем, че вносните стоки в амфори представляват еквивалент на износа на селскостопанска продукция или природни суровини от тракийското население, като размяната най-вероятно е била осъществявана на място, от пътуващи гръцки или местни търговци, както и на пазарите в гръцките крайбрежни градове. Процесът на стоков обмен хипотетично е реализиран чрез окрупнени наличности, на базата на съответна договорена и за двете страни регулация. При тези пазарни операции ролята на търговците е по-видима отколкото при дистрибуцията на монохромните трапезни съдове и вероятно говори за съществуването на сериозна социална прослойка от местни, тракийски търговци, заета с мащабни или по-дребни сделки. Разпространението на амфорната тара в тракийските територии свидетелства също за устойчиво развита пътна мрежа и съответна инфраструктура, по които тази специфична за пренос стока е била успешно доставяна. Ако се съди по местонамирането на находките, изглежда, че сухоземните трасета във вътрешността на Тракия се оказват също толкова възможни, дори за амфорите, колкото предполагаемите речни пътища. По принцип е прието да се смята, че наличието на достъп по вода е било важно за доставките на керамичния амбалаж (вж. например Stoyanov 2017; Madzharov, Bozkova in press), но в същото време редица находки от този тип са откривани на обекти, достъпни само по суша (вж. например Kirov et al. 2024, 153)⁴. В тези случаи, транспортът на стоки от различен характер, вероятно и амфори, е осъществяван основно чрез каруци, каквито са споменати например в надписа от Ветрен/Пистирос (Velkov, Domaradzka 1994, 2, l. 25–26; Chankowski, Domaradzka 1999, 251; Chankowski 2024, 31).

3 Това наблюдение касае циркулационната монетна среда, отразена по-скоро в находките от археологическите проучвания, отколкото в монетните съкровища.

4 Обектът при с. Дъбница е край брега на Места, но реката не е плавателна в по-голямата част от течението си.

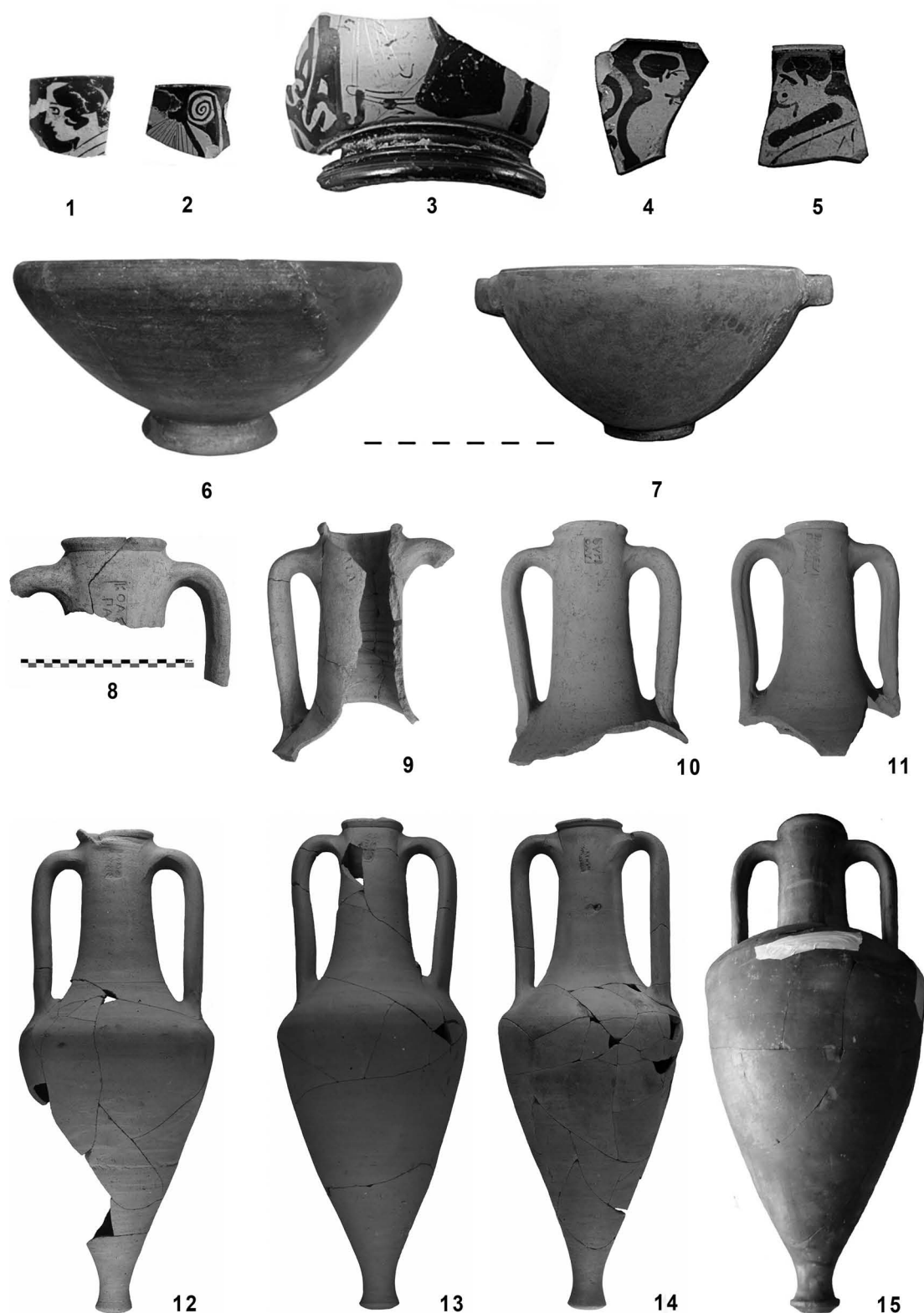
Обр. 2. Находки от Брестак, Варненско. 1–2. Фрагменти от рисувана гръцка керамика (сн. Е. Тонкова); 3–14. Фрагменти от търговски амфори (рис. Е. Мирчева)
 Fig. 2. Pottery finds from Brestak, Varna region. 1–2. Fragments of Greek painted pottery (photos E. Tonkova); 3–14. Fragments of trade amphorae (drawings E. Mircheva)

III. Импортна гръцка керамика в сравнителен контекст

Керамичните съдове са едни от най-значимите занаятчийски изделия за древните общества и предмет на културен и търговски обмен. Въпреки съществуването на умерен скептицизъм относно техния статут и роля като предпочитани търговски продукти през периода на гръцката античност (Gill 1988; Gill, Vickers 1995; Étienne, Rouillard 2013, 302), с основание се смята, че те играят първостепенна роля в средиземноморския обмен (Pare 1997; Stissi 2002, 345–347). Това мнение вероятно е валидно за много райони на гръцкия свят, но не изцяло и за този на древна Тракия, където количеството (а и разнообразието) на импортните трапезни вази (в сравнение с местните керамични изделия) е забележимо скромно. Находките от архаичната епоха остават все още единични, макар че нови проучвания разширяват и този интригуващ дял от общата картина (Bozkova 2016, 19–20). По-видимо става присъствието на гръцки вази в началото на V в. пр.Хр. в т.нар. богати тракийски гробни комплекси, където се срещат и съдове с висока художествена (а вероятно и пазарна) стойност (Reho 1990; Lazarov 1990; Bozkova 2017, 39–72; Bozkova, Vasileva 2022), както и в отделни и редки други случаи (например ямното поле при Малко Тръново, Чирпанско, вж. Tonkova 2010, 206–207, table 11). В същото време обаче, на обектите, които могат да се определят като селищни или места за обитаване от класическата епоха, свързани с висок статут на обитателите – например крепостта при Кози грамади до Старосел, Хисарско (Tzochев 2011, 152–153, 157, figs 2–6; Handzhiiska-Yankulova 2012, 109–110; Hristov 2014, 98, nos 54–56), укрепеното селище при Васил Левски, Карловско (Kisyov 2004, 61–62, table LXI), селището при Кръстевич, Хисарско (Madzharov 2009, 5) и др. – не се документира по-висок от обичайния процент вносни керамични изделия и той остава относително нисък в сравнение с този на монохромната трапезна керамика и на амфорната тара. Единствено изключение от очертаната картина прави обектът при Ветрен, Пазарджишко, считан от повечето изследователи за гръцки емпорион. Резултатите от проучванията тук показват напълно различна от обичайната за Тракия картина, с висок процент на вносна фирнисова и рисувана керамика (Archibald 1996; 2002; Bouzek 2002; 2007; Trefny 2013). Керамичните масиви от селището обаче изглежда са били предназначени основно за ползване от населението на агломерацията и няма достатъчно свидетелства за редистрибуция в близкия район (Chankowski, Chankowski 2012, 278 sqq.)⁵.

Съотношението между изследваните три керамични категории напоследък ясно се наблюдава при спасителни разкопки на обекти с т. нар. „полета с ями“, проучени на различни места в Тракия, както на юг, така и на север от Хемус. В проучените контексти на ямен обект от ранната класическа епоха при Брестак, Варненско, например, беше документиран голям масив от импортни амфори от различни центрове, както и внушително количество монохромни съдове – и едва два фрагмента от рисувана гръцка керамика (обр. 2; Bozkova et al. in press). Неравностойно са представени вносната тара и импортната трапезна керамика и на обект при Маленово, Ямболско, където, отново в ямни структури, амфорните фрагменти (основно, но не само хераклеяски от IV в. пр.Хр.) превишават в стотици единици представената едва с десетина фрагмента вносна трапезна керамика (обр. 3; Bozkova et al. 2016; 2017a; Madzharov, Bozkova in press). Подобни са пропорциите в общия обем на находките и при други проучени обекти в Тракия – дори при този до Малко Тръново, Чирпанско, макар че там, предвид мащабите на проучваната площ, а вероятно и жизнения просперитет на полз-

5 Независимо от това коя от лансираните хипотези за статута на селището ще се приеме за обективна, въпросът с разпространението на евентуалните търговски изделия, доставяни до него с цел продажба или размяна, остава открит. Близката околност не предлага решение, а за други области от вътрешнотракийските земи с по-висока концентрация на вносни изделия съществуват далеч по-благоприятни и кратки търговски трасета.

Обр. 3. Находки от Маленово, Ямболско. 1–5. Фрагменти от рисувана гръцка керамика (сн. А. Божкова); 6–7. Монохромни съдове (сн. А. Божкова); 8–15. Търговски амфори (сн. К. Маджаров)
 Fig. 3. Pottery finds from Malenovo, Yambol region. 1–5. Fragments of Greek painted pottery (photos A. Bozkova); 6–7. Monochrome pottery (photos A. Bozkova); 8–15. Trade amphorae (photos K. Madzharov)

вателите, фрагментите от рисувани вази са повече на брой и по-представителни (Bozkova, Nikov 2010; Tonkova 2010). И в този случай обаче, те остават незначителна част от целия керамичен комплекс. Причините за това явление, отбелязано и от други автори (Stissi 2002, 340, 345), биха могли да се търсят в много посоки, но е важно тези наблюдения да се извършват в сравнителен контекст, за да не се изкривява картината. Предположението за високата цена на гръцката керамика спрямо покупателните способности на тракийското население не би трябвало да е релевантно, предвид актуалните мнения за относителната съпоставимост на стойността на гръцките съдове⁶ с тази на виното и зехтина в амфори⁷ за единица бройка⁸ (Stissi 2002, 190 sqq.; Chankowski 2013, 32–33). Обяснението на ситуацията с отсъствието на развита дистрибуторска мрежа във вътрешността на Тракия (Stissi 2002, 340–341) също предизвиква възражения заради предположените по-горе добри практики при търговията с монохромна керамика и стоки в керамичен амбалаж. Каквито и да са реалните основания за отношението на местното население към този импортен продукт, видно е, че те водят до силно занижен интерес и до липсата на разгърнат потребителски пазар за големи количества и типологическо разнообразие. Обективните факти допускат да се обобщи, че потребителите на вносната трапезна керамика в Тракия по-често могат да се свържат с елитарен статут и социални условности. В отношението на масовия ползвател към импортните изделия може да се види голяма доза прагматизъм, произтичащ от естеството на стоките от една страна и нуждите на бита, от друга. Виното, зехтинът, маслините и другите стоки в амфори са възприемани като ежедневна необходимост, част от бита на населението, докато чуждата трапезна керамика е своеобразен неоправдан лукс, придобила е статут на изящен предмет, използван по-често като белег за високо обществено положение и принадлежност към елита. Последното вероятно е свързано не толкова с цената на съдовете, която варира според качеството и богатството на украсата (Chankowski 2013, 28), колкото заради обстоятелство, че те изглежда често са били предмет на дипломатически дарове, поднасяни на владетели и аристократи (вж. например Plut. *Mor.* 174d). След разгорещени дебати относно стойността на един трапезен гръцки съд и неговата функция на ежедневен или престижен предмет, в научната литература се появи и терминът полулуксозен (Stissi 2002, 283–287). Макар и несвършен, вероятно той е напълно приложим към тракийската действителност, в която керамичните съдове, дори и с най-качествената художествена украса, не достигат престижа и статута на произведенията от метал. В същото време, в богатите гробни комплекси, както и в редки други контексти, присъстват вази с висока оценка по съвременни естетски критерии и затвърждават предположеното правило, че високият стандарт е съотнесим с качеството на вносната продукция.

6 Макар и цените на трапезната керамика, виното и зехтина в гръцкия свят, и особено в Атина, да са били предмет на редица спорове и дискусии в научната литература (Boardman 1988a–b; Gill 1988; Gill, Vickers 1995), съществуват исторически свидетелства и други изследвания, че цената на един съд варира от част от обол до няколко драхми, но не повече от три (Johnston 1979; Boardman 1988a, 29–31; Gill 1988; Gill, Vickers 1995, 226; Stissi 2002, 193; Chankowski 2013, 30–31).

7 Цените на виното и зехтина също варират във времето и според производителя (споменати най-често в единици метрет или хус, ср. Stanley unpublished, 11–17, Stissi 2002, 190), но се приема, че средната цена се е движела около 7 драхми за амфора (цена за Тасоско вино) при налични свидетелства за 14 драхми за амфора с хиоско вино (Boardman 1988a, 29).

8 Изчисленията на Бординман според обема на стоките в едно карго на кораб (Boardman 1988a, 31; 1988b) дават известно предимство на керамичните съдове – напр. 2 тасоски амфори с вино за 14 драхми срещу 25 лекита за 25 драхми при същия обем. Този сравнителен модел обаче е чисто теоретичен и няма доказателства, че е бил приложим при продажната цена до крайния потребител. Водещи в изводите за стойността на стоките по пазарите би трябвало да бъдат тяхната първоначална парична оценка и начисленията за транспорт и печалба.

Керамика и общество в древна Тракия (VI–IV в. пр.Хр.)

Извършените наблюдения върху употребата на керамични изделия във времето на разцвета на тракийската древност водят до няколко важни извода.

На прехода между две епохи, малко преди или около средата на I хил. пр.Хр. в земите на древна Тракия настъпват не само съществени политически промени, но и такива от стопанско и социално естество. Във видимата сфера на историческия разказ – материалната култура – се откроява като ново явление монохромната керамика, работена на грънчарско колело, която демонстрира културно единство на широки племенни общности от двете страни на Хемус. Заради своята универсалност и общ репертоар е логично да се предполага, че тя е била обект на интензивна търговска дистрибуция и важен елемент от формирането на устойчив вътрешен пазар. Употребата на монохромни съдове изглежда е имала крайно демократични изяви (достъпност за всички членове на обществото), но съществуват и данни за по-специални изделия, предназначени за елитарни потребители.

Други важни керамични търговски изделия като импортни амфори с различни стоки и трапезна гръцка керамика представляват еквивалент на производствения излишък в Тракия (селскостопански изделия, добитък и природни ресурси). Те достигат до тракийския потребител в резултат на търговски сделки, които пък допринасят за общия стопански подъем и задълбочаването на стоково-паричните отношения. Установява се явното предпочитание на тракийските консуматори към изделията в амфори (основно вероятно вино и зехтин) за сметка на луксозната керамика, която присъства предимно в бита на аристократи и по-заможни тракийци.

По отношение на социалната структура на тракийското общество, може да се обобщи, че от VI в. пр.Хр. нататък със сигурност съществуват и обособени прослойки на занаятчии и на търговци. Тяхната дейност е обществено значима, носи определени лични финансови или имуществени дивиденди и издига статута им в нов социален сегмент. Дали и при каква регулация печалбата им се облага с налог от управляващия владетел и неговата администрация, е въпрос, който остава само в сферата на предположенията. Освен споменатите по-горе литературни източници, следва да се добави и сведението от надписа от Ветрен (Пистирос) за пътни мита, които вероятно са били регулярни и за чужди, и за местни търговци (Velkov, Domaradzka 1994, 2, l. 20). Що се отнася до данъците за населението, можем да предположим с голяма доза вероятност, че съобщеният от Диодор десятък, наложен от Филип II (Diod. 16.71.2), възпроизвежда по-стара практика. Употребата на стоки в амфори от широк потребителски кръг говори за покупателните способности на населението, което създава излишък на селскостопанска продукция (или пазарно ориентиран добив на природни суровини). С печалбата от производството тракийското население посреща тежестта на съществуващите данъци и стимулира стоковия обмен. В средите на широките обществени слоеве обаче също съществува сериозна диференциация по отношение на икономически възможности и ниво на жизнен потребителски стандарт. Това е видимо по качеството и разнообразието на стоки, които консумират и които се откриват в различни контексти. Ямното поле при Малко Тръново, Чирпанско например демонстрира население с покупателен и консуматорски потенциал над обичайните – монохромна керамика с много разнообразни морфологични характеристики, огромно количество амфорна тара от знакови средиземноморски центрове, гръцка керамика с високо качество на украсата, изделия от метал (Bozkova, Nikov 2010; Tonkova 2010), докато други, сходни по функция и културни практики обекти, издават по-скромен социален статус на околните жители (вж. например Bozkova, Milcheva 2020; Bozkova et al. 2020).

Няма съмнение, че размяната на стоки в значими количества, независимо дали натурална или парична, формира и динамичен вътрешен пазар, който със сигурност е създал собствени регулации на функциониране и развитие, както и задължителни ценови и метрични стандарти.

Този вътрешен пазар е важен инструмент за икономиката на общността и благосъстоянието на хората. Обменът на стоки, както и близостта с гръцките колонии, които стимулират осъществяването на търговски сделки, създават условия за постепенното навлизане на по-сериозни количества чужди парични знаци в тракийска среда особено след началото на IV в. пр.Хр., доколкото местното монетосечене не е в състояние да задоволи потребностите на пазара (Psoma 2011, 145–147, 150–154). Монетаризацията на икономиката е нов импулс за развитие на стоково-паричните отношения, които, поне в частичен вид, започват да набират скорост през късната класическа епоха. Въпреки това трябва да допуснем, че натуралната размяна остава валидна като устойчив инструмент поне до времето на елинистическата епоха. Друг важен стимул за тракийското стопанство играе появата на поредица градски центрове през ранната елинистическа епоха, които добавят нова енергия в организацията на производството и търговския обмен. В тези градове (Кабиле, Севтополис, Филипополис, Хелис: Popov 2002, 45–168; 2015, 114–120; Stoyanov 2006; Nankov 2015) и други селища с неуточнени функции (Княжево: Agre, Ruseva 2021, 1–3) вече присъства по-отчетливо фината гръцка керамика. Новото е, че през ранната елинистическа епоха, а и след това, трапезната фирнисова керамика най-често е с произход от местни работилници (например Кабиле) или от такива в крайбрежните гръцки градове (Tonkova 2021, 27) и постъпва на тракийските пазари в значително нараснали, прямо предходната епоха, количества. Импортът на стоки в амфори обаче остава преобладаващо егейски, от по-далечни производствени центрове. С различна динамика и интензивност, през цялата елинистическа епоха консумацията на продукти в амфори продължава да бъде основен сегмент в потреблението на чужди изделия в Тракия и фактор за пазарните практики.

Използвана литература

- Agre, D. 2011. *The Tumulus of Golyamata Mogila near the villages of Malomirovo and Zlatinitsa*. Sofia: Avalon Publishing.
- Agre, D., Ruseva, B. 2021. Nakratko za „ukrepenia vladetelski dom“ kray selo Knyazhevo, obshtina Topolovgrad, i otkritia in situ nov tip vladetelski bronz na diadoha Lizimah. *Numizmatika, sfragistika i epigrafika* 17, 1–12 (in Bulgarian).
- Alexandrescu, P. 1977. Les modèles grecs de la céramique thrace tournée. *Dacia* 21, 113–137.
- Archibald, Z.H. 1996. Imported Athenian Figured Pottery (1988–91). In Bouzek, J., Domaradzki, M., Archibald, Z. (eds) *Pistiros I, Excavations and Studies*. Prague: Charles University, 77–88.
- Archibald, Z.H. 2002. Attic Figured Pottery from Adjiyska Vodenitsa (Adžijska Vodenica), Vetren 1989–95. In Bouzek, J., Domaradzka, L., Archibald, Z. (eds) *Pistiros II, Excavations and Studies*. Prague: Charles University, 131–148.
- Archibald, Z.H. 2013. Joining up the dots: Making economic sense of pottery distributions in the Aegean and beyond. In Tsingarida, A., Viviers, D. (eds) *Pottery Markets in the Ancient Greek World (8th–1st centuries B.C.) (Études d'archéologie 5)*. Bruxelles: CReA-Patrimoine, 133–157.
- Balkanska, A. 1984. Amfori i amforni pečati. In Dimitrov, D.P., Chichikova, M., Balkanska, A., Ognenova-Marinova, L. *Sevtopolis. Tom I. Bit i kultura*. Sofia: Izdatelstvo na Balgarskata akademia na naukite, 115–158 (in Bulgarian).
- Balkanska, A., Tzochiev, C. 2008. Amphora Stamps from Seuthopolis – Revised. In Gergova, D. (ed.) *Phosphorion. Studia in honorem Mariae Čičikova*. Sofia: Prof. Marin Drinov Academic Publishing House, 188–205.

- Boardman, J. 1988a. Trade in Greek decorated pottery. *Oxford Journal of Archaeology* 7.1, 27–33.
- Boardman, J. 1988b. The Trade Figures. *Oxford Journal of Archaeology* 7.3, 371–373.
- Bouzek, J. 2002. The North Greek wheel-made glazed pottery in Pistiros. Part I, Classification and possible sources. In Bouzek, J., Domaradzka, L., Archibald, Z. (eds) *Pistiros 2, Excavations and Studies*. Prague: Charles University, 149–182.
- Bouzek, J. 2007. The development of local pottery at Pistiros: preliminary sketch of its chronology. In Bouzek, J., Domaradzka, L., Archibald, Z. (eds) *Pistiros III. Excavations and Studies*. Prague: Charles University, 205–220.
- Bozkova, A. 2006. Pottery Kiln Dated Back to the mid-1st millennium BC at Koprivlen near Gotse Delchev. *Arheologia* 47.1–4, 130–138 (in Bulgarian with English abstract).
- Bozkova, A. 2008. Burial Mounds near Simeonovgrad. General Overview of the Site, Structure of the Tumuli, Burial Finds, Funerary Rituals. In Nikolov, V., Nehrizov, G., Tzvetkova, J. (eds) *Spasitelnii arheologicheski razkopki po traseto na zhelezopatnata linia Plovdiv–Svilengrad prez 2005 g.* Veliko Tarnovo: Faber, 137–160 (in Bulgarian with English abstract).
- Bozkova, A. 2016. The banquet set of the ancient Thracians as revealed by ceramic finds. *Arheologia* 57.1–2, 19–31 (in Bulgarian with English abstract).
- Bozkova, A. 2017. *Fine pottery between the Haemus and Rhodope mountains and the Pontus Euxinus (7th–1st c. B.C.). Characteristics, distribution and utilization*. Veliko Tarnovo: Faber (in Bulgarian with English abstract).
- Bozkova, A., Delev, P. 2011. Once again about the pottery with painted geometric decoration from Southwestern Bulgaria. *Arheologia* 52.2, 16–24 (in Bulgarian with English abstract).
- Bozkova, A., Delev, P. 2012. Archaic Pottery with Painted Geometric Decoration from South-Western Bulgaria. In Tiverios, M., Misailidou-Despotidou, V., Manakidou, E., Arvanitaki, A. (eds) *Archaic Pottery of the Northern Aegean and Its Periphery (700–480 BC). Proceedings of the Archaeological Meeting Thessaloniki, 19–22 May 2011*. Thessaloniki: Archaeological Institute of Macedonian and Thracian Studies/Aristotle University of Thessaloniki, 69–78.
- Bozkova, A., Milcheva, V. 2020. Rescue archaeological investigations of a pit complex from the archaic and classical periods near the village of Voden, municipality Dimitrovgrad. *Archaeological Discoveries and Excavations in 2019*. Sofia, 490–494 (in Bulgarian with English abstract).
- Bozkova, A., Mutafchieva, Y. 2016. Archaeological monitoring of site no. 19 on the route of the railway Plovdiv–Svilengrad–Greek/Turkish border, Gerena locality, Zlati Dol village, Simeonovgrad. *Archaeological Discoveries and Excavations in 2015*. Sofia, 230–233 (in Bulgarian with English abstract).
- Bozkova, A., Nikov, K. 2009. La céramique monochrome en Thrace et ses prototypes anatoliens. Problèmes de chronologie. *El mar nero* 6, 47–55.
- Bozkova, A., Nikov, K. 2010. Archaeological investigation of a pit complex near the village of Maliko Tranovo, Chirpan municipality, Southwestern sector. Preliminary observations. In Georgieva, R., Stoyanov, T., Momchilov, D. (eds) *Southeastern Bulgaria in the second and first millennia B.C.* Varna: Zograf, 213–220 (in Bulgarian with English abstract).
- Bozkova, A., Nikov, K. 2019. The Grey Pottery of Southern Thrace in the Classical Age. In Manakidou, E., Avramidou, A. (eds) *Classical Pottery of the Northern Aegean and Its Periphery (480–323/300 BC). Proceedings of the International Archaeological Conference, Thessaloniki, May 17–20, 2017*. Thessaloniki: University Studio Press, 35–46.
- Bozkova, A., Vasileva, D. 2009. Un complexe de céramique monochrome des environs de Simeonovgrad dans la vallée du Hebros. In Avram, A. et al. (eds) *Pontic Grey Wares (Pontica 42, Suppl. 1)*. Constanța: Muzeul de istorie națională și arheologie, 223–244.

- Bozkova, A., Vasileva, S. 2022. Attic painted pottery between the Rhodope mountains and the Istros River. In Tsiafaki, D., Avramidou, A., Michailidou, N., Mourthos, Y., Karta, M. (eds) *AtticPOT. Attic painted pottery in ancient Thrace (6th–4th century BC.) New approaches and digital tools*. Xanthi: ΕΛΙΑΔΕΚ/ΓΤΕΚ, 268–285.
- Bozkova, A., Aleksandrov, S., Todorova, N., Milcheva, V. 2016. Rescue archaeological investigation of site no. 7 on the route of gas pipeline no. 2 to the Republic of Turkey near Malenovo, Straldzha municipality, Yambol region. *Archaeological Discoveries and Excavations in 2015*. Sofia, 221–224 (in Bulgarian with English abstract).
- Bozkova, A., Aleksandrov, S., Milcheva, V., Kirov, I. 2017a. Rescue excavations of a site from the Neolithic period, the Bronze Age and the Classical period near the village of Malenovo, Yambol region. *Archaeological Discoveries and Excavations in 2016*. Sofia, 142–144 (in Bulgarian with English abstract).
- Bozkova, A., Madzharov, K., Stoyanov, T. 2017b. *Sboryanovo, volume IV. The Economic Relations of the Getic Capital Helis according to the Transport Amphorae. Part One. The Amphora Stamps*. Sofia: Sofia University “St. Kliment Ohridski”, History Museum Isperih.
- Bozkova, A., Milcheva, V., Tonkova, E. 2020. Rescue archaeological investigation of a site with pits and architectural remains from the Early Bronze Age, Early Iron Age, Classical Period and Late Roman Period near Brod village, Dimitrovgrad municipality. *Archaeological Discoveries and Excavations in 2019*. Sofia, 486–490 (in Bulgarian with English abstract).
- Bozkova, A., Tonkova, E., Mircheva, E. in press. Rescue archaeological investigation of an Early Chalcolithic, Early Bronze Age and Iron Age site at the village of Brestak, Varna region. *Archaeological Discoveries and Excavations in 2021*. Sofia (in Bulgarian with English abstract).
- Chankowski, A., Chankowski, V. 2012. La présence grecque en Thrace intérieure : l'exemple de « Pistiros ». *Pallas* 89, 275–290. <https://doi.org/10.4000/pallas.900>
- Chankowski, V. 2013. La céramique sur le marché: l'objet, sa valeur et son prix. Problèmes d'interprétation et de confrontation des sources. In Tsingarida, A., Viviers, D. (eds) *Pottery Markets in the Ancient Greek World (8th–1st centuries B.C.) (Études d'archéologie 5)*. Bruxelles: CReA-Patrimoine, 25–38.
- Chankowski, V. 2024. La circulation des biens et des personnes en Thrace: à la recherche du cadre institutionnel. In Baralis, A., Mathieux, N., Stoyanov, T., Tonkova, M. (eds) *L'aristocratie odryse. Insignes et lieux du pouvoir en Thrace (V^e – IIIe siècles avant J.-C.)*. Leuven etc.: Peeters, 21–35.
- Chankowski, V., Domaradzka, L. 1999. Réédition de l'inscription de Pistiros et problèmes d'interprétation. *Bulletin de correspondance hellénique* 123, 247–258.
- Chichikova, M. 2004. Trakiyskata keramika, rabotena na kolelo (VI–IV v. pr.Hr.). *Godishnik na Arheologicheskia muzey v Plovdiv* 9.2, 194–210 (in Bulgarian).
- Étienne, R., Rouillard, P. 2013. Conclusions. In Tsingarida, A., Viviers, D. (eds) *Pottery Markets in the Ancient Greek World (8th–1st centuries B.C.) (Études d'archéologie 5)*. Bruxelles: CReA-Patrimoine, 301–306.
- Foley, B.P., Hansson, M.C., Kourkoumelis, D.P. 2012. Aspects of ancient Greek trade re-evaluated with amphora DNA evidence. *Journal of Archaeological Science* 39.2, 389–398.
- Georgieva, R. 2005. A small jug from Karnobat with images of Thracian warriors. *Arheologia* 46.1–4, 32–40 (in Bulgarian with English abstract).
- Getov, L. 1995. *Amphoras and Amphora Stamps from Kabyle (4th–2nd c. BC)*. Sofia: University Publishing House “St. Kliment Ohridski” (in Bulgarian with English abstract).
- Gill, D.W.J. 1988. ‘Trade in Greek decorated pottery’: Some corrections. *Oxford Journal of Archaeology* 7.3, 369–370.

Керамика и общество в древна Тракия (VI–IV в. пр.Хр.)

- Gill, D.W.J., Vickers, M. 1995. They were expendable: Greek vases in the Etruscan tomb. *Revue des Études Anciennes* 97.1–2, 225–249.
- Handzhiiska-Yankulova, V. 2012. Everyday ceramics from the fortified residence at the foot of Kozi Gramadi Peak (materials from the studies carried out in 2011). In Hristov, I. (ed.) *Kozi Gramadi. Studies of an Odrysian Ruler's Residence and Sanctuaries in Sredna Gora Mt. 8th–1st centuries BC. Volume II*. Sofia: National Museum of History/Unicart, 103–130.
- Hristov, I. 2014. *A Sanctuary of Zeus and Hera on Kozi Gramadi Peak in Sredna Gora*. Sofia: National Museum of History/Unicart.
- Johnston, A.W. 1979. *Trademarks on Greek Vases*. Warminster: Aris & Philips.
- Karadzhinov, I. 2010. Early Greek painted pottery from the middle currents of Hebros and Tonzos. In Georgieva, R., Stoyanov, T., Momchilov, D. (eds) *Southeastern Bulgaria in the second and first millennia B.C.* Varna: Zograf, 158–180 (in Bulgarian with English abstract).
- Kirov, I., Vaklinov, M., Mutafchieva, Y. 2021. Archaeological investigations at St. Archangel Hill, near the village of Dabnitsa, Garmen municipality. *Archaeological Discoveries and Excavations in 2020*. Sofia, 429–434 (in Bulgarian with English abstract).
- Kirov, I., Vaklinov, M., Mutafchieva, Y. 2024. The settlement at Saint Archangel locality, Dubnitsa village and its place in the history of Middle Mesta Region in the 2nd half of the 1st millennium BC. *Bulletin of the Regional Museum of History – Pernik* 4, 148–167 (in Bulgarian with English abstract).
- Kisyov, K. 2004. *The Thracian Culture in the Region of Plovdiv and along the River Stryama in the Second Half of the 1st Millennium B.C.* Sofia: Agato (in Bulgarian with English abstract).
- Kitov, G. 2008. *Mogili, hramove, grobnitsi. Zapiski na edin mogilar*. Sofia: TEMP (in Bulgarian).
- Lazarov, M. 1990. *Antichna risuvana keramika ot Bulgaria*. Sofia: Bulgarski hudozhnik (in Bulgarian).
- Loukopoulou, L.D. 2002. The “Prosodos” of the Thracian Kings. In Fol, A. (ed.) *Thrace and the Aegean. Proceedings of the Eighth International Congress of Thracology, Sofia–Yambol, 25–29 September 2000*. Volume I. Sofia: International Foundation Europa Antiqua/Institute of Thracology, 345–353.
- Lozanov, I. 2010. On the Import of Amphorae in Thrace (6th–3rd Centuries B.C.): Reflections on Recent Discoveries in the Middle Hebros Valley. In Kassab Tezgör, D., Inaishvili, N. (eds) *PATABS I. Production and Trade of Amphorae in the Black Sea. Actes de la Table Ronde internationale de Batoumi et Trabzon, 27–29 Avril 2006* (Varia Anatolica 21). Paris: De Boccard, 85–96.
- Madzharov, K. 2021. Thasian Amphora Stamps from a Tumulus near the Village of Ivanski. *Archaeologia Bulgarica* 25.1, 1–14.
- Madzharov, K. 2022. Trading post at Rousse? The evidence of the amphora stamps. In Delev, P. et al. (eds) *Ancient Thrace: Myth and Reality. The Proceedings of the Thirteenth International Congress of Thracology*, vol. 1. Sofia: St. Kliment Ohridski University Press, 221–229.
- Madzharov, K., Bozkova, A. (in press). Amphora stamps from a pit-field at Malenovo in South-Eastern Bulgaria. [PATABS IV].
- Madzharov, M. 2009. *Trakiyskiat emporion ot V–IV v. pr.Hr. kray s. Krastevich*. Veliko Tarnovo: Faber (in Bulgarian).
- Mutafchieva, Y. 2016. Rescue excavations of the Iron Age pit complex, site no. 40 on the route of the railway Plovdiv–Svilengrad–Greek/Turkish border, km 258+320 to 258+520, Gerena locality, Zlati Dol village, Simeonovgrad municipality. *Archaeological Discoveries and Excavations in 2015*. Sofia, 234–238 (in Bulgarian with English abstract).

- Nankov, E. 2015. Urbanization. In Valeva, J., Nankov, E., Graninger, D. (eds) *A Companion to Ancient Thrace*. Malden etc.: Wiley Blackwell, 399–411.
- Nikov, K. 1999. „Aeolian“ bucchero in Thrace? *Archaeologia Bulgarica* 3.2, 31–41.
- Nikov, K. 2012. *Grey Monochrome Pottery from Apollonia Pontica. On Its Origin and Distribution (Late VIIth–VIth Century BC)*. Veliko Tarnovo: Faber.
- Nikov, K., Bozkova, A. (in press). Problems of Pottery Complexes of the Seventh and Sixth Centuries BC in Thrace: The Emergence of Grey Monochrome Wares in the Cultural Tradition of Thracian Society. *Bulletin of the National Archaeological Institute* 49.
- Nikov, K., Georgieva, R. 2018. Rescue excavations of Early Bronze Age and Early Iron Age site in Vetata Maya locality near the village of Polski Gradets, Radnevo municipality. *Archaeological Discoveries and Excavations in 2017*. Sofia, 78–80 (in Bulgarian with English abstract).
- Nikov, K., Georgieva, R. 2019. Rescue excavations of Bronze Age and Iron Age site near village of Polski Gradets, Radnevo municipality. *Archaeological Discoveries and Excavations in 2018*. Sofia, 85–88 (in Bulgarian with English abstract).
- Pare, C.F.E. 1997. La dimension européenne du commerce grec à la fin de la période archaïque et pendant le début de la période Classique. In Brun, P., Chaume, B. (eds) *Vix et les éphémères principautés Celtiques. Les VIe et Ve siècles avant J.-C. en Europe centre-occidentale. Actes du colloque de Châtillon-sur-Seine (27–29 octobre 1993)*. Paris: Editions Errance, 261–286.
- Popov, H. 2002. *Urbanisierung in den inneren Gebieten Thrakiens und Illyriens im 6.–1. Jhd. v.Chr.* Sofia: NOUS (in Bulgarian with German abstract).
- Popov, H. 2015. Settlements. In Valeva, J., Nankov, E., Graninger, D. (eds) *A Companion to Ancient Thrace*. Malden etc.: Wiley Blackwell, 109–125.
- Psoma, S. 2011. La circulation monétaire et la thésaurisation en Thrace au Nord des Rhodopes. In Marcellesi, C., Picard, O. (eds) *Nomisma. La circulation monétaire dans le monde grec antique. Actes du colloque international, Athènes 14–17 avril 2010* (Bulletin de correspondance Hellénique, suppl. 53). Athènes: École Française d’Athènes, 143–168.
- Reho, M. 1990. *La ceramica attica a figure nere e rosse nella Tracia bulgara*. Roma: Bretschneider.
- Stanley, P. unpublished. *Prices and Prices Formation in Classical Athens*, https://www.academia.edu/37562130/07_chpt_Prices_and_Prices_Formation_in_Classical_Athens.pdf (link accessed 10.10.2025).
- Stissi, V.V. 2002. *Pottery to the people. The production, distribution and consumption of decorated pottery in the Greek world in the Archaic period (650–480 BC)*. Thesis, Universiteit van Amsterdam.
- Stoyanov, T. 2006. Kabile, Sevtopolis i Helis – tri varianta na urbanizma v rannoelinisticheska Trakia. In *IV mezhdunaroden simpozium “Poselishten zhivot v Trakia”, 9–11 noemvri 2005, Yambol–Kabile. Sbornik dokladi*. Yambol: Izdatelstvo Ya, 79–96 (in Bulgarian).
- Stoyanov, T. 2017. The river system of Northeastern Thrace and its potential as a transport system in Classical and Hellenistic times. In Bozkova, A., Madzharov, K., Stoyanov, T. *Sboryanovo, volume IV. The Economic Relations of the Getic Capital Helis according to the Transport Amphorae. Part One. The Amphora Stamps*. Sofia: Sofia University “St. Kliment Ohridski”, History Museum Ispirih, 69–75.
- Stoyanov, T., Mihaylova, Z., Nikov, K., Stoyanova, D., Nikolaeva, M., Emilov, Y. 2015. Investigations of the fortification system at the plateau (the citadel) 1991–1999, 2001–2006. In Stoyanov, T. (ed.) *Sboryanovo, volume III. The Thracian City. City Planning, Fortification System, Architecture*. Sofia: History Museum Ispirih, Sofia University “St. Kliment Ohridski”, 75–168.
- Tonkova, E. 2021. *Keramika s ukrasa v stil “West Slope” ot teritoriata na Bulgaria*. Avtoreferat na

Керамика и общество в древна Тракия (VI–IV в. пр.Хр.)

- disertatsia za prisazhdane na obrazovatelna i nauchna stepen “doktor”. Sofia: Sofia University “St. Kliment Ohridski” (in Bulgarian).
- Tonkova, M. 2002. Newly discovered Thracian centre of the Early Hellenistic Age at the spring “Halka Bunar” in the land of the village Gorno Beleva (investigations in 2000 and 2001). *Annuary of the Institute of Archaeology with Museum* 2, 148–196 (in Bulgarian with English abstract).
- Tonkova, M. 2010. Results of investigations of the Eastern sector of the Thracian pit sanctuary from the 5th – early 3rd c. BC at Kozluka locality near the village of Malko Tranovo, Chirpan municipality (site 11, lot 1 in the environment assessment of Trakiya highway). In Georgieva, R., Stoyanov, T., Momchilov, D. (eds) *Southeastern Bulgaria in the second and first millennia B.C.* Varna: Zograf, 198–212 (in Bulgarian with English abstract).
- Tonkova, M., Stamberova, M., Dankova, G. 2021. Multilayered site of the Late Archaic, Classical, Early Hellenistic and the Middle Ages (12th c.) near Chirpan. *Archaeological Discoveries and Excavations in 2020*. Sofia, 502–506 (in Bulgarian with English abstract).
- Trefny, M. 2013. The Black Glazed pottery (campaigns 2004–2007). In Bouzek, J. (ed.) *Pistiros V Supplementum* (Studia Hercynia 17.1). Prague: Charles University, 36–52.
- Tsonchev, D. 1959. Sivata trakiyska keramika v Bulgaria. *Godishnik na Narodnia arheologicheski muzey v Plovdiv* 3, 93–135 (in Bulgarian).
- Tzochev, C. 2010. Between the Black Sea and the Aegean: the Diffusion of Greek Trade Amphorae in Southern Thrace. In Kassab Tezgör, D., Inaishvili, N. (eds) *PATABS I. Production and Trade of Amphorae in the Black Sea. Actes de la Table Ronde internationale de Batoumi et Trabzon, 27–29 Avril 2006* (Varia Anatolica 21). Paris: De Boccard, 97–101, Pl. 55–60.
- Tzochev, C. 2011. Wheelmade pottery. In Hristov, I. (ed.) *Kozi Gramadi. Studies of an Odrysian Ruler’s Residence and Sanctuaries in Sredna Gora Mt. 8th–1st centuries BC*. Vol. I. Sofia: National Museum of History/Unicart, 151–162.
- Tzochev, C. 2025. Revisiting the history of the Ostrusha Tomb: new data from pottery deposits. *Bulgarian e-Journal of Archaeology* 15.1, 55–77.
- Velkov, V., Domaradzka, L. 1994. Kotys I (383/2–359) et l’emporion de Pistiros en Thrace. *Bulletin de correspondance hellénique* 118, 1–15.
- Williams, D. 2013. Greek Potters and Painters. Marketing and Movement. In Tsingarida, A., Viviers, D. (eds) *Pottery Markets in the Ancient Greek World (8th–1st centuries B.C.)* (Études d’archéologie 5). Bruxelles: CReA-Patrimoine, 39–60.

Pistiros and Thasos: revisiting the foundation narrative of the settlement at Adzhiyska Vodenitsa (Vetren)

Bela Dimova,^{a*} Chavdar Tzochev^b

^a Department of Cultural Heritage, University of Padua, Padua, Italy; bela.dimova@gmail.com

^b Department of History and Archaeology, National and Kapodistrian University of Athens, Athens, Greece; tzochev@gmail.com

* Corresponding author

ABSTRACT

The discovery of the Pistiros inscription (SEG 49. 911) in 1990 dramatically changed the interpretation of the nearby ancient settlement at Adzhiyska Vodenitsa. The site came to be identified as the *emporion* Pistiros, a Greek trading post founded by settlers from the Thasian *perea*. Based on historical and archaeological arguments, the excavation director Mieczysław Domaradzki proposed that after Thasos lost its continental possessions to Athens in 462 BC, Thasians settled in the interior of Thrace in pursuit of new riches. This foundation narrative and the hypothetical Thasian link have significantly shaped subsequent scholarship not only about the settlement at Adzhiyska Vodenitsa but also about Thracian-Greek relations more widely. This paper examines the alleged role of Thasos as a founder and main commercial partner of Adzhiyska Vodenitsa. A re-evaluation of the key underlying arguments, namely the historical evidence, the fortifications and the foundation date, the coins, and the transport amphoras shows that the idea that Adzhiyska Vodenitsa was a Thasian foundation or that it had a special link with Thasos does not stand up to scrutiny. The settlement was well connected to north Aegean trade networks, and its fortifications followed trends in late 5th and 4th c. BC Greek cities, but there are no grounds to think of these connections in colonial terms, nor to emphasise the role of Thasos. Instead, we see Adzhiyska Vodenitsa as a Thracian city with a mixed population, under Odrysian economic and political control. The idea about a Thasian *emporion* opened opportunities for research over the past 37 years. We hope that re-evaluating this hypothesis will likewise move our understanding of the site forward, and open new avenues for interpretation.

KEYWORDS

Thrace, emporion, trade, fortifications, coins, transport amphoras

Introduction

In 1990, an inscribed granite block was found by accident in the ruins of a Roman road station near Vetren, south Bulgaria (Domaradzki 1991, 47–48). The discovery of what came to be known as the Pistiros inscription (SEG 49. 911) changed the interpretation of a nearby archaeological site virtually overnight. From a Thracian town and the residence of a local ruler, Adzhiyska Vodenitsa (fig.1) became the *emporion* Pistiros, a trading post, established by Greek settlers from Aegean Thrace (cf. Youroukova, Domaradzki 1990; Domaradzki 1991). The inscription regulates relations between a Thracian authority, multiple emporia, the city of Maroneia, and a place called Pistiros, where citizens of Apollonia and Thasos lived (Domaradzka, Velkov 1994; Chankowski, Bravo 1999; Domaradzka, Chankowski 1999; Graninger 2012; Hatzopoulos 2013; Chankowski 2024). Of the several cities

Fig. 1. Places mentioned in the text (author C. Tzochev)

mentioned in the text, Thasos took on a particular importance for the interpretation of Adzhiyska Vodenitsa. On the one hand, the material culture discovered at the site seemed to show links with Thasos. On the other hand, a polis named Pistyros located in the Thasian *perea*, was mentioned by Herodotus (Hdt. 7.109–110). Seeking to explain and reconcile the inscription with the archaeological finds, Mieczysław Domaradzki proposed that Adzhiyska Vodenitsa was an *emporion*, founded by settlers from the Aegean Pistyros, and named after its metropolis (Domaradzki 1991, 48; 1995, 26). But he also suggested that Thasos was the leading force behind this endeavour. After losing their continental possessions to Athens in 462 BC, the Thasians sought new territories for economic expansion, and their pursuit of natural resources brought them to the interior of Thrace (Domaradzki 1993, 51).

Domaradzki's ideas influenced many subsequent publications, especially those resulting from the Pistiros project. While some of the publications simply reiterate the presence of Thasians in Adzhiyska Vodenitsa, or the role of Thasos as a main trading partner of this settlement, others take a step further by accepting that Thasians founded the settlement – either alone or along with Maroneians and Apollonians (e.g., Bouzek 1996, 44; Bouzek, Domaradzka 2007, 255)¹. The 2000 edition of the *Guide de Thasos* shows Adzhiyska Vodenitsa as “Pistiros” on a map of Greek cities in the north Aegean, and mentions that Thasian traders lived there (Grandjean, Salviat 2000, 14, 30–31, fig. 1). A clear example of these ideas can be seen in the current exhibition of the Museum of Thasos, which opened in 2011. The exhibition includes a copy of the Pistiros inscription, with an explanatory plate

1 The inscription prompted multiple and contradictory interpretations, as Veronique Chankowski notes: the excavators variously refer to the site as a city, an *emporion*, and a colony (Chankowski 2010, 241), without clarifying the distinctions and contradictions inherent in these terms and the different historical processes they signify. For example, the site of Adzhiyska Vodenitsa was designated an *emporion*, but the process of its foundation was described as a form of “colonisation” in the upper Hebros valley (Domaradzki 1993, 43; 1995, 58, 79). Further references to colonisation appear also in the Pistiros volumes (e.g., Bouzek 2002, 344).

stating that “The Thasians founded, very soon after their arrival on the island, a series of colonies and trading posts... Their aim was to ensure commercial penetration into the Thracian mainland. One of the most remotest [*sic*] trading posts was Pistyros, near the modern Bulgarian city Septemvri...”

The link between Thasos and the settlement called Pistiros may not be universally accepted but it has never been questioned explicitly and it continues to influence the interpretation of the archaeological data and the site, as we show below. In the meantime, the Pistiros inscription has generated many debates. While it is impossible to review the lengthy discussions in this article, it should be mentioned that both epigraphists and archaeologists have objected to the identification of Adzhiyska Vodenitsa with Pistiros. Andrzej Chankowski and Benedetto Bravo contested the idea of two separate places called Pistiros and Pistyros through textual evidence, and suggested that the inscription refers to the polis with this name on the Aegean coast (Chankowski, Bravo 1999). Gocha Tsetskhladze (2000; 2011) added archaeological arguments against the identification of Adzhiyska Vodenitsa with an *emporion*. Véronique Chankowski (2010) emphasised that the archaeological surveys in the area of Adzhiyska Vodenitsa did not produce any evidence of Greek presence or Greek-style organisation of the surrounding territory, and proposed that the settlement is not Pistiros, but one of the emporia mentioned in the inscription. Denise Demetriou (2010, 90) suggested that the inscription could be a copy for the Thracian side, in accordance with the common Greek practice of recording official documents in multiple copies, one for each party concerned. In this case, it is conceivable that Pistiros and the emporia referred to in the inscription were all located in Aegean Thrace², thus removing the need to imagine an extensive trade network and roads through the Rhodope Mountains.

Since the debate over the identification of Adzhiyska Vodenitsa is far from over, we find it particularly important that archaeological data from the site are considered independently from the inscription and that previous interpretations of such data continue to be scrutinised in order to build a more robust understanding of the past. Here, we offer a long-overdue re-appraisal of the arguments for the Thasian foundation of Adzhiyska Vodenitsa and for special relations between Thasos and this settlement by going through the key elements: the historical arguments, the fortifications and the foundation date, the coins, and the transport amphoras.

Historical arguments (BD)

Domaradzki proposed that Thasos turned to Thrace in the mid-5th c. BC, because Athens had seized the Thasian continental territories and mines (Domaradzki 1993, 51; 1995, 26–27). It is well-documented that Thasos was a member of the Delian League and as Athens began to encroach on its rich *perea*, in the 460s BC Thasos rebelled. Athens crushed the rebellion and forced Thasos to give up its continental territories including a mine and pay annual tribute (Thuc. 1.100–101). The payments are recorded in the Athenian Tribute Lists and between 447/6 and 444/3 BC they increased from 3 to 30 talents per year (Meritt et al. 1950, 259). According to Domaradzki, this increase was contemporaneous with the settling of Adzhiyska Vodenitsa, and he proposed that this foundation gave Thasos access to new markets (Domaradzki 1995, 27) and a new source of mineral riches (Domaradzki 1993, 51). By implication, the expansion helped to augment Thasos’ revenue and its tribute to Athens.

2 There are two known sites near the mouth of the river Nestos, which have been proposed as possible locations of Pistyros, one by Pontolivado (Koukouli-Chrysanthaki 1973; 1980) and another near Nea Karvali, 8 km to the west (Nikolaidou, Patera 2005, 30–32; Chankowski 2010, 245). Both were fortified sites inhabited from the 6th c. BC though neither has yielded evidence for the identification besides their location. A recent paper identifies Pontolivado with Pistyros by relying mainly on Herodotus and indirect historical arguments, then connects this to Domaradzki’s narrative of a Thasian foundation in the interior (Papadopoulos, Zannis 2022). This highlights the risks of compounding multiple unverified hypotheses. Although the settlement is likely a Thasian foundation, attaching a name to it requires more explicit evidence that has yet to come from the site itself.

This narrative is built upon several assumptions, which cannot be proven. Thucydides mentions that the Thasians had *emporion* on the coast opposite the island (Thuc. 1.100), but there is no evidence that they had the ambition or capacity to establish trading posts as far as the Upper Hebros valley. The *phoros* (tribute) of different cities in the Athenian Tribute Lists changed for different reasons at various times, and often we do not know why. There are many possible explanations why Thasos paid lower tax in 447/5 BC and higher tax in 444/3 BC (see Pébarthe 1999 for a review). The island's revenue may have increased or Athens may have reduced Thasos' taxes as indemnity for war damage or because it had seized the continental Thasian mines in place of cash. Both of these explanations are possible in view of the link between a city's *phoros* rate and its resources demonstrated by Nixon and Price (1990). Moreover, the Athenian Tribute Lists are not a complete source of data – the payments in silver supplemented *phoros* contributions in kind, which were not recorded in these lists (Unz 1985, 29ff). The payments of other cities in Aegean Thrace including Argilos, Galepsos, Abdera, Maroneia, and Selymbria also varied significantly and these variations are also difficult to explain (Graham 1992, 61–62; Pébarthe 1999, 147–148). Finally, the proposition that Adzhiyska Vodenitsa was founded at the same time as the *phoros* increased is hard to prove. Domaradzki relied on dating the fortifications in the third quarter of the 5th c. BC but, as we will see, this date is problematic. We have therefore no robust historical evidence that Thasos founded *emporion* in the interior of Thrace or received revenue from them.

Fortifications and foundation date (CT)

The fortification wall at Adzhiyska Vodenitsa is one of the main pieces of evidence supporting the theory that Greek, specifically Thasian, settlers established the settlement. The wall's foundations and its lower courses are made of granite blocks that sandwich a fill of cobblestone and rubble, mixed with earth or clay (Kolarova 1996). In height, the wall was a mudbrick structure covered with a tiled roof (Bouzek 1996, 43; Stoyanova, Popov 2008, 340–341). A notable feature of the excavated section of the wall is the Eastern gate: an opening in the curtain, protected by an internal tower on the same axis, and flanked by a second, external, tower on the left and a bastion on the right (fig. 2).

Domaradzki suggested that the use of orthostates of irregular size in the face of the wall is most similar to the fortifications of Thasos, particularly the west wing of the Gate of Heracles and Dionysos, and the Gate of Silenos. He also emphasised that a gate flanked by a tower and a bastion, as seen in the Eastern gate, is closest to the Thasian traditions (Domaradzki 1993, 40). Subsequent publications reiterate these ideas, with some scholars even going further in their interpretation. For example, Jan Bouzek stated that “The use of orthostates, and some sloping joints reminding one of polygonal masonry come especially near to the Thasos walls. As Pistiros was founded from Thasian *apoikias* [*sic*], just after its defeat by the Athenians, this close relation of both does not seem to be accidental. The technique may have been introduced that far north by those Thasian architects and stonecutters, who were dissatisfied with the defeat...” (Bouzek 1996, 44).

While the fortifications at Adzhiyska Vodenitsa certainly reflect late 5th and 4th c. BC trends in the Aegean, two propositions are questionable: their connection with Thasos, and their contemporaneity with the foundation of the settlement. Domaradzki's claim that the configuration of the Eastern gate was typically Thasian is difficult to trace to specific monuments. His claim is supported by a reference to a plan of a gate at Kydna (Adam 1982, fig. 21) and a general reference to Charles Picard's study of the Thasian gates with sculptured decoration (Picard 1962). The only fortified gates in Picard's study that bear any comparison with the Eastern gate are the Gate of Heracles and Dionysos and the Gate of Silenos. The first had a bastion, but no towers (Picard 1962, pl. IV–V; Grandjean 2011, 215–223). The latter received an external flanking tower only in the late 3rd c. BC (Grandjean

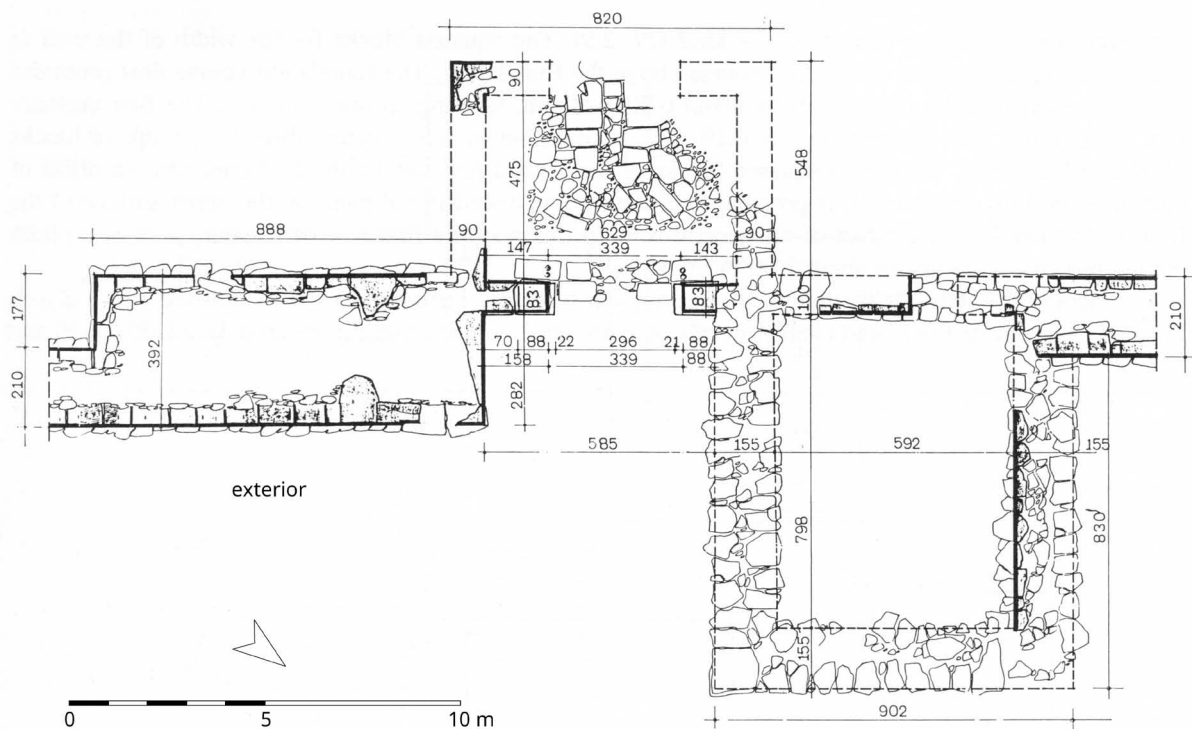

Fig. 2. Plan of the Eastern gate (after Kolarova 1996, 38 fig. 2.3)

2011, 170–176, 178). Furthermore, it is striking that when Domaradzki first made a comparison with Thasos, the internal tower at the Eastern gate had not yet been excavated (Domaradzki 1993, 40, fig. 4). Although the discovery of the tower added a major new element to the architecture of the gate, his opinion did not change (Domaradzki 1995, 48).

In fact, none of the gates in the Thasian city wall show a configuration similar to that of the Eastern Gate at Adzhiyska Vodenitsa (for a most recent and comprehensive presentation of the Thasian fortifications, see Grandjean 2011). As for the proposed similarities in masonry style, they are too generic to argue for a link, let alone the presence of Thasian masons at Adzhiyska Vodenitsa. Indeed, one of the most problematic points in the comparison between the fortifications of Thasos and those of Adzhiyska Vodenitsa is that the former were built entirely of stone, while the latter were mudbrick in height. The use of large blocks with occasional keying (where blocks are cut down at one corner to receive blocks of a course of a different height) and of sloping joints in a wall base topped by a mudbrick superstructure has better parallels elsewhere, for example, in the so-called Kononian phase (beginning of 4th c. BC) of the Athenian city-wall (Ohly 1965, 360–376; Theodoraki 2011, 113–118). We do not need to look that far for parallels of the granite socle of the wall. Very similar in style granite masonry can be found some 45 km to the northeast of Adzhiyska Vodenitsa. The face of the retaining wall of Chetinyova Mogila (covering the Starosel tomb) has a similar rusticated finish with split surfaces often cut vertically with a point. It also has the peculiar keying of courses meeting at different heights, similar chamfered edges, and pry holes on the top surfaces (Tzochet 2022, 100–103). While the Starosel tomb was designed and built by an architect and stonemasons trained in the Aegean, the granite walls supporting the mound and the dromos, which required a great deal of effort, were more likely the work of local craftsmen. We will not entertain the possibility that these same craftsmen built the socle of the fortifications at Adzhiyska Vodenitsa, but only point out that there are other possible explanations besides settlers from the Aegean coast, especially if one allows that the fortifications were built much later than initially suggested.

The construction date of the fortification wall at Adzhiyska Vodenitsa is a crucial point in Do-

maradzki's foundation narrative. Following his initial publications, the excavation team adopted a construction date ca. 450–440 BC (Domaradzki 1995, 23; Bouzek et al. 2006, 47). Rather than being based on specific archaeological evidence, this date was chosen because it aligned with the historical information about *phoros* payments and justified the idea that Thasian settlers built the wall soon after they founded the settlement. However, the excavations have yielded very few artefacts dated before 425 BC (see below) and none of them are associated with the fortifications. If the fortifications were built in the 5th c. BC, they would have left a considerable amount of 5th century rooftiles at the site, since the mudbrick superstructure required roofing. Yet all remains of roofs discussed in Jiri Musil's publication date to the 4th and 3rd c. BC, including those associated with the fortifications (Musil 1996, 56–62).

Opinions on the construction date of the fortifications have started to shift more recently. Emil Nankov (2008, 36) has argued that such large, thick-walled towers with roofed upper chambers developed in the late 4th c. in response to the parallel development of siege weaponry. The most recent excavation report mentions new (yet unspecified) archaeological evidence suggesting that the fortification wall was built after the mid-4th c. BC (Gotzev, Nankov 2021, 414). Thus, the fortification of Adzhiyska Vodenitsa can be seen as part of a broader trend in the interior of southern Thrace: the emergence of fortified settlements in the decades before and after the Macedonian conquest (342–339 BC)³.

Rethinking the date of the fortifications disassociates them from the settlement's foundation, and invalidates a key part of the Thasian colonization narrative. As for the foundation date, the 5th c. BC seems indisputable; however, the archaeological evidence does not particularly favour the alleged 444/3 BC. Only a negligible part of the excavated objects can be dated with certainty before 425 BC. These include:

- a few fragments of Attic pots from ca. 500–450 BC (Archibald 2002, 136–140, nos 1–6);
- a ceramic lamp from ca. 525–475 BC (Jurina 1996, 95);
- a rim fragment from a Milesian transport amphora dateable before 480 BC (Tušlová, Weissová 2013, 161, pl. 36.6);
- two silver coins of Neapolis from the end of the 6th – beginning of the 5th c. BC (Taneva 2018, 384–385, fig. 6).

These objects were found in later strata or lack context. They are also suspiciously earlier than the assumed foundation date. One possible explanation is that we are dealing with exceptional cases of older objects brought by the first inhabitants in the period 425–400 BC. More likely, a settlement existed at this place since the early 5th c. BC but received imports only on rare occasions until the last quarter of the century, when it opened to north Aegean trade networks. This would not be surprising or exceptional, considering the evidence for 5th century activity in the area of Akandzhievo, some 3.5 km east of Adzhiyska Vodenitsa. These comprise a hoard of silver coins from the first half of the 5th c. BC (CH 6.7) and a cemetery of 15 mounds, used between the 5th and 2nd c. BC (Gizdova 2005, 117–121). Among the imported grave goods were Attic *lekythoi* dated ca. 450–425 BC (Gizdova 2005, 120).

In summary, Adzhiyska Vodenitsa was settled sometime in the 5th c. BC, but the archaeological

3 Kabyle was previously thought to have been fortified before the Macedonian campaign of 342–341 BC. However, the design of the fortification towers and the dearth of archaeological finds dateable before ca. 342 BC makes it more likely that the construction followed the establishment of a Macedonian garrison there (Nankov 2008, 36; Tzochet 2009, 64–68). Both Philippopolis and the settlement on Krakra Hill near Pernik were inhabited in the first half of the 4th c. BC and were fortified around the middle of that century, but it is unclear whether this happened before or after the Macedonian conquest (for Philippopolis, see recent review in Bozhinova, Hristeva 2016, 160–163; for Krakra: Paunova et al. 2003, 39; Paunova, Mihaylov 2004, 66).

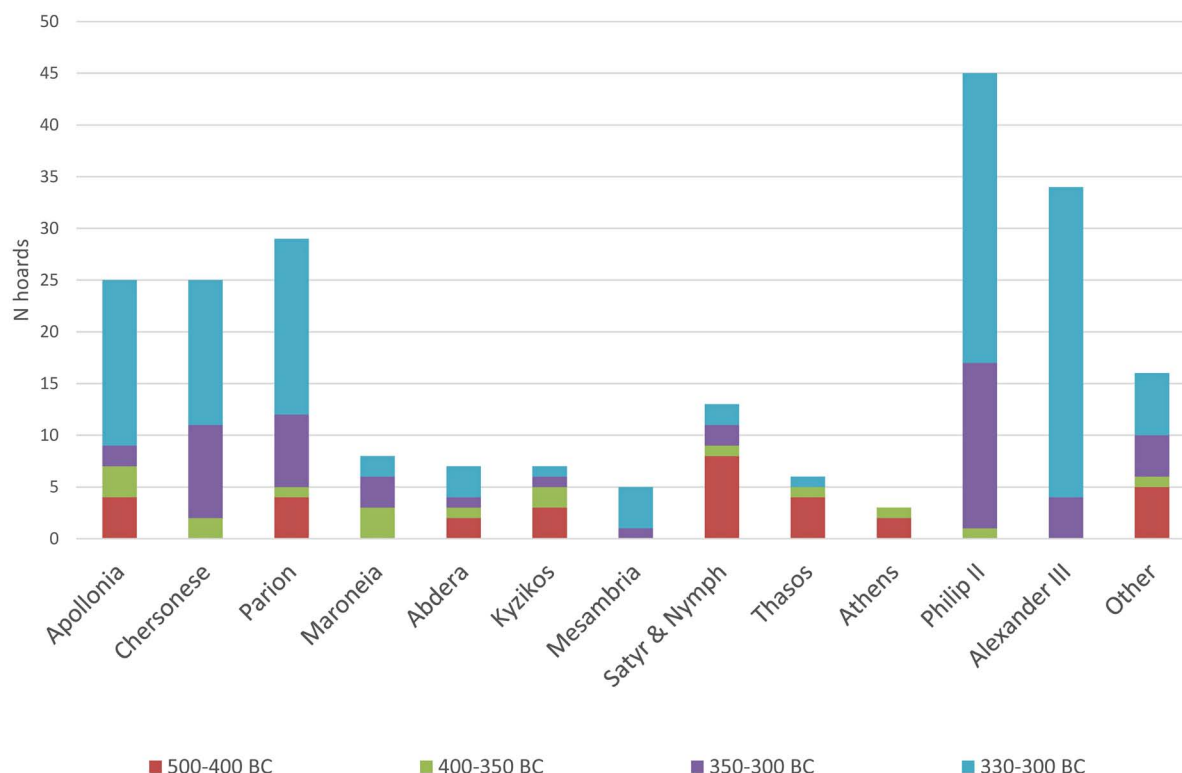

Fig. 3. Frequency of mints in coin hoards in Thrace (data collated after IGCH, CH, Gerasimov 1946; 1952; Gyuzelev 2009; Youroukova 1979; 1981; 1982a; 1985; see tabulated summary in Dimova 2015, 309–316 Tables 13–14)

data do not support a foundation date in the 440s. Furthermore, the settlement was most likely fortified only after 350 BC, at a time when deteriorating security led to the rise of fortified communities in the region. Nothing in the design or the technology of the fortifications suggests a connection with Thasos. In terms of masonry style, the granite socle of the wall has local parallels.

Coins (BD)

Publications on the coins from Adzhiyska Vodenitsa has drawn attention to the unusual presence of early Thasian coins, particularly a group of Thasian *hemihektai* minted ca. 410–400 BC, which are otherwise rare in hoards in Thrace (Youroukova, Domaradzki 1990, 9; Domaradzki 1993, 43–44; Taneva 2000, 49: 7 coins). Elsewhere Thasian coins are cited as evidence for commercial relations with the island. For example, in his discussion of the coins, Domaradzki notes that “Another characteristic feature is the strongly emphasised south-western direction of trade contacts (Bergai, Thasos, Sermyle), which is completely understandable, if we consider the origin of the traders who settled at Pistiros” (Domaradzki 1995, 54 trans. by the authors). This observation is echoed in later publications: “During the early commercial history of the site (which is here taken to mean the first half of the 4th c. BC), Thasian coins dominated exchanges at Pistiros, alongside those issued by the Thracian rulers. Trade relations were thus oriented to the southwest” (Taneva 2005, 29). The prominence of coins of the Thracian Chersonese and Parion later in the 4th c. is read as a sign that trade relations shifted over time (Taneva 2005, 29).

To assess the place of Thasos within the numismatic material, however, we need a view of the wider assemblage. Valentina Taneva (2018, 380–381) provided an overview of the material, compris-

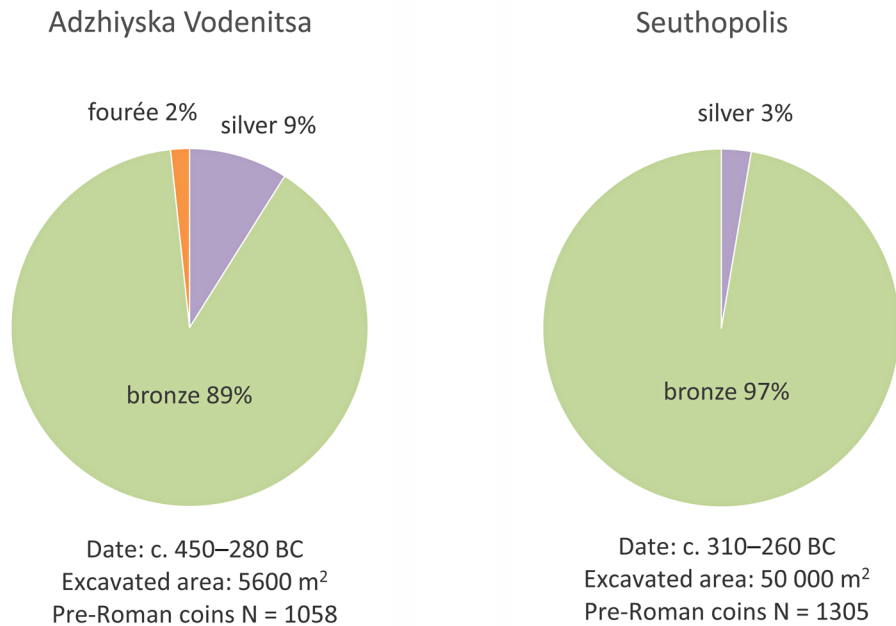

Fig. 4. Ratios of bronze and silver coins at Adzhiyska Vodenitsa and Seuthopolis (data after Dimitrov 1984; Taneva 2018)

ing 1174 coins: 1049 (89%) in bronze, 105 (9%) in silver, and 20 (2%) fourées. Macedonian coins make up 42% of the assemblage (493 pieces), coins of Odrysian rulers – 17% (193 pieces), and the coins of Greek cities – 12% (141 pieces)⁴. In other words, the coins found at the site are a mix of emissions of Greek cities, Macedonian and Thracian rulers, which is typical for contemporary monetary assemblages in the Thracian interior, as reflected in coin hoards (fig. 3) and cities with published numismatic collections such as Seuthopolis (Dimitrov 1984).

The mint of the Thracian Chersonese dominates the assemblage of Greek city coins, comprising 62 coins or 5% of the total (Taneva 2018, 384). This is not surprising, as other scholars have noted: the Thracian Chersonese is also the most common mint in coin hoards from across Thrace (Youroukova 1982b, 219; Tzvetkova 2004, 23–24; Psôma 2011, 151). According to Taneva's data, Thasos is represented only with 16 silver coins (Taneva 2018, 384). This number includes at least 4 Satyr and Nymph coins, whose attribution to Thasos is hypothetical and has never been demonstrated with solid evidence (cf. Head 1911, 263–264; Price, Waggoner 1975, 36; Gerasimov 1975, 39; Picard 1982, 418–424; Topalov 2012). If we exclude them, the share of Thasian coins is even more modest and falls to around 1% of the total.

The mixed coins of Greek cities at Adzhiyska Vodenitsa reflect the fact that in the Thracian milieu, the silver coinage of many north Aegean cities, including Thasos, Maroneia, Parion, and the Thracian Chersonese, served as a regional currency and a means of storing wealth (Figueira 1998, 28). It would be a methodological fallacy to consider that the silver coins of Thasos or any other city indicate direct trade. Hence, the numismatic evidence does not corroborate the proposed strong trading relations between Thasos and Adzhiyska Vodenitsa, much less the foundation narrative. Rather, it shows that the latter fits within the coin circulation patterns in Thrace.

The most remarkable part of the numismatic material from Adzhiyska Vodenitsa is the bronze coins, making up 89% of the total (Taneva 2018, 380), and especially those issued by Thracian rul-

⁴ These figures exclude the hoard of mostly Macedonian coins buried with the destruction of the city ca. 280 BC (Bouzek et al. 2016).

ers, which dominate the assemblage before the Macedonian conquest (Taneva 2005, 29). Bronze coins have value only within the range of the issuing authority. A good illustration of this is the city of Seuthopolis where 97% of the coins are bronzes and the majority (65%, 849) are issued by Seuthes III, the city's founder and ruler (Dimitrov 1984, 7, 41). Adzhiyska Vodenitsa fits well with the pattern from Seuthopolis, a Thracian city with no claims to having been founded by foreign settlers. The two coin assemblages are similar in terms of both the high percentage of bronzes (fig. 4), reflecting small monetised transactions at the urban market, and the high proportion of coins issued by Odrysian rulers (for the first half of the 4th c. at Adzhiyska Vodenitsa, and the late 4th – early 3rd c. at Seuthopolis). What is more, the concentration of Odrysian royal emissions at Adzhiyska Vodenitsa and the presence of two bronze blanks matching the weight and shape of the coins of Kotys I and Amatokos I are a strong indication that Odrysian coins were minted here (Domaradzki 1993, 44; Taneva 2000, 51–52; 2018, 384).

Transport amphoras (CT)

In support of his narrative about Thasian settlers and special commercial relations with Thasos, Domaradzki emphasised the predominant – in his view – quantity of Thasian imports among the transport amphoras found at Adzhiyska Vodenitsa (Domaradzki 1993, 46–47). The Czech excavators adopted this opinion uncritically: “Transport amphorae are nearly all Thasian... As the Thasian transport amphorae are well known, no detailed description is necessary” (Bouzek, Musil 2002, 38). Only in a more recent publication has this oversight been amended with detailed statistics, stating that 71% of the stamped fragments, 34% of the rim fragments, and 26% of the toes recovered from the site belong to Thasian amphoras (Tušlová et al. 2010).

Using the transport amphora argument in support of the site's commercial relations with Thasos is problematic in several ways. To begin with, assessing the share of Thasian imports within the assemblage of amphoras found at the site is more challenging than it may seem. This certainly cannot be done by counting stamped fragments. The 71% figure does not mean much, because Thasos was one of the very few amphora-exporting centres that regularly applied stamps during the 4th c. BC. Most amphora producers of this period did not stamp, or stamped only occasionally their amphoras. As a result, Thasian stamped fragments are the most numerous at virtually all 4th c. BC settlements in Thrace, including those on the Aegean coast.

Estimations based on quantifiable amphora parts, such as toe and rim fragments, are usually more reliable. However, such estimations are complicated by the fact that the Thasian amphora shapes are not unique to this island. A number of places in the north Aegean region produced amphoras very similar to those made on Thasos, including the cities of Abdera⁵, Ainos (Karadima 2004), Akanthos (Filis 2012, 70–74), Oisyme (Karadima 2007), Samothrace (Karadima-Matsa 1994), and other yet unidentified centres. While knowledge of local fabrics can help distinguish between different producers, it is also of limited use because north Aegean amphora fabrics are often macroscopically similar. In such cases it is safer to attribute fragments to wider areas than to specific cities. Hence, the detailed statistics on the proportion of Thasian fragments provided in the Pistiros volumes should be taken with a pinch of salt. The amphora assemblage from Adzhiyska Vodenitsa is undoubtedly dominated by north-Aegean amphoras, but determining the share of Thasos in the mix is difficult to establish with accuracy, and would require a careful re-examination⁶.

5 Ongoing research by C. Tzochov in collaboration with C. Kallintzi, E. Kefalidou, and M. Georgiadis, within the Archaeological Project at Abdera and Xanthi.

6 C. Tzochov studied the amphoras from Adzhiyska Vodenitsa in 2003–2005. The results of his work differ from

Even if one successfully wrestles with the methodological pitfalls listed above, demonstrating that Thasos is the best represented amphora producer at Adzhiyska Vodenitsa would still not imply a special link, nor even direct commercial relations. Thasos was one of the largest wine-exporters in the Aegean. Thasian amphoras make up a large portion of the 5th to 3rd c. BC deposits at many settlements in Thrace and the Black Sea area. This was not the result of Thasian settlers spreading their own products, but of a well-organised export-oriented industry and an increased demand for renowned wines (Tzochchev 2015; 2016, 89–97). The agents of this commerce remain anonymous, but there is no evidence that Thasian citizens were involved in the long-distance distribution of Thasian amphoras. Furthermore, a claim that the Thasian amphora imports at Adzhiyska Vodenitsa are unusually high can be only made if we compare Adzhiyska Vodenitsa with other sites in the same area. Sadly, none of the few excavated contemporary settlements in the Thracian plain provides comparable published information.

To sum up, the evidence of transport amphoras indicates that the settlement at Adzhiyska Vodenitsa was integrated in north Aegean trade, but this evidence cannot be used to support the idea of a Thasian foundation, or any special relations, including direct commercial links, with Thasos.

From colonisation to mobility and migration (BD, CT)

Demonstrating that Adzhiyska Vodenitsa was not a Thasian colony contributes to the broader debate about how to interpret the site. Much of this debate revolves around the hypothesis that the site was an *emporion* under the control of a local ruler. The discussion is heavily shaped by the interpretations of the Pistiros inscription, with archaeological data playing a subsidiary role, sometimes even used to support contrasting opinions. To a certain extent, this is due to the fact that the term ‘*emporion*’ has various ancient uses and modern definitions (cf. Bresson, Rouillard 1993; Hansen 2006; Demetriou 2011; 2012; Gailledrat et al. 2018) and there are no robust criteria for recognising an *emporion* based on archaeological data. Still, whatever definition of *emporion* one chooses, it entails a community acting as an intermediary in regional trade. Adzhiyska Vodenitsa has yielded plenty of evidence for local consumption but so far nothing suggests that it supplied the immediate surroundings nor the wider area of the east Thracian plain.

One thing is hard to argue with: Adzhiyska Vodenitsa had a resident community of ‘Greek’ people. The strongest evidence of this are the inscribed grave markers found at the site and its vicinities (Domaradzki 1993, 42–43), the Greek names scratched on local vessels (e.g., Domaradzka 2007, cat. no. 7; 2013 cat. nos 7, 10)⁷, and the typical cooking pots, which enabled this community to maintain their habitual ways of cooking (Bouzek, Musil 2010, figs 4.72.1; 4.73.14; 4.80.4; 4.76.35). However, a community of foreigners does not necessarily imply a community of merchants.

We see Adzhiyska Vodenitsa as a multi-cultural city under Odrysian economic and political authority. It is impossible to say whether this city was an exceptional case or the norm in the interior of Thrace, as settlements of the 5th and early 4th c. BC in the region are heavily underexplored. Cities are by their nature places where people of different backgrounds mix. If we move from a narrative of colonialism to an appreciation of migration as a feature of human history, then the presence of foreigners at Adzhiyska Vodenitsa does not appear exceptional. There is clear archaeological as well as historical evidence for foreign military men (Sears 2013), architects and stone carvers (Tzochchev

those published by members of the Czech team (Tušlová et al. 2010). Although he was included as a co-author of the main publication of the amphora material (Bouzek et al. 2007), this was done without his knowledge or consent.

⁷ Note, however, that most of the Greek names appear on Attic pottery, which may have arrived at the site already inscribed (see a tabulated summary of the *graffiti* in Dimova 2015, 326–331, Table 21).

2022), painters (Dana 2024, 47–50) and other craftspeople coming to Thrace for various periods of time.

Conclusions

The hypothesis that Adzhiyska Vodenitsa was founded by settlers from Thasos or its putative daughter-city Pistyros, or had any special relations with Thasos, was based on a chain of propositions, including that: a) Thasos expanded in the Thracian interior after losing its conflict with Athens, b) Thasos paid tenfold tribute in silver as a result of a profitable foundation on the continent, and c) the site at Adzhiyska Vodenitsa was founded at that time. These propositions were supported with archaeological interpretations, namely that the fortification wall was built in the 440s BC and has close parallels on Thasos, and that the coins and transport amphoras show strong relations with Thasos. We have shown that none of these ideas stands up to scrutiny. The settlement at Adzhiyska Vodenitsa was certainly well connected to north Aegean trade networks, but nothing shows a special link with Thasos.

Ironically, although the narrative about Pistiros and Thasos was built upon far-fetched presumptions, it played a positive role in the study of Adzhiyska Vodenitsa. It did so by opening an opportunity. Domaradzki developed his ideas about the Thasian link between 1993 and 1995, and in 1995 he attended a conference on Thasos organised by the French School at Athens. There he met Roland Étienne, then director of the School and soon after, Étienne visited Adzhiyska Vodenitsa at Domaradzki's invitation. This was the beginning of a collaboration, which in 1997 brought to Bulgaria a French archaeological mission and funding from the French Ministry of Foreign Affairs. The conference “Pistiros and Thasos: Economic Structures on the Balkan Peninsula”, held in 1998 (Domaradzka et al. 2000), was an important step in this collaboration, which also involved fieldwork, specialist analyses, and publications. Hence the opportunity was well seized and beneficial in many ways, and we recognise that all this valuable research and exchange of ideas would not have happened without the Thasian affair.

We hope that reconsidering the link between Thasos and Adzhiyska Vodenitsa will lead to a more balanced view of the role Thasos played in inner Thrace. But we also see this as a step towards reconsidering the colonial model on which previous interpretations of Adzhiyska Vodenitsa have been built. Greeks settling in the interior to exploit its richness is not the only way to explain the existence of a city with a mixed population and active trade. Revising the foundation narrative is just a starting point: 37 years of excavations have yielded plenty of material to take it from here and move towards a better understanding of this fascinating and important site, with all that it can reveal about urban life, consumption, exchange, and interactions between ‘Greeks’ and ‘Others’.

Acknowledgements

We presented an earlier version of this paper at the international symposium “Between the Aegean and the Danube: Thracians, Greeks and Celts in the Balkans during the Classical and Hellenistic Periods”, held in Sofia in September 2018 to mark 30 years of excavations at Adzhiyska Vodenitsa. We thank the two anonymous Be-Ja reviewers for their constructive comments. Bela Dimova's research on Adzhiyska Vodenitsa was part of her PhD at the University of Cambridge, funded by the Gates Cambridge Trust.

Abbreviations

CH – *Coin Hoards*, 10 vols. London: Royal Numismatic Society, 1975–2010.

IGCH – Thompson, M., Morkholm, O., Kraay, C.M. 1973. *An Inventory of Greek Coin Hoards*. New York: American Numismatic Society.

SEG – *Supplementum Epigraphicum Graecum*, consulted online at <https://scholarlyeditions.brill.com/sego/> (7 October 2025).

References

Adam, J.-P. 1982. *L'architecture militaire grecque*. Paris: Picard.

Archibald, Z.H. 2002. Attic figured pottery from Adžijska Vodenitsa (Adžijska Vodenica), Vetren 1989–95. In Bouzek, J., Domaradzka, L., Archibald, Z.H. (eds) *Pistiros 2. Excavations and Studies*. Prague: Charles University Press, 131–148.

Bouzek, J. 1996. The position of the Pistiros fortification in the development of the ancient poliorcetics and stonecutting techniques. In Bouzek, J., Domaradzki, M., Archibald, Z.H. (eds) *Pistiros 1. Excavations and Studies*. Prague: Charles University Press, 43–46.

Bouzek, J. 2002. Addenda to Pistiros I. In Bouzek, J., Domaradzka, L., Archibald, Z.H. (eds) *Pistiros 2. Excavations and Studies*. Prague: Charles University Press, 343–348.

Bouzek, J., Archibald, Z., Domaradzka, L., Gotzev, A., Katincharova, D., Lazov, G., Taneva, V., Kolarova, V., Youroukova, Y., Ivanova, E., Angelov, N. 2006. Emporion Pistiros v Trakia: prouchvania i rezultati (1998–2005). In Iliev, I. (ed.) *Poselishten zhivot v Trakia*. Yambol: Ya, 41–70 (in Bulgarian).

Bouzek, J., Domaradzka, L. 2007. Emporion Pistiros between greater powers (ca. 450–278 B.C.). An attempt to sketch its history. In Bouzek, J., Domaradzka, L., Archibald, Z.H. (eds) *Pistiros 3. Excavations and Studies*. Prague: Charles University Press, 254–263.

Bouzek, J., Militký, J., Taneva, V., Domaradzka, E. 2016. *Pistiros 6: The Pistiros hoard*. Prague: Karolinum.

Bouzek, J., Musil, J. 2002. Adžijska Vodenica II, 1994–1998: excavations report by the Czech mission. In Bouzek, J., Domaradzka, L., Archibald, Z.H. (eds) *Pistiros 2. Excavations and Studies*. Prague: Charles University Press, 37–110.

Bouzek, J., Musil, J. 2010. Catalogue of pottery finds from the Southern House. In Bouzek, J., Domaradzka, L., Archibald, Z.H. (eds) *Pistiros 4. Excavations and Studies*. Prague: Charles University Press, 42–185.

Bouzek, J., Ruckl, S., Titz, P., Tzochet, C. 2007. Trade amphorae. In Bouzek, J., Domaradzka, L., Archibald, Z.H. (eds) *Pistiros 3. Excavations and Studies*. Prague: Charles University Press, 133–186.

Bozhinova, E., Hristeva, S. 2016. Filipopol prez rannia elinisticheski period po arheologicheski dannii. In Stoyanov, T., Stoyanova, D. (eds) *Problemi i izsledvania na trakiyskata kultura*, vol. 9. Kazanlak: Faber, 159–195 (in Bulgarian).

Bresson, A., Rouillard, P. (eds) 1993. *L'emporion*. Paris: Bocard.

- Chankowski, V. 2010. *Pistiros et les Grecs de la côte nord-égéenne: problèmes d'interprétation*. In Trezny, H. (ed.) *Grecs et indigènes de la Catalogne à la Mer Noire*. Paris–Aix-en-Provence: Errance, 241–246.
- Chankowski, V. 2024. La circulation des biens et des personnes en Thrace: à la recherche du cadre institutionnel. In Baralis, A., Mathieux, N., Stoyanov, T., Tonkova, M. (eds) *L'aristocratie odryse: Insignes et lieux du pouvoir en Thrace (V^e–IIIe siècles avant J.-C.)*. Leuven: Peeters, 21–35.
- Chankowski, V., Bravo, B. 1999. Cités et emporia dans le commerce avec les barbares, à la lumière du document dit à tort « inscription de Pistiros ». *Bulletin de Correspondance Hellénique* 123.1, 275–317; <https://doi.org/10.3406/bch.1999.7220>
- Dana, D. 2024. Les signatures d'artisans en Thrace préromaine: mobilité de personnes, circulation des objets et des techniques. In Baralis, A., Mathieux, N., Stoyanov, T., Tonkova, M. (eds) *L'aristocratie odryse: Insignes et lieux du pouvoir en Thrace (V^e–IIIe siècles avant J.-C.)*. Leuven: Peeters, 37–59.
- Demetriou, D. 2010. Pistiros and the north Aegean trade network. *L'Antiquité Classique* 79, 77–93.
- Demetriou, D. 2011. What Is an Emporion? A Reassessment. *Historia* 60.3, 255–272.
- Demetriou, D. 2012. *Negotiating Identity in the Ancient Mediterranean: The Archaic and Classical Greek Multiethnic Emporia*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dimitrov, K. 1984. Antichnite moneti ot Seuthopolis. In Dimitrov, K., Penchev, V. (eds) *Seuthopolis* 2. Sofia: Balgarska akademia nanaukite, 5–136 (in Bulgarian).
- Dimova, B. 2015. *A post-colonial view of Thrace: Thracian–Greek interactions from the Early Iron Age to the early Hellenistic period*. PhD thesis, University of Cambridge; <https://doi.org/10.17863/CAM.60155>
- Domaradzka, L. 2007. Catalogue of graffiti discovered at Pistiros–Vetren (1988–2004). Part two: Graffiti on pottery, used in the household. In Bouzek, J., Domaradzka, L., Archibald, Z.H. (eds) *Pistiros 3. Excavations and Studies*. Prague: Charles University Press, 221–235.
- Domaradzka, L. 2013. Newly discovered graffiti on pottery from Pistiros (2004–2010). In Bouzek, J., Domaradzka, L., Gotzev, A., Archibald, Z.H. (eds) *Pistiros 5. Excavations and Studies*. Prague: Charles University Press, 198–206.
- Domaradzka, L., Bouzek, J., Rostropowicz, J. (eds) 2000. *Pistiros et Thasos: structures économiques dans la péninsule balkanique aux Ve–IIe siècles avant J.-C.* Opole: Sw. Krzyza.
- Domaradzka, L., Chankowski, V. 1999. Réédition de l'inscription de Pistiros et problèmes d'interprétation. *Bulletin de Correspondance Hellénique* 123.1, 246–258.
- Domaradzka, L., Velkov, V. 1994. Kotys I (383/2–359 av. J.-C.) et l'emporion Pistiros de Thrace. *Bulletin de Correspondance Hellénique* 118, 1–15.
- Domaradzki, M. 1991. Emporion Pistiros, *Arheologicheski otkritia i razkopki za 1990 g.* Sofia, 47–49 (in Bulgarian).
- Domaradzki, M. 1993. Pistiros: centre commercial et politique dans la vallée de la Maritza. *Arheologia* (Warsawa) 44, 35–57.
- Domaradzki, M. 1995. *Emporion Pistiros: Trako-gratski targovski otnoshenia, Emporion Pistiros I*. Pazardzhik: Belloprint (in Bulgarian).
- Figueira, T. 1998. *The Power of Money: Coinage and Politics in the Athenian Empire*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Filis, K. 2012. Ergastiria emporikon amphoreon ton ysteron klasikon kai elinistikon hronon sti Makedonia kai ti Thraki. In Drougou, S., Touratsoglou, I. (eds) *Themata tis ellinistikis keramikis stin arxaia Makedonia*. Athina: Tameiko Arheologikon Poron kai Apallotrioseon, 60–85 (in Greek).

- Gailledrat, E., Dietler, M., Plana Mallart, R. (eds) 2018. *The Emporion in the Ancient Western Mediterranean: Trade and Colonial Encounters from the Archaic to the Hellenistic Period*. Montpellier: Presses universitaires de la Méditerranée.
- Gerasimov, T. 1946. Kolektivni nahodki na moneti prez poslednite godini. *Izvestia na Balgarskia Arheologicheski Institut* 15, 235–244 (in Bulgarian).
- Gerasimov, T. 1952. Kolektivni nahodki na moneti prez poslednite godini. *Izvestia na Arheologicheska Institut* 17, 400–404 (in Bulgarian).
- Gerasimov, T. 1975. *Antichni i srednovekovni moneti v Bulgaria*. Sofia: Balgarski hudozhnik (in Bulgarian).
- Gizdova, N. 2005. Thracian tumuli in the Pazardzhik district. In Bouzek, J., Domaradzka, L. (eds) *The culture of Thracians and their neighbours: proceedings of the international symposium in memory of Prof. Mieczyslaw Domaradzki, with a round table 'Archaeological Map of Bulgaria'* (British Archaeological Reports, International Series 1350). Oxford: Archaeopress, 115–121.
- Gotzev, A., Nankov, E. 2021. Redovni arheologicheski prouchvania na obekt Emporion Pistiros, obsht. Septemvri. *Arheologicheski otkritia i razkopki prez 2020 g. Kniga I*. Sofia, 413–417 (in Bulgarian).
- Graham, A.J. 1992. Abdera and Teos. *Journal of Hellenic Studies* 112, 44–73.
- Grandjean, Y. 2011. *Le rempart de Thasos* (Études Thasiennes 22). Athens: École française d'Athènes.
- Grandjean, Y., Salviat, F. 2000. *Guide de Thasos* (2. éd.). Athens: École française d'Athènes.
- Graninger, D. 2012. Documentary Contexts for the 'Pistiros Inscription'. *Electrum* 19, 99–110; <https://doi.org/10.4467/20843909EL.12.005.0746>.
- Gyuzelev, M. 2009. *Zapadniyat Pont mezhdu Emine i Bosfora prez parvoto hilyadoletie pr.Hr.* Burgas: Lotos Advertising (in Bulgarian).
- Hansen, M.H. 2006: Emporion. A Study of the Use and Meaning of the Term in the Archaic and Classical Periods. In Tsatskheladze, G. (ed.) *Greek Colonisation: An Account of Greek Colonies and Other Settlements Overseas* (Mnemosyne Supplementum 193). Leiden: Brill, 1–39.
- Hatzopoulos, M.B. 2013. Ta ton emporiton filantropa: Observations on the Pistiros inscription (SEG XLIII 486). In Martzavou, P., Papazarkadas, N. (eds) *Epigraphical Approaches to the Postclassical Polis: Fourth Century BC to Second Century AD*. Oxford: Oxford University Press, 13–22.
- Head, B.V. 1911. *Historia numorum. A manual of Greek numismatics*. Oxford: Clarendon Press.
- Jurina, P. 1996. Lamps from Pistiros. In Bouzek, J., Domaradzki, M., Archibald, Z.H. (eds) *Pistiros 1. Excavations and Studies*. Prague: Charles University Press, 95–102.
- Karadima, C. 2004. Ainos: An unknown Amphora Production Centre in the Evros Delta. In: Eiring, J., Lund, J. (eds) *Transport Amphorae and Trade in the Eastern Mediterranean. Acts of the International Colloquium at the Danish Institute at Athens, September 26–29*. Athens: Danish Institute at Athens, 135–161.
- Karadima, C. 2007. Sfragismata amphoreon tis Oisymis. *Oion istoro* 7, 181–186 (in Greek).
- Karadima-Matsa, C. 1994. Ergastirio paragogis amphoreon sti Samothraki. In *G'Epistimoniki synantisi gia tin ellinistiki keramiki, Thessaloniki 1991, Praktika*. Athina: I en Athenais Arhaiologiki Etairia, 355–362 (in Greek).
- Kolarova, V. 1996. Study on the section of the emporion's fortification, as discovered by the end of 1994. In Bouzek, J., Domaradzki, M., Archibald, Z.H. (eds) *Pistiros 1. Excavations and Studies*. Prague: Charles University Press, 35–42.

- Koukouli-Chrysanthaki, C. 1973. Eidiseis ek tis Thasiou Epeirou. *Arheologika analekta ex Athinon* 6, 230–240 (in Greek).
- Koukouli-Chrysanthaki, C. 1980. Oi apoikies tis Thasou sto Voreio Agaio, neotera evrimata. In *Praktika A' synedriou 'I Kavala kai i periohi tis'*. Kavala, 309–325 (in Greek).
- Meritt, D., Wade-Grey, H.T., McGregor, M.F. 1950. *The Athenian Tribute Lists* 3. Princeton, N.J.: American School of Classical Studies at Athens.
- Musil, J. 1996. Roof tiles. In Bouzek, J., Domaradzki, M., Archibald, Z.H. (eds) *Pistiros 1. Excavations and Studies*. Prague: Charles University Press, 47–62.
- Nankov, E. 2008. The fortifications of the early Hellenistic Thracian city of Seuthopolis: breaking the mold. *Archaeologia Bulgarica* 12.3, 15–56.
- Nikolaidou, M., Patera, I. 2005. Anaskafiki erevna sta anatolika tis Kavalas. *To Arheologiko Ergo sti Makedhonia ke Thraki* 19, 25–34 (in Greek).
- Nixon, L., Price, S. 1990. The size and resources of Greek cities. In Murray, O., Price, S. (eds) *The Greek City from Homer to Alexander*. Oxford: Clarendon Press, 137–170.
- Ohly, D. 1965. Kerameikos-Grabung: Tätigkeitsbericht 1956–1961. *Archäologischer Anzeiger* 80, 277–376.
- Papadopoulos, S., Zannis, A. 2022. I Pistyros tis egeakis Thrakis. *To Arheologiko Ergo sti Makedhonia ke Thraki* 30, 553–564 (in Greek).
- Paunova, V., Bakamska, A., Mihaylov, F. 2003. Arheologicheskoto prouchvane na halma Krakra, gr. Pernik. *Arheologicheski otkritia i razkopki prez 2002 g.* Sofia, 39–40 (in Bulgarian).
- Paunova, V., Mihaylov, F. 2004. Arheologicheski razkopki na krepostta v m. Krakra, grad Pernik, prez 2003 g. *Arheologicheski otkritia i razkopki prez 2003 g.* Sofia, 64–66 (in Bulgarian).
- Pébarthe, C. 1999. Thasos, l'empire d'Athènes et les emporia de Thrace. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 126, 131–154.
- Picard, C. 1962. *Les Murailles. Fasc. 1: Les portes sculptées à images divines* (Études Thasiennes 8). Paris: De Boccard.
- Picard, O. 1982. Monnayage thasien du Ve siècle av. J.-C. *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres* 126.3, 412–424.
- Price, M., Waggoner, N. 1975. *Archaic Greek coinage: the Asyut hoard*. London: V.C. Vecchi.
- Psôma, S. 2011. La circulation monétaire et la thésaurisation en Thrace au Nord des Rhodopes. In Faucher, T., Marcellesi, M.-C., Picard, O. (eds) *Nomisma. La circulation monétaire dans le monde grec antique. Actes du colloque international, Athènes 14–17 avril 2010*. Athens: École française d'Athènes, 143–168.
- Sears, M. 2013. *Athens, Thrace, and the Shaping of Athenian Leadership*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stoyanova, D., Popov, H. 2008. Novi svedenia za upotrebata na kirpich v predrimska Trakia. In Gergova, D. (ed.) *Phosphorion. Studia in honorem Mariae Čičikova*. Sofia: Marin Drinov, 340–347 (in Bulgarian).
- Taneva, V. 2000. Les monnaies de Pistiros. In Domaradzka, L., Bouzek, J., Rostropowicz, J. (eds) *Pistiros et Thasos: structures économiques dans la péninsule Balkanique aux VIIe–IIe siècles avant J.-C.* Opole: Sw. Krzyza, 47–53.
- Taneva, V. 2005. The trade contacts of Pistiros during the second half of the 4th c. B.C. In Bouzek, J., Domaradzka, L. (eds) *The culture of Thracians and their neighbours: proceedings of the international symposium in memory of Prof. Mieczyslaw Domaradzki, with a round table 'Archaeological Map of Bulgaria'* (BAR International Series 1350). Oxford: Archaeopress, 27–34.

- Taneva, V. 2018. Les monnaies de l'emporion de Pistiros. In Pavúk, P., Klonza-Jaklová, V., Harding, A. (eds) ΕΥΔΑΙΜΩΝ. *Studies in honour of Jan Bouzek*. Prague: Charles University Faculty of Arts, 379–390.
- Theocharaki, A.M. 2011. The Ancient Circuit Wall of Athens: Its Changing Course and the Phases of Construction. *Hesperia* 80.1, 71–156.
- Topalov, S. 2012. *Contribution to the study of coins of the type 'silenus and nymph' – the most important coinage in ancient Thrace in the period from the end of 6th century to the middle of 4th century BC*. Sofia: Mind Print.
- Tsetskhladze, G. 2000. Pistiros in the system of Pontic emporia (Greek trading and craft settlement in the hinterland of northern and eastern Black Sea and elsewhere). In Domaradzka, L., Bouzek, J., Rostropowicz, J. (eds) *Pistiros et Thasos: structures économiques dans la péninsule Balkanique aux V–IIe siècles avant J.-C.* Opole: Sw. Krzyza, 233–246.
- Tsetskhladze, G. 2011. Pistiros revisited. *Eirene. Studia Graeca et Latina* 47.1–2, 15–24.
- Tušlová, P., Kučová, S., Weissová, B. 2010. Greek and Black Sea transport amphorae in emporion Pistiros, quantified analysis of material excavated until 2009. In Bouzek, J., Domaradzka, L., Archibald, Z.H. (eds) *Pistiros 4. Excavations and Studies*. Prague: Charles University Press, 205–220.
- Tušlová, P., Weissová, B. 2013. New finds and observations on transport amphorae from Pistiros. In Bouzek, J., Domaradzka, L., Gotzev, A., Archibald, Z.H. (eds) *Pistiros 5. Excavations and Studies*. Prague: Charles University, 161–166.
- Tzochev, C. 2009. Notes on the Thasian amphora stamps chronology. *Archaeologia Bulgarica* 13.1, 55–72.
- Tzochev, C. 2015. Markets, amphora trade and wine industry: the case of Thasos. In Harris, E., Lewis, D.M., Woolmer, M. (eds) *Markets, Households, and City-States in the Ancient Greek Economy*. Cambridge: Cambridge University Press, 358–387.
- Tzochev, C. 2016. *Amphora stamps from Thasos* (The Athenian Agora 37). Princeton, N.J.: American School of Classical Studies at Athens.
- Tzochev, C. 2022. The architecture of the 4th century B.C. monumental tomb at Starosel. *Archäologischer Anzeiger* 2021.2, 97–167.
- Tzvetkova, J. 2004. Monetosecheneto na Trakiyskia Hersones – problemi na hronologiyata i periodizatsiyata. In *Numizmatichni i sfragistichni prinosi kam istoriyata na Zapadnoto Chernomorie, Mezhdunarodna konferentsia, Varna 12–14 septemvri 2001 g.* Varna: Zograf, 17–31 (in Bulgarian).
- Unz, R. 1985. The Surplus of the Athenian Phoros. *Greek, Roman, and Byzantine Studies* 26.1, 21–42.
- Youroukova, Y. 1979. Monetnite nahodki, otkriti v Bulgaria prez 1977 i 1978 g. *Arheologia* 21.4, 59–65 (in Bulgarian).
- Youroukova, Y. 1981. Monetnite nahodki, otkriti v Bulgaria prez 1975 i 1979 g. *Arheologia* 23.1–2, 126–130 (in Bulgarian).
- Youroukova, Y. 1982a. Monetnite nahodki, otkriti v Bulgaria prez 1980 g. *Arheologia* 24.1, 62–65 (in Bulgarian).
- Youroukova, Y. 1982b. Les Invasions macédoniennes en Thrace et les trouvailles monétaires. In Hackens, T., Weiller R. (eds) *Proceedings of the 9th International Congress of Numismatics, Berne, September, 1979* (Ancient numismatics 1). Louvain-la-Neuve: Association Internationale des Numismates Professionnels, 215–225.

Pistiros and Thasos: revisiting the foundation narrative of the settlement at Adzhiyska ...

Youroukova, Y. 1985. Monetnite nahodki, otkriti v Bulgaria prez 1982 g. *Arheologia* 27.2, 58–64 (in Bulgarian).

Youroukova, Y., Domaradzki, D. 1990. Nov tsentar na trakiyskata kultura: s. Vetren, Pazardzhishko. *Numizmatika* 24.3, 3–19 (in Bulgarian).

Археологически паметници в прохода Траянови врата (според данни от османската епоха и съвременни археологически проучвания)

Чавдар Кирилов ^a

^a Катедра „Археология“, Исторически факултет, Софийски университет „Св. Климент Охридски“, София, България; ckirilov@uni-sofia.bg

Archaeological sites in the Trajan's Gate Pass (according to data from the Ottoman period and modern archaeological research)

Chavdar Kirilov ^a

^a Department of Archaeology, Faculty of History, Sofia University “St. Kliment Ohridski”, Sofia, Bulgaria; ckirilov@uni-sofia.bg

ABSTRACT

This article examines the historical topography of the Trajan's Gate Pass (Bulgaria) from late antiquity to the early modern period, with particular emphasis on evidence from 16th–18th c. AD travel accounts. Although the pass is one of the most frequently mentioned places in pre-modern European itineraries across the Balkans, its archaeological record remains poorly documented. Through a critical reading of written sources, combined with spatial analysis and field observations, the study reassesses the location, chronology, and function of key features within the pass, including fortified sites, roadside facilities, and the Ottoman-period „palanka“ installations.

The paper argues that the early Ottoman settlement of Vetren was originally situated on the saddle known as Palankata, rather than at the site of the modern town of Vetren, to which it was relocated during the early 17th c. AD. This reinterpretation is further supported by detailed accounts of distances, elevations, and visual references preserved in travel narratives. The study also draws attention to the existence of multiple, now-lost fortifications and infrastructure along the route.

Despite its significance for long-distance communication between Constantinople and Central Europe, the area has seen very limited archaeological investigation. The article highlights the urgency of systematic research, given the accelerating destruction of archaeological remains.

KEYWORDS

Trajan's Gate Pass, Late Antiquity, Middle Ages, Ottoman period, Travel accounts, Historical geography, Archaeological landscape, Palanka

Във втората книжка за 2024 г. на това списание бе публикувана статия, озаглавена „Старините в прохода Траянови врата в пътеписите от XVI–XIX век“ (Valchev 2024). Въпреки заглавието си тя представя и обсъжда свидетелства само за един паметник – прословутата древна порта, на която проходим дължи името си. Някои от другите старини в него се споменават мимоходом, тъй като не са основен предмет на изследването. Това ме подтикна да събера и анализирам известните към момента данни за старинни обекти в прохода, съдържащи се в пътеписи и

отчасти в административни документи от османската епоха, или станали известни в резултат на археологически проучвания през последния половин век. Последното цялостно изследване от подобен характер е отдавнашната студия на Мутафчиев (Mutafchiev 1937). Макар и брилянтна за времето си, в нея има както пропуски, така и неточности, които не са били запълнени и отстранени в изминалото от публикуването ѝ почти цяло столетие.

Проходът, който някога е кипял от живот, днес е пуст, ако не се слагат в сметката десетките хиляди хора, които ежедневно преминават през част от него, пътувайки забързано по магистрала „Тракия“. В него обаче вече няма живи селища с изключение на град Ветрен в самия му източен край. С оглед на това всички ръкотворни неща в него, на които пътешествениците от османската епоха отделят внимание – не само тези, които още тогава са били отломки от миналото, но и онези, които по онова време са били изпълнени с живот места, в които те нощуват, обядват, търгуват или треперят за живота си – днес фактически са археологически паметници.

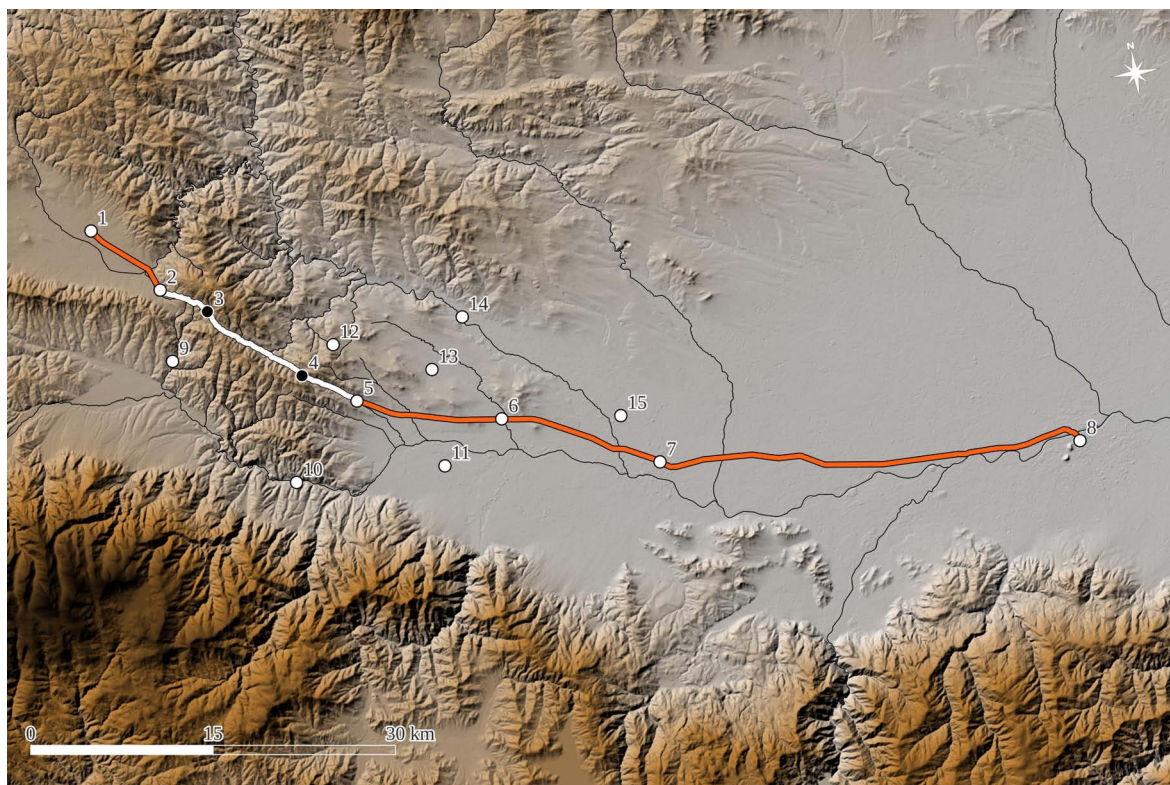
Текстът се фокусира върху прохода в строгия смисъл на думата и преминаващия през него път. На археологическите паметници по заобикалящите го ридове и на алтернативните на главното трасе пътища през тях ще спра вниманието си другаде.

1. Проходът

Проходът Траянови врата свързва Ихтиманската котловина и Горнотракийската низина (обр. 1). Представлява дълбока гънка с посока северозапад–югоизток, която разсича рида Ветрен и го разделя на две части: Еледжик на север и Голак (Василица) на юг. В северозападния му край се намира село Мирово, а в югоизточния – град Ветрен. Разстоянието между тях е 20 km.

Билата и на двете части на рида Ветрен са издължени, успоредни на прохода и разположени в непосредствена близост до него (обр. 3). Голак (Василица) е по-ниската от двете. Най-високата ѝ точка е на 1009 m н.в., докато Висока могила на главното било на Еледжик е с височина 1198 m. Различават се по още един признак – билото на Голак (Василица) следва проходната гънка почти от единия до другия край, при това без никакво прекъсване в структурата си, докато билото на Еледжик е разсечено от дълбоката напречна долина на река Яворица.

При село Мирово (650 m н.в.; обр. 2₁) започва изкачване, което води към нисък вододел между водосборните басейни на реките Мътивир и Сулудервент в местността Разкръста (781 m н.в.; обр. 2₂). Изкачването продължава към напречна седловина, която свързва двете части на рида Ветрен и отделя водосборните басейни на Яворица и Сулудервент. Най-високата ѝ точка, която същевременно е и най-високата точка на прохода, е в местността Царево падало (обр. 2₃). Там пътят се изкачва на 846 m н.в. В източния край на седловината, на 825 m н.в., се е намирала древната порта (обр. 2₄). Следва спускане покрай река Яворица, която извира под връх Бенковски и известно време тече по дъното на споменатата гънка. Спускането продължава до местността Речийница (560 m н.в.; обр. 2₅), където Яворица прави рязък завой и се отправя на север, за да се вдълбае напречно в главното било на Еледжик. Дъното на гънката обаче продължава на изток. То преодолява малък вододел между Яворица и нейния приток Дълбокия дол в местността Караджови ниви (625 m н.в.; обр. 2₆), след което започва изкачване по Дълбокия дол към следваща напречна височина между Еледжик и Голак (Василица), наречена Паланката (700 m н.в.; обр. 2₇). Тя е вододел между водосборните басейни на Яворица и Голямото дере. Оттук следва непрестанно спускане покрай Голямото дере до град Ветрен (обр. 2₈), чиято средна надморска височина е 400 m.

Обр. 1. Карта на района от Ихтиман до Пловдив с трасето на главния път между двата града през османската епоха и основните населени места, споменати в текста. Бяла линия – трасето на пътя в прохода Траянови врата. Черни точки – изчезнали населени места. Бели точки – съществуващи населени места. Картна подложка – обработен цифров модел на релефа с резолюция 30 m (EPSG:3035). Населени места: 1. Ихтиман; 2. Мирово; 3. Капуджик/Клисура; 4. Ветрен/Хисарджик; 5. Ветрен; 6. Бошуля; 7. Пазарджик; 8. Пловдив; 9. Момин проход; 10. Момина клисура; 11. Септември; 12. Славовица; 13. Виноградец; 14. Калугерово; 15. Драгор

Fig. 1. Map of the area from Ihtiman to Plovdiv showing the route of the main road between the two towns during the Ottoman period and the principal settlements mentioned in the text. White line – route of the road through the Trajan's Gate Pass. Black dots – vanished settlements. White dots – extant settlements. Map base – processed digital elevation model with 30 m resolution (EPSG:3035). Settlements: 1. Ihtiman; 2. Mirovo; 3. Kapudzhik/Klisura; 4. Vetren/Hisardzhik; 5. Vetren; 6. Boshulya; 7. Pazardzhik; 8. Plovdiv; 9. Momin Prohod; 10. Momina Klisura; 11. Septemvri; 12. Slavovitsa; 13. Vinogradets; 14. Kalugeroovo; 15. Dragor

2. Археологически паметници в прохода

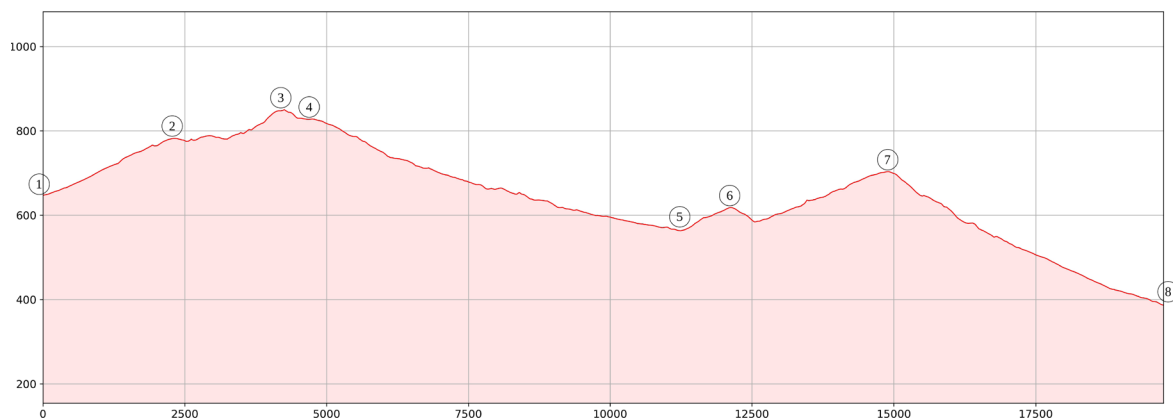
2.1. Археологически паметници в северозападния край на прохода

2.1.1. Черкезко село

В западния край на прохода, непосредствено на изток от село Мирово, е означен топонимът Керкезки къщи (обр. 3₁), а минаващият наблизно поток се нарича Керкезко дере (ЕТК5). Очевидно не по-късно от третата четвърт на XIX в. – времето на масовата черкезка колонизация в България – тук възниква черкезко село. Възможно е тук да се е намирала само една от махалите на по-голямо селище; през 1869 г. Хохщетер вижда три черкезки села (drei Tscherkessen-Dörfer) недалеч от вододела, намиращ се в местността Разкръста (Hochstetter 1872, 4). На изготвената от него карта е изписано името на тази черкезка „агломерация“ – Фъндъкли (Fündüklü).

2.1.2. Крайпътни постройки

Насред черкезките селища – или непосредствено край тях – недалеч една от друга са

Обр. 2. Надлъжен височинен профил на пътя в прохода Траянови врата през османската епоха. Означени места: 1. Село Мирово; 2. Местност Разкръста; 3. Местност Царево падало; 4. Старинна порта; 5. Завой на река Яворица; 6. Вододел в местността Караджови ниви; 7. Седловина Паланката; 8. Град Ветрен

Fig. 2. Longitudinal elevation profile of the road through the Trajan's Gate Pass during the Ottoman period. Marked locations: 1. Village of Mirovo; 2. Razkrasta locality; 3. Tsarevo Padalo locality; 4. Ancient gate; 5. Bend of the Yavoritsa River; 6. Watershed in the Karadzhoivi Nivi locality; 7. Palankata Saddle; 8. Town of Vetren

разположени две постройки (обр. 3₂₋₃). Според картата на Хохщетер става дума за караул и хан (Hochstetter 1872). На КСВР126 постройките нямат име и функционално определение, но са точно позиционирани. ГКМЕ200 познава западната от тях като Леща хан. Два малки хана, намиращи се веднага след като пътят започва изкачването си в прохода, вижда и Иречек (Jireček 1888, 81). Постройките не са нанесени на картата от 1835 г. (Анон. 1835, лист IX). Възможно е да се появяват едва след 1830 г., но това не е сигурно.

2.2. Старините при седловината с портата

2.2.1. Портата и градежи непосредствено край нея

Сведенията на пътеписците от османската епоха за старинната порта са подробно обсъдени от Вълчев (Valchev 2024) и няма нужда да бъдат представяни и анализирани тук. Някои непознати нему извори, които споменават за съществуването ѝ, например дневникът на пътуването на дубровничанина Матей Гундулич през 1672–1674 г. (Krašić 1983), не съдържат съществена информация, която да разшири или промени познанията ни относно паметника.

Портата (обр. 3₄) се е намирала предполагаемо точно там, където днес се разклоняват три малки пътя – единият, водещ към западния край на тунела на магистрала „Тракия“ (и после към билото на рида Голак (Василица), другият – към крепостта в местността Маркова механа (т.нар. „вариант на магистралата“, който я дублира до завоя на река Яворица), а третият – към източния край на споменатия тунел. Парцел с площ около 2000 m² със статут „за исторически паметник“ (според кадастралната карта на Република България) на мястото на някогашна кошара (ЕТК5) указва общоприетото ѝ местоположение. То обаче не е установено със сигурност. Археологическите проучвания, поставили си за цел откриването на нейните основи, постигат нееднозначни резултати (Mitova-Dzhonova 1994, 80; Kabakchieva 2017, 441–442).

Според скицата на Лежан (Lejean 1873, 159) портата е свързана (посредством къс зид) с приблизително квадратна сграда на тридесетина стъпки западно от нея. През 70-те и 80-те години на XX в. в района около някогашната порта са проведени скромни по обхват и времетраене археологически проучвания. Теренът западно от портата е унищожен преди разкопките заради устройването тук на каменна кариера за нуждите на строителството на магистрала „Тракия“.

Обр. 3. Археологически обекти в прохода Траянови врата, коментирани в текста: 1. Черкезко село (местност Керкезки къщи); 2. Леща хан; 3. Безименна страннопиемница; 4. Старинна порта; 5. село Капуджик; 6. Останки от постройка югозападно от портата; 7. Предполагаема крепост северно от портата; 8. Крепост в местността Маркова механа; 9. Османска паланка в подножието на Маркова механа; 10. Страннопиемница в долината на река Яворица; 11. Караул на завоя на река Яворица; 12. Село Ветрен/Хисарджик; 13. Старинна крепост; 14. Чешмата на Мехмед Соколлу паша; 15. Османска паланка. Бяла линия – трасето на пътя в прохода. Синя линия: река Яворица.

Картна подложка – обработен цифров модел на релефа с резолюция 30 m (EPSG:3035)

Fig. 3. Archaeological sites in the Trajan's Gate Pass discussed in the text: 1. Cherkezko Selo (Kerkezki Kashti locality); 2. Leshta Han; 3. Unnamed inn; 4. Ancient gate; 5. Village of Kapudzhik; 6. Building remains southwest of the gate; 7. Presumed fortress north of the gate; 8. Fortress in the Markova Mekhana locality; 9. Ottoman palanka at the foot of Markova Mekhana; 10. Inn in the valley of the Yavoritsa River; 11. Guard post at the bend of the Yavoritsa River; 12. Village of Vetren/Hisardzhik; 13. Ancient fortress; 14. Fountain of Mehmed Sokollu Pasha; 15. Ottoman palanka. White line – route of the road through the pass. Blue line – Yavoritsa River. Map base – processed digital elevation model with 30 m resolution (EPSG:3035)

Върху нисък безименен хълм (829 m н.в.) южно от портата (обр. 3₆) частично са разкрити „ограден зид [...] с неправилна форма, изграден от ломен камък с хоросанова спойка“ и нестратифицирани материали от бронзовата, желязната, римската, късноантичната, средновековната и османската епоха (Mitova-Dzhonova 1994, 80). Според картона на обекта в „Археологическа карта на България“ тук е разкрита сграда с трапецовиден план, с основи на трапеца 30 и 38 m и страни с дължина 38 m. Ако това е вярно, сградата ще да е имала площ от около 1300 m².

Непосредствено на север–северозапад от портата е разчистен друг зид с хоросанова спойка, както и „отломъци от стена [...] със запазен тухлен пояс от пет реда тухли“ (Mitova-Dzhonova 1994, 80). Проучвателката допуска, че тези недатирани градежи са останки от стената, която според скицата на Лежан свързвала портата с намиращата се на север от нея крепост.

Някъде в този район би следвало да са намерени и три фрагмента от антични надписи (Mitova-Dzhonova 1994, 81–82).

2.2.2. Село Капуджик (Клисура, Врата(р), Капи(ли)дервент)

Около портата през османската епоха съществува село (обр. 3_з), споменато от почти всички преминали оттук пътешественици и изобразено от някои от тях. Споменато е изрично за пръв път от Курипешич през 1530 г. (Kuripešić 1531, Fii), но допускането, че то е едно от двете села в прохода, за които говори д-р Брокиер през 1433 г. (Mutafchiev 1937, 62), не е лишено от основания. В пътеписите то се среща с различни имена – Клисура, Врата(р), Капуджик, Капидервент, както и Василица капъкьой.

Освен че отбелязват съществуването му, разказите на преминалите оттук не съдържат съществена информация за селото. Рядко съобщавани топографски детайли сочат, че то – или поне основната част от него – ще да се е намирало (северо)западно от портата, тъй като тя се е виждала веднага след като се излезе от селото в посока Константинопол (Babinger 1923, 18; Le Fevre (1611) 1642, f. 189v). Мутафчиев потвърждава тази локализация и твърди, че бил в състояние да види археологически материали – останки от някогашното село – в обработваемите земи западно от портата, заради които по негово време местността се наричала Селището (Mutafchiev 1937, 60–61).

Текстовете от XVIII в. вече го обрисуват като съвсем малко и мизерно. Лузинян вижда тук „двадесетина български семейства, които живеят в колиби“ (Kosmopolitēs 1788, 201). Представа за облика на тези колиби ни дават рисунки на капитан Шад от 1741 г. и на Йеремия Ваксмут от XVIII в. (Valchev 2024, 244–246, обр. 5–7).

През 80-те години на XIX в. Иречек вижда при портата само три бедни къщички, една от които бедно ханче, а другите две – с охранителни функции (Jireček 1888, 83). По подобен начин представят нещата и картата на Хохщетер (Hochstetter 1872), както и тази от 1835 г. (Anon. 1835, лист IX).

Археологически разкопки в района непосредствено на север от предполагаемото местоположение на портата разкриват структури и материали, които несъмнено принадлежат на някогашното село. Такива са открити в поне три от петте сондажа, проучени през 2016 г. Разкопани са 15 християнски гроба с общо 19 индивида на различни нива, с наличие на суперпозиции и с малобройни накити, въз основа на които са датирани в XV–XVII в. Разкрити са и постройки, отнесени към XVIII–XIX в., както и калдъръмена настилка, датирана по същото време (Kabakchieva 2017, 442–443; Atanassova, Todorov 2017, 120).

Не е невъзможно селището в района на портата да е – поне от един момент насетне – само една (най-северната?) от махалите на много по-голямо населено място, наречено Капуджик. Иречек не вижда интензивно човешко присъствие в района на самата порта, но отбелязва, че в гората на юг остава селото Василица, „по турски Капуджик“, което било съставено от шест отделни групи, т.е. махали, наброяващи общо 420 къщи (Jireček 1888, 83). Четиридесет години по-рано османската администрация описва Капуджик като село в каза Самоков с множество махали и над 1000 души население (непубликувани данни, любезно споделени от д-р Григор Бойков). На КСВР126 ойконимът Капуджик се открива не при старинната порта, а южно от нея, и очевидно се отнася до пръснатото село, чието българско име е (Долна) Василица. То заема най-западната част на Голак (Василица) между трите прохода (Траянови врата, Момин проход и Момина клисура).

2.2.3. Крепост северно от портата (?)

Рисунката на Марсили (Marsili 1726, fig. XV) представя укрепление на височина северозападно от портата. На окомерната скица на Лежан (Lejean 1873, 159), отново на възвишение северозападно от портата, е нанесена постройка с размерите на крепостта в м. Маркова

механа, за която ще стане дума по-долу. До нея има кръгла, свободно стояща сграда, а малко по-надолу по склона – малка четвъртита сграда. Според Лежан всички те са на левия бряг на Яворица. Благодарение на неговите топографски данни местоположението на голямата сграда може да се установи много точно. Тя трябва да се е намирала на безименно възвишение (910 m н.в.) на 500 m северно от портата (обр. 3₇). По-малките постройки трябва да са се намирали на южния му склон.

Според Мутафчиев (Mutafchiev 1937, 21, п. 3) „мястото на това градище“, което той не прецизира, по негово време било разорано за ниви. Не става ясно дали го е виждал лично, както и дали там има (или няма) никакви материални останки.

През 70-те години на XX в. височината вече е залесена и няма почти никаква видимост (Mitova-Dzhonova 1994, 80). Така стоят нещата и днес. Горските работници, от които Митова-Джонова се опитва да получи информация, не знаели нищо за археологически останки на това място. Тя не изключва съществуването им, а допуска, че може и да са безвъзвратно демонтирани и унищожени по подобие на портата.

Предвид липсата на целенасочени археологически проучвания, които да потвърдят или отхвърлят съществуването на засвидетелстваните през османската епоха структури на север от портата, към днешна дата те са своеобразна „котка на Шрьодингер“.

2.3. Старините по течението на река Яворица

2.3.1. Крепостта „Маркова механа“

През 1550 г. Зен, след като се спуска малко (*discendendo un poco*) по пътя след село Капидервент, достига „разрушената крепост на Марко Чернович“ (*il castel fo de Marco Chiernovich, rovinato*) (Matković 1878, 211). През 1553 г. Вранчич вижда крепост (*Arx, castellum*), намираща се на два хвърлея със стрела (*ad duos sagittae jactus*) извън селото, която била построена на стръмен хълм (*in acuto colle condita*), издигащ се високо над долината между две планини (*qui ab ima valle duorum montium altissime [...] assurgit*) (Verantius 1774, xxxiv). Според спътника му Дерншвам тя е на изстрел с фалконет (*eines falkanettels schus*) отдясно на пътя (*an der strassen auff der rechten handt*) и е приблизително 40 на 40 крачки (*40 schritt vngeuarlich lang vnd brait*) (Babinger 1923, 18). Видно е, че що се отнася до нейното местоположение и размери, в спомените му е налице смесване с крепостта на седловината Паланката, за която ще стане дума по-долу. През 1611 г. Льофевр забелязва развалините на малка крепост (*chateau petit*) на върха на възвишение от лявата страна на пътя, южно от портата, и на разстояние изстрел от мускет от нея (*a la portee dun mousquet*) (Le Fevre (1611) 1642, f. 189v–190r). На рисунката на Марсили (Marsili 1726, fig. XV), при която наблюдателят е позициониран на северозапад от портата, се вижда четириъгълна крепост на югоизток от нея, вляво от пътя. На окоммерната скица на Лежан (Lejean 1873, 159) е нанесена масивна постройка на около 300 стъпки от портата, отново от същата страна на пътя, над водослива на Яворица и безименен поток.

Всички те несъмнено имат предвид едно и също съоръжение. То с основание се идентифицира с крепостта на височината Маркова механа (обр. 3₈), при все че тя отстои на 750 m от портата, а не на двойно по-малкото разстояние, указано от Лежан. Останалите характеристики на мястото отговарят напълно на изобразеното от него.

Тази малка крепост с площ около 2000 m² е разкопана изцяло в периода 1978–1987 г. Главната цел на проучванията е тя да се разкрие максимално бързо, за да се консервира, реставрира и експонира край строящата се по онова време магистрала „Тракия“. Резултатите от разкопките не са публикувани. Оскъдна информация се открива в поредицата „Археологически открития и разкопки“ в посочения период, както и в споменатата статия на Митова-Джонова (Mitova-Dzhonova 1994). Публично достъпната информация се отнася най-вече до плана на

крепостта и някои специфики на градежа ѝ. Известно е, че при разкопките е намерена керамика от късната бронзова и от желязната епоха, материали от Късната античност (сред които най-вече долиуми), монети от VI в. сл.Хр., както и находки от Средновековието. В общи линии, като се изключи планът на съоръжението, днес за него не се знае много повече, отколкото е знаел Мутафчиев (Mutafchiev 1937). Макар да се приема за типичен пример за късноантична военна крепост (Dinchev 2006, 37–38), обнародваната на този етап информация не доказва пребиваването на военен контингент в нея.

2.3.2. Османска паланка в района на Маркова механа (?)

Единствен от всички пътешественици генерал д'Арш отбелязва през 1700 г. съществуването на палисадно укрепление източно от седловината с портата. Той се движи в посока от Пазарджик към Ихтиман и „малко по-долу“ (*un peu plus bas*) от арката забелязва разположената вдясно, в основата на една височина и недалеч от каменен мост, по който преминават той и спътниците му, „жалка паланка, оградена с високи палисади“ (*un mechante Palanque, entourée de pallissades haute*) (d'Arsch ca. 1700, f. 11r–11v). Пътеписецът със сигурност не „пренася“ тук неволно паланката от седловината Паланката, за която ще стане дума след малко, тъй като малко преди това отбелязва и нейното съществуване.

Това палисадно укрепление трябва да се е намирало в клисурата между завоя на река Яворица и седловината с портата. Трудно е да се установи с точност неговото местоположение само въз основа на направеното описание. Като че ли най-добра отправна точка предлага каменният мост. В този участък обаче пътят прехвърля реката няколко пъти и по време на Руско-турската война от 1877–1878 г. са отбелязани няколко моста (КСВР126). Твърде е възможно поне един от тях да е идентичен с (или разположен на мястото на) моста, споменат от генерал д'Арш, тъй като едва ли местата, на които реката трябва да бъде прекосявана, са променили твърде много местоположението си между 1700 и 1880 г. Принципно паланката може да се е намирала край всеки от тях, но, опирайки се на изреча „малко по-долу“ (от портата), си позволявам да я локализирам предпазливо при най-високо разположения от тях, в южното подножие на височината Маркова механа (обр. 3₉), т.е. около югоизточния край на днешния тунел на магистрала „Тракия“.

2.3.3. Странноприемница (?)

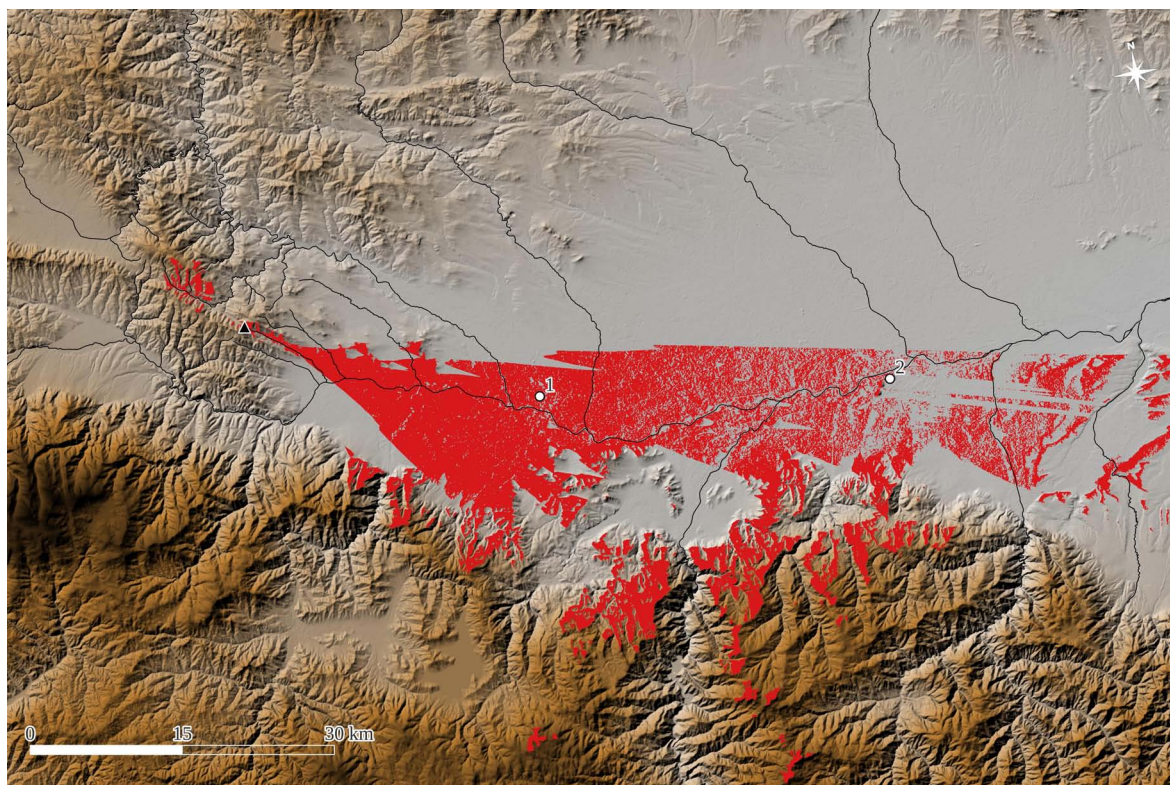
Както на картата от 1835 г. (Anon. 1835, лист IX), така и на тази на Хохщетер (Hochstetter 1872) по течението на Яворица е нанесен хан. Съдейки по последната карта, той трябва да се е намирал на левия бряг на реката, на място, на което пътят се прехвърля от десния на левия ѝ бряг (обр. 3₁₀). Ако избраното от мен местоположение съответства на или поне се доближава до действителното, има голяма вероятност постройката да е унищожена при строителството на магистрала „Тракия“.

2.3.4. Караулната постройка на завоя на Яворица

Тя (обр. 3₁₁) е спомената от Иречек (Jireček 1888, 84). Според думите му представлява двуетажна постройка с балкон на горния кат. КСВР126 не знае за нейното съществуване. Съгласно описанието на Иречек тя силно наподобява караулните постройки, строени по времето на Митхад паша из Дунавския вилает, описани от Феликс Каниц и изобразени в някои от неговите гравюри (Kanitz 1875, 192–193).

2.4. Старините на седловината Паланката

Седловината, наречена днес Паланката, впечатлява силно някои от пътуващите през прохода с гледката, която се открива от нея към Горнотракийската низина (Fergus 2007, 117; Marsili 1726, 51; Kosmopolitēs 1788, 200; Jireček 1888, 85). Според повечето от тях оттук се вижда дори Пловдив. Това не е плод на развихрило се въображение – анализът на видимостта

Обр. 4. Зона на видимост от седловината Паланката. Черен триъгълник – гледна точка. Означени населени места: 1. Пазарджик; 2. Пловдив. Картна подложка – обработен цифров модел на релефа с резолюция 30 m (EPSG:3035)

Fig. 4. Viewshed from the Palankata Saddle. Black triangle – viewpoint. Marked settlements: 1. Pazardzhik; 2. Plovdiv. Map base – processed digital elevation model with 30 m resolution (EPSG:3035)

показва, че оттук действително могат да се видят хълмовете Джендем тепе и Бунарджика (обр. 4).

На седловината Паланката се разполага комплексен и многослоен археологически обект, който се състои от старинна крепост с неизвестна датировка, село от първите векове на османската епоха (не е изключено да е възникнало още в Средновековието), изцяла чешма от втората половина на XVI в. и наследник на споменатото село в лицето на отчасти укрепено селище от XVII–XIX в. Ако може да се вярва на известието на Щефан Герлах, че през 1578 г. в християнското село има четири църкви (Gerlach 1674, 518), то ще да е било значително като площ селище, части от което вероятно са се разполагали и по околните планински склонове. Възгледът на Мутафчиев, че седловината е необитаема векове наред след османското завоевание (Mutafchiev 1937, 80), следва да се ревизира. Същото се отнася и до мнението на Батаклиев, според когото скоро след завоеванието тук възникват турско село и укрепление (Batakliev 1969, 652).

2.4.1. Село Ветрен–Хисарджик

Ветрен е село в прохода, за което често става дума в пътеписите от XVI–XIX в. Според всеобщото убеждение то винаги се е намирало на мястото на сегашния Ветрен (обр. 1₃), който получава градски статут през 2003 г. В началните векове от своята история обаче то се намира на седловината Паланката (обр. 3₁₂) и едва по-късно, изглежда нейде през XVII в., се премества в източния край на прохода. В следващите редове ще изложим аргументите за това свое твърдение.

Най-ясното свидетелство за първоначалното местоположение на Ветрен се открива в пътеписа на Шепер. На 28 юли 1533 г. той и спътниците му тръгват от Пазарджик, достигат до придошлата река Тополница (която наричат Яна) и тъй като не могат да я пресекат, се отправят нагоре по течението ѝ и през село Melithkaden (Мелек Хатун (Мелиткадън), днес Драгор) достигат до Calogherobba (Калугерово), където най-накрая успяват да преминат през реката. Оттам започват да навлизат в планините (*d'entrer aux montagnes*) и едва през нощта стигат до Ветрен (Veternitz) (Saint-Genois, Yssel de Schepper 1856, 192).

Ако Шеперовият Ветрен бе на мястото на днешния едноименен град, на пътешественика не би било нужно да навлиза в планините, за да го достигне, идейки от Калугерово. Прекият път между двете места през Виноградец е всичко друго, но не и планински. Шепер обаче дава и други подробности, които разсейват всяко възможно съмнение.

На следващата сутрин, тръгвайки от Ветрен, първоначално се спускали (!) по планината (*descendu la montagne*), в която пренощували, достигнали малка равнина (*une petite playne*), след което изкачили без усилия друга планина (*monté un montagne*) и достигнали село, което на славянски език се наричало Ватар, което щяло да рече порта (*Watar, c'est-à-dire porte*) (Saint-Genois, Yssel de Schepper 1856, 192–193).

Няма никакво съмнение, че Шепер описва топографията на прохода между седловината Паланката и седловината с портата. От първата той и спътниците му се спускат надолу, достигат сравнително широкото и равно (за стандартите на прохода) пространство при завоя на Яворица (Иречек го нарича „доста отворено“ и споменава за малки ниви в него: Jireček 1888, 84), след което отново започват да се изкачват, за да достигнат седловината с портата и село Капуджик. Село Veternitz, в което ношува Шепер, се намира на седловината Паланката. Ако бе на мястото на град Ветрен, на тръгване от селото той нямаше да се спуска, а да се изкачва, при това по значителен наклон, в продължение на поне около един час.

Трудно е да се отговори на въпроса как той и спътниците му стигат до него от Калугерово. Текстът му навява на мисълта, че навлизат в планината (почти) веднага след пресичането на Тополница. Ако това е така, може да се допусне, че минават по пътя през село Славовица. В противен случай се движат по маршрут Виноградец – (град) Ветрен – седловина Паланката.

Сведенията на Шепер намират подкрепа и в данните от други пътеписи. Дерншвам дава подробности за местоположението на Ветрен както в описанието на пътуването си към Мала Азия през 1553 г., така и в разказа за връщането си през 1555 г. На отиване споменава, че Ветрен се намира на „укрепено от природата място“ (*von natur ein vest orth*: Babinger 1923, 19). На връщане изтъква на два пъти, че то се намира „високо в планината, на сред планината“ (*hoch in dem gebirge zwischen dem gepirge*: Babinger 1923, 250), респ. „нависоко в голяма теснина между високи планини“ (*in der hoche in einer grossen klam zwischen hohen gepirge*: Babinger 1923, 251). Всичко това не кореспондира по никакъв начин с местоположението на град Ветрен, но съответства много добре на характеристиките на седловината Паланката.

Както вече стана дума, според анонимния пътеписец на Унгнад (1572 г.) Ветрен е в планината (*in dem berge*) и от мястото, на което се намира, се вижда равнината чак до Пловдив (*siehet man eine schöne weide eben auff Philipopoli*) (Ferus 2007, 117). Последното е невъзможно от разположения много по-ниско съвременен град Ветрен, но при хубаво време е обичайна гледка от седловината Паланката.

През 1578 г. Герлах и спътниците му достигат до края на равнината западно от Пазарджик, след което пътуват няколко часа (*etliche Stunde*) през планината на запад (*das Gebürg gegen Niedergang*), за да достигнат селото, което турците наричали Асарджик (*Asarzuck*), а българите – Ветрен (*Vedreno*) (Gerlach 1674, 517–518). Дори да приемем, че днешният град Ветрен може да се характеризира като „разположен в планината“ заради двата ниски рида от

двете си страни, разстоянието между него и края на равнината е не повече от два километра, т.е. в най-лошия случай половин час път. Нещо повече, Герлаховото село Asarzuck/Vedreno се намира „между две високи планини“ (zwischen 2. hohen Gebürgen) (Gerlach 1674, 518). Преодоляването на седемте километра много стръмен път между края на равнината и седловината Паланката за няколко часа е напълно разбираемо, като се има предвид, че Герлах и спътниците му на практика пътуват на тъмно и с повишено внимание, тъй като преди това на свечеряване трябва да чакат да бъдат поправени две счупили се по пътя след Пазарджик коли.

През 1611 г. през Ветрен преминава посланичеството на Ашил дьо Санси, чието пътуване е описано от секретаря му Льофевр. На 31 август пътуващите преминават през село Pitchique, разположено „върху планината“ (sur la montagne), край което имало „голям портал от тухла и камък“ (un grand portail de brique et pierre) (Le Fevre (1611) 1642, f. 189v). Без съмнение Pitchique е изопачен вариант на името на село Капуджик. Льофевр пропуска да спомене името на следващото село по пътя, което отново било разположено „върху планината“ (sur la montagne), но споменаването на разположените край него руини на крепост (ruines d'un chasteu) и чешма (un fontene), за които ще стане дума по-долу, показва, че несъмнено става дума за селото на седловината Паланката. Допълнителна топографска характеристика се съдържа в сведението, че то се намирало между „две планини“ (deux montagnes) (Le Fevre (1611) 1642, f. 190r).

През 80-те години на XVI в. в немскоезичните пътеписи се появява още едно име на това село – Gelderbend/Geliterbent/Geldiderbent. Строго погледнато, то се среща за пръв път в разказа за пътуването на Волф Андреас фон Щайнах, извършено през 1583 г. (Steinach 1881, 210). Той обаче е съчинен много по-късно и се опира на спомени на самия пътешественик, както и (ако не и в по-голяма степен) на данни от публикувани след 1583 г. чужди пътеписи. Затова съм по-склонен да отдам предимство на миналия оттук през 1584 г. Мелхиор Безолт, който първи споменава това име (Besolt 1590, 527). Че неговият Gelderbend е селото на седловината Паланката, става ясно от свидетелството му, че до селото се намира чешмата, за която ще стане дума по-долу.

Името се среща и в пътеписа на Адам Венер фон Крайлсхайм, който уж е минал оттук два пъти – на отиване към Константинопол през 1616 г. и на връщане през 1617 г. Имам основания да допусна, че преминаването му през прохода Траянови врата на отиване (Crailsheim 1622, 34) е фиктивно. Неговото описание на прохода съвпада в голяма степен с това на Мелхиор Безолт, а фактът, че през този ден преминава и през Нарасамбег (днешния град Септември), показва, че след Ихтиман по-скоро върви по пътя през Момин проход и Момина клисура. В противен случай би бил единственият пътешественик в течение на четири столетия, който след прохода Траянови врата на път за Пловдив пресича Марица, за да отиде в Септември – нещо, което е безсмислено и твърде слабо вероятно. На връщане обаче наистина ще да е минал през прохода и оставя картинно описание на местните жени, което не е заемка от чужд текст (Crailsheim 1622, 102).

Селото на седловината Паланката се споменава и в пътеписите на Георг Христоф фон Найчиц от 1634 г. (Neitzschitz 1666, 81), който обаче вероятно използва данни от предходни разкази, и на Кристиан фон Валсдорф (Wallsdorff 1664, 6), който със сигурност използва чужди сведения. С оглед на това последното сигурно споменаване на селото е това на Адам Венер фон Крайлсхайм от 1617 г.

Ако Ветрен действително е едно от двете безименни села в прохода, видени от дъо ла Брокиер през 1433 г. (Mutafchiev 1937, 62), село Ветрен на седловината Паланката ще да е съществувало поне две столетия – между началото на XV и началото на XVII в. Разбира се, възникването му преди началото на XV в. съвсем не е изключено.

Името на село Ветрен в османските регистри от XVI в. е Аша'а (т.е. Долен – бел. м., Ч. К.) Дербенд с друго име Хисарджъ[к] Ветрене (Borisov 2014, 39). „Горният“ дервент ще да е разположеното на по-голяма надморска височина в западния край на прохода село Капуджик. Хисарджъ стои във връзка с крепостта непосредствено до селото, за която ще стане дума в следващите редове.

2.4.2. Старинната крепост

Първите сведения за древна фортификация при село Ветрен на седловината Паланката (обр. 3₁₃) са от 1550 г., когато Зен вижда „останките на две крепости“ (*vestigie di duoī castelli*) до „селото, наречено Ветрен“ (*casal ditto Vedra*) (Matković 1878, 212). Следващите пътешественици не потвърждават този брой и споменават за наличието на само една крепост. Според Дерншвам (1553 г.) „извън селото, настрана от пътя, на малко връхче, има изравнен със земята замък“ (*ausserhalb des dorfs, an der strossen auff der seyten, auff einem klain bergle, ist ein zerschlaiff Schloss*: Babinger 1923, 19). Спътникът му Вранчич потвърждава (Verantius 1774, xxxiv), че в село Ветрен (*in Vetren pago*) има развалини от квадратна крепост (*quadrata Arcis extant ruinae*) и добавя, че размерите ѝ са 40 крачки дължина и също толкова ширина (*cujus longitudo XL passibus, totidem latitudo protendebatur*). Руините ѝ се споменават и от пътеписец на Унгнад през 1572 г. (*ein dorff Wieterina [...] Dabey ein zerstörtes schloß*: Ferus 2007, 117), от Герлах през 1578 г. (*ein altes Gemäuer*: Gerlach 1674, 517) и от анонимния пътеписец на Контарини през 1580 г. Неговото описание на прохода като цяло е в някаква степен объркано и неясно. Той споменава, от една страна, „село, наричано на славянски език Ветрен“ (*villa detta in schiavo Vitrin*), а от друга страна „останки от древна постройка, наречена Ветрен“ (*vestigia di una fabbrica antica che si chiama Vitrin*) (Olivieri 1856, 28).

Около един век по-късно Марсили рисува план на крепостта (Marsili 1726, fig. XVI) и я описва лаконично – „руини от тухли с четириъгълна форма“ (*rudera quaedam lapidis cocti, figuram quadrilongam efficientia*). Споменава името ѝ – Исарджик (Isarcik) – и пояснява, че то щяло да рече малка крепост на турски (*vocabulum hoc idem sonat Turcis, quod Arx parva*) (Marsili 1726, 51).

2.4.3. Чешмата на Соколлу Мехмед Паша

През 70-те години на XVI в. минаващите през Ветрен на седловината Паланката пътници започват да отбелязват съществуването на нова, красива чешма (обр. 3₁₄). Първото сведение за нея, доколкото ми е известно, е от анонимния пътеписец на Давид Унгнад (1572 г.). Според него великият везир Соколлу Мехмед Паша (Mechmet bascha ... vesier oberster) бил издигнал хубава чешма за пътниците (*einen schönen rhörbrunnen für die durchreisenden*), която се намирала до руините на старата крепост (Ferus 2007, 117).

Дванадесет години по-късно Мелхиор Безолт вижда върху чешмата изписани множество имена на преминали оттук пътници (Besolt 1590, 527).

Льофевр (1611 г.), както вече стана дума, споменава както чешмата, така и надписите с имена на хора върху нея (дори признава, че не е пропуснал да изпише своето), но добавя, че вече е пресъхнала (*leaiie de laquelle ne vient plus en icelle*: Le Fevre (1611) 1642, f. 190r).

Доколкото ми е известно, това е последното ѝ споменаване. Все пак си струва да се отбележи, че на КСВР126 именно на седловината Паланката е отбелязана единствената функционираща по онова време чешма вътре в прохода.

2.4.4. Османската паланка (Хисарджик, Къзълхисар, Паланка)

Съдейки по всичко, през (или не много по-късно от) първите две десетилетия на XVII в. на седловината Паланката настъпва промяна. В живота на значителното село от втората половина на XVI в. изглежда настъпва някаква криза. Част от населението му се измества, както ще стане дума по-долу, и основава ново село на мястото на днешния град Ветрен. В някакъв

момент след това, но не по-късно от края на XVII в., тук се появява военно укрепление, край което има скромно цивилно селище (обр. 3₁₅). Сведенията за това какво представлява укреплението са противоречиви. Мутафчиев приема, че военният гарнизон е настанен в старинната крепост (Mutaftchiev 1937, 81). Един от основните аргументи в полза на това той вижда в рисунката на Марсили (Marsili 1726, fig. XVI), която изобразява съществуващи постройки в очертанията на древната крепост. Някои от пътеписите като че ли подкрепят подобна интерпретация. Други обаче описват паланката като нещо различно от старата крепост.

На 3 ноември 1700 г. оттук минава посланичеството на граф Йотинген (Niggel 1701, 308–309). След четиричасово изкачване пътуващите достигат висока скалиста планина, върху която се намирала неугледна турска паланка с малък гарнизон (*ein schlechte Türkische Palanka, mit einer geringen Guarnison*). Мястото се наричало Къзълхисар (Kisilhissar), а до паланката имало няколко малобройни мизерни колиби, обитавани от българи християни (*etliche wenige elende Hütten, von Bulgarischen Christen bewohnt*).

Със същото посланичество пътува и генерал д'Арш. Сведенията му в значителна степен съвпадат с тези на Нигл. Той потвърждава съществуването на мизерното село (*miserable village*) и на старинната малка крепост (*un petit chateau*), наречена Къзълхисар (Kisil-Hissar), което щяло да рече Червената крепост (*ou Chateau rouge*). Освен селото и старата крепост тук имало „хан или неугледна паланка“ (*un Han ou mechante Palanke*) (d'Arsch ca. 1700, f. 11r).

Тя се споменава и в пътеписа на Дриш (Driesch 1721, 638). На връщане от Константинопол през 1720 г. основната група върви от Пазарджик към Ихтиман по пътя през Момина клисура и Момин проход, но част от хората, сред които и капитан Обшелвиц, минават през прохода Траянови врата. Впоследствие те съобщават на Дриш, че на не повече от два часа от портата имало паланка (Palanka), защитена със стени (*moenibus defensam*). Не ще да става дума за паланката на генерал д'Арш, тъй като тя е твърде близо до портата. Споменатите около два часа път кореспондират добре с разстоянието от около 10 км между портата и седловината Паланката.

Самият Обшелвиц нанася паланката на своята карта, нарича я Хисарджик (Hisarzig) и добавя, че при нея има два караула (*wobey zwey Karaulen*) (Öbschelwitz ca. 1720).

През 1741 г. оттук минава и капитан Шад и вижда „развалините на древен замък, който, както изглежда, някога е господствал над този проход, но днес е една жалка паланка, в която има няколко стражи“ (*d'un ancien chateau, qui selon les apparences commandoit autrefois à ce passage est aujourd'hui une mechante Palanke, où il y a quelques gardes*) (Schad ca. 1741, f. 119v). Това сведение може да бъде тълкувано както в полза на това, че старата крепост е превърната в паланка, така и в полза на това, че последната е заместила крепостта като страж на прохода.

Според Лузинян, който минава оттук през 1786 г. и прави най-подробното описание на мястото, в това селище – което той нарича ту малко село (*small village*), ту градче (*town*) – имало конюшня (*stable*), където той и спътниците му оставили конете си, и кафене (*a coffee house*), в което закусили. До кафенето имало градина с овошки и цветя, сред които и рози. Отдясно на пътя (може би от северната му страна, като се има предвид, че Лузинян идва от изток) имало още една конюшня (*another stable*), а до нея се намирало онова, „което те наричат укрепление“ (*what they call castle*), в което имало около 150 къщи, в това число и тази на управителя (*Kosmopolitēs* 1788, 200).

Древни руини имало на друго място – на около 50 ярда, т.е. приблизително толкова метра южно от паланката. Там Лузинян вижда „дебела стена, простираща се през планината“ (*a thick wall, extending across the mountain*), която според него била построена по време на християнските императори на Константинопол, за да пази от нападенията на българите. По негово време тя била почти изцяло разрушена с изключение на малко останки, около двадесет фута

високи и около тридесет фута дебели (може би дълги – бел. м., Ч. К.)“ (Kosmopolitēs 1788, 199). Не е невероятно простиращата се през планината стена да е плод на фантазията на Лузинян, но местоположението на руините – по-скоро не.

Руските военни картографи, минали оттук по време на войната от 1828–1829 г., отбелязват съществуването на село, чието предложено от тях име очевидно е превод на турското му: Крепостчица (Аноп. 1835, лист IX). В края на 70-те години на XIX в. други руски картографи виждат само развалините на някогашното село Паланка (КСВР126). Последното сведение за него е на Захариев, според когото то било „село, обградено със стени“ и имало джамия, 15 къщи, и тридесет жители турци (Zahariev 1870, 35).

2.5. Йеникьой (Ново село) в източния край на прохода

В следващите редове ще обърна внимание на въпроса за идентификацията на селищно име в или близо до източния край на прохода, което се споменава многократно в пътеписите от османската епоха. Както ще стане ясно, то се отнася не до едно, а до две населени места. Те съществуват и днес и, естествено, не са археологически обекти в строгия смисъл на думата, но за пълнота на изложението ми се струва, че въпросът трябва да бъде изяснен.

От последната третина на XVI в. насетне пътешествениците започват да отбелязват в края (или в началото – зависи от посоката на движение) на пътуването си през прохода съществуването на село, което наричат Йеникьой, Йенидже кьой или Ново село. Консенсусно се приема, че това е друго име на някогашното село, а днес град Ветрен. Немалка част от сведенията за Йеникьой – Йенидже кьой – Ново село обаче се отнасят до село Бошуля (обр. 1_с), което се намира в равнината, на няколко километра от източния край на прохода, на главния път за Пазарджик. Първи споменават Ново село спътниците Вранчич (Szalay 1860, 72, 81) и Пигафета през 1567 г. (Pigafetta 1585, 27). Случайно или не, то се появява за пръв път в османските регистри през 1570 г. с името „Новасил с друго име Бошуле дербенд“ (Borisov 2014, 226).

Пигафета указва категорично, че Ново село и Ветрен са две различни села, но тъй като вече стана ясно, че по онова време Ветрен не е на мястото на днешния град Ветрен, това не може да бъде аргумент срещу идентификацията на Ново село с последния. За да се реши въпросът, отново трябва да се разгледат внимателно онези сведения, които съдържат по-прецизна от обичайната информация относно местоположението на въпросното селище.

През 1611 г. Льофевр и спътниците му обядват във Ветрен на седловината Паланката, след това слизат от планината, влизат в равнината и след като, както изглежда, вървят още известно време, стигат до село, наречено Nouosello, където нощуват (Le Fevre (1611) 1642, f. 189v–190r). Това дава основание да се допусне, че в случая Nouosello, т.е. Ново село, се отнася до Бошуля, а не до град Ветрен.

Ако разказът на Льофевр все пак оставя капка съмнение, не така стои въпросът със сведенията на генерал д'Арш. На 2 ноември 1700 г. той и спътниците му тръгват от Пазарджик, преминават река Тополница и стигат до Йеникьой, където нощуват. На следващия ден пристигат в Къзълхисар на седловината Паланката. Пътят им от Йеникьой до Къзълхисар е наполовина из равнина, наполовина из висока планина (d'Arsch ca. 1700, f. 11r). Това не би било възможно, ако въпросният Йеникьой бе идентичен с днешния град Ветрен, тъй като в такъв случай пътят им би трябвало да е изцяло планинско изкачване. Няма съмнение, че посланичеството на граф Йотинген нощува в Бошуля.

Някои пътеписци споменават за преминаване в един и същи ден и през двете съседни села с еднакво или сходно име. През 1620 г. Мънди обядва в Пазарджик и нощува в Йениджекьой (Yengheekəoy/Yenheekəoy). На другия ден минава през Йеникьой (Yelkeəoy) и достига Капикьой (Karpheekəoy), което се намирало при разрушена тухлена арка (Temple 1907, 60–61).

Йениджекьой е Бошуля, Йеникьой е град Ветрен, а Капикьой е Капуджик.

В началото на XVIII в. по същия път и в същата посока минава Мотре. Той преминава през Boisialla, т.е. през Бошуля, след това през Iegni-Mahale (град Ветрен) и достига укреплението Isarguk и разположеното до него село Kessel-Issar, т. е. седловината Паланката (Motraye 1727, 158). В същата поредност трите селищни имена (Bozoluai, Ieneke и Kupili Palanka) са представени на картата, визуализираща пътя на Великото посланичество на граф Улфелд до Константинопол (Rebain 1740). Анонимно и недатирано описание на спирките по пътя от Константинопол до Белград, което с голяма доза сигурност е съставено в началото на XIX в., също изброява Busuglia, Janikui и Palanka (Anon. n.d.).

Данните позволяват да се допусне, че сведенията за Йеникьой/Ново село между приблизително 1570 и 1610 г. се отнасят до Бошуля. Към 1620 г. вече съществува и Йеникьой/град Ветрен. Оттук насетне невинаги е възможно да се прецени за кое от двете села иде реч в пътеписите. От XVIII в. насетне като че ли с Йеникьой по-често се означава днешният град Ветрен, докато съседното село се нарича (и) с другото си име – Бошуля.

Името Йеникьой/Йени махале на днешния град Ветрен е още едно потвърждение на вече установения факт – до определен момент селото Ветрен се намира на седловината Паланката. Предшественикът на днешния град възниква по-късно, в резултат на преселване на поне част от жителите на старото село Ветрен в източния край на прохода. Това вероятно става през второто десетилетие на XVII в.

Трудно е да се каже дали настъпва временно прекъсване на живота на седловината Паланката след това изселване и преди появата на паланката. През 1620 г. Мънди вижда новото село Йеникьой и селото на седловината на портата, но не споменава нищо за селище на седловината Паланката. Това може да означава много, но и нищо. Отговорът на този въпрос трябва да бъде търсен първа.

3. Заключение

Археологията без всякакво съмнение е длъжник на прохода. С изключение на цялостно разкопаната крепост в местността Маркова механа и сондажните проучвания в района на портата в него не са извършвани археологически проучвания. Според достъпната към момента информация географско-информационната система „Археологическа карта на България“ знае за съществуването само на обектите, разкопани през 80-те години на XX в., както и на две малки могили в северозападния край на прохода, в района на някогашния Леща хан. Към тях може да се прибави и „Градището при кюнка“ югозападно от град Ветрен, но – строго погледнато – то е извън прохода.

Проучванията не само са оскъдни, но и добитата от тях публично достъпна информация е твърде скромна. По тази причина днес не знаем много повече за миналото на прохода от онова, което е било известно в зората на археологията. Отказът да се изследва целенасочено и интензивно това място говори за куриозна липса на заинтересованост към него, която контрастира рязко с интереса, който то предизвиква в поколения образовани европейци между XVI и XIX в. Едва ли има късче земя в България, което да е споменавано и описвано повече от този проход. Трудно е да се извлече непозната информация от тези текстове. Вероятно такава ще прибавят в бъдеще данни от османски регистри. Основната дума обаче (ще трябва да) има археологията, особено като се има предвид, че писмените данни предоставят сведения за паметници от последните две хилядолетия, а – както показват разкопките на седловината с портата и на крепостта в местността Маркова механа – живот тук има много преди това.

Впрочем в прохода се провеждат ежегодно археологически проучвания, само че не-

регламентирани. Паметниците са подложени на всеобхватно унищожение и ако нещата продължават по този начин, скоро почти няма да има какво да се проучва от професионалните археолози. И ако в района на портата и течението на река Яворица, които са пострадали тежко в резултат на изграждането на магистрала „Тракия“ и съпътстващата я инфраструктура, унищоженията са в значителна степен непоправими, то не така стоят нещата в останалите части от прохода. Особено непростимо би било, ако бъде допуснато внушителният археологически комплекс на седловината Паланката да бъде безвъзвратно унищожен.

4. Възможности за повторна употреба на данните

Предоставям геопространствените данни, събрани и създадени в хода на изследването – включително местоположения на обекти и трасета на пътища – в стандартни формати: GeoPackage (GPKG) за векторните данни и GeoTIFF за растерните. Данните са публикувани в Zenodo (Kirilov 2025) и могат да бъдат използвани за повторен анализ, проверка на резултатите, подготовка на нови визуализации или интеграция в ГИС проекти. Това улеснява по-нататъшни интердисциплинарни изследвания и съпоставки.

Благодарности

Това изследване бе подпомогнато отчасти от Фонд „Научни изследвания“ чрез проект № КП-06-Н70/5 (Селищна мрежа, пътна инфраструктура и население в България през османския период – исторически и археологически пространствен анализ) и отчасти от Европейския съюз – NextGenerationEU, чрез националния План за възстановяване и устойчивост на Република България, проект № BG-RRP-2.004-0008 (SUMMIT: Sofia University Marking Momentum for Innovation and Technological Transfer).

Използвана литература

- Anon. 1835. *Karta teatra voiny v Evrope 1828–1829 godov, sostavlena v 1:420000 dolyu nastoyashtey velichiny*. N. p.: Voenno-kartograficheskoe depo (in Russian).
- Anon. n. d. *Route de Constantinople à Belgrade* [Manuscript]. Rossijskij gosudarstvennyj voenno-istoričeskij arhiv F. 450, no. 621.
- d’Arsch. ca. 1700. *Extrait des Mémoires du General Lieut. d’Arsch au retour de la Perse en 1700 depuis Constantinople à Vienne* [Manuscript]. Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Sign. AT-OeStA/HHStA HS W 385.
- Atanassova, N., Todorov, V. 2017. Results from Anthropological Investigations of Bone Remains from Archaeological Sites Excavated 2016 on the Territory of Bulgaria. *Oltenia* 24, 117–132.
- Babinger, F. 1923. *Hans Dernschwam’s Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553/55)* (Studien zur Fugger-Geschichte, 7). München: Duncker & Humblot.
- Batakliiev, I. 1969. *Pazardzhik i Pazardzhishko: Istoriko-geografski pregled*. Sofia: Profizdat (in Bulgarian).
- Besolt, M. 1590. Deß Wolgebornen Herrn Heinrichs Herrn von Liechtenstein von Nicolspurg u. Röm. Keys. Maiest. Abgesandten u. Reyß auff Constantinopol im 1584. Jar beschrieben durch Melchior Besolt. In Lewenklaw, H. (ed.) *Neuwe Chronica Türckischer nation*. Franckfurt am Mayn: Claudi de Marne & Johan Aubri, 515–531.

Археологически паметници в прохода Траянови врата (според данни от ...

- Borisov, D. 2014. *Spravochnik za selishta v Trakia prez XVI v. Chast 1: Kazite Filibe i Tatar Pazara*. Asenovgrad: Pечатnitsa "Dikov" (in Bulgarian).
- Crailsheim, A.W. von. 1622. *Ein gantz new Reysebuch von Prag auß bis gen Constantinopel*. Nuernberg: Simon Halbmayer.
- Dinchev, V. 2006. *Early Byzantine Fortresses in Bulgaria and its Neighbouring Territories (In the Dioceses of Thracia and Dacia)* (Razkopki i prouchvania, 35). Sofia: AIM-BAN (in Bulgarian with English summary).
- Driesch, G.C. 1721. *Historia Magnae Legationis Caesareae, Quam Fortunatissimis Caroli VI. Auspiciis Augustum Imperantis Post Biennalis Belli Confectionem Suscepit Illustrissimus, et Excellentissimus S.R.I. Comes Damianus Hugo Virmonditius*. Viennae Austriae: Typis Andreae Heyinger.
- ETK5. n.d. *Edromashtabna topografska karta na Bulgaria* [Georeferenced raster dataset, 1:5000]. C.lab. Available at: <https://kade.si/#BG5K=8/2810000/5250000/0> (Accessed 28/09/2025) (in Bulgarian).
- Ferus, A. 2007. *Die Reise des kaiserlichen Gesandten David Ungnad nach Konstantinopel im Jahre 1572*. Master Thesis. Wien: Universität Wien; <https://doi.org/10.25365/thesis.288>.
- Gerlach, S. 1674. *Stephan Gerlachs deß Aeltern Tage-Buch*. Franckfurth am Mayn: Johann David Zunner.
- GKME200. n.d. *Generalkarte von Mitteleuropa* [Georeferenced raster dataset, 1:200 000; Southeast Europe coverage only]. C.lab. Available at: <https://kade.si/#gkme=8/2810000/5250000/0> (Accessed 28/09/2025).
- Hochstetter, F. von. 1872. Der Vitoš-Gebiet in der Central-Türkei. *Mittheilungen aus Justus Perthes' geographischer Anstalt* 18, 1–4.
- Jireček, K. 1888. *Cesty po Bulharsku* (Novočeská bibliothéka, 27). Praha: Nákladem Matice České.
- Kabakchieva, G. 2017. Excavation of the „Trayanovi Vrata“ („Trajan's Gate“) in Kapiyata Locality, Kostenets Municipality, Sofia Province. *Archaeological Discoveries and Excavations in 2016*. Sofia: NAIM-BAN, 441–444 (in Bulgarian with English Summary).
- Kanitz, F. 1875. *Donau-Bulgarien und der Balkan. Historisch-geographisch-ethnographische Reise-studien aus den Jahren 1860–1875, Band 1*. Leipzig: Herrmann Fries.
- KCBP126. Karta chasti Balkanskogo poluostrova, obnimayushtey ves teatr voyny 1877–1878 gg. [Georeferenced raster dataset, 1:126000]. C.lab. Available at: <https://kade.si/#bgt1878=8/2810000/5250000/0> (Accessed 28/09/2025) (in Russian).
- Kirilov, C. 2025. Archaeological sites in the Trajan's Gate Pass, Bulgaria (according to data from the Ottoman period and modern archaeological research). [Data set]. Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.17579442>
- Kosmopolitēs, S.L. 1788. *A Series of Letters addressed to Sir William Fordyce M. D. F. R. S.* London: n. p. <https://doi.org/10.3931/e-rara-33234>.
- Krasić, S. 1983. Dnevnik s puta u Ukrajinu i Tursku dubrovačkog poklisara harača Mata Gundulića (godine 1672–1684). *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 21, 1–23. Available at: <https://hrcak.srce.hr/243147> (Accessed 27/09/2025).
- [Kuripešić, B.] 1531. *Itinerarium Wegrayss Kü. May. potschafft, gen Constantinopel, zu dem Türkischen Kayser Soleyman, anno XXX*. [Augsburg: Heinrich Steiner]. Available at: <https://onb.digital/result/1032BEDE> (Accessed 27/09/2025).
- Le Fevre (1611) 1642. *Le Voyage De Monsieur De Sansy Ambassadeur Pour Le Roy En Leuant: Faict Par Terre, Depuis Raguse Iusques A Constantinopole: L'an MDCXI & Descript par Monsieur Le Fevre, l'un de ses secrétaires* [Manuscript]. In Anon. *Traictez et ambassades de Turquie*.

- Recueil de pièces relatives à l'histoire des relations diplomatiques de la France avec le Levant. 1528–1640, Vol 4, 181r–194r.* Paris, Bibliothèque nationale de France: Bibliothèque de l'Arsenal, Ms-4770. Available at: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b104629534> (Accessed 27/09/2025).
- Lejean, G. 1873. Voyage en Bulgarie. *Le Tour de Monde* 26, 113–170.
- Marsili, L.F. 1726. *Danubius Pannonico-Mysicus*, vol 2. Hagae: Gosse, Alberts & Hondt.
- Matković, P. 1878. Dva talijanska putopisa po balkanskom poluotoku iz XVI. veka. *Starine* 10, 201–256.
- Mitova-Dzhonova, D. 1994. Confinium Succi and Mutatio Soneium in Antiquity and the Early Byzantine Time. *Anali* 2–3, 77–99 (in Bulgarian with English summary)
- Motraye, A. de la 1727. *Voyages Du Sr. A. De La Motraye, En Europe, Asie & Afrique*, vol 2. A La Haye: Chez T. Johnson & J. Van Duren.
- Mutafchiev, P. 1937. Stariyat drum prez „Trayanova vrata“. *Spisanie na Balgarskata akademija na naukite, Klon istoriko-filologichen i filosofsko-obshtestven* 55, 19–148 (in Bulgarian).
- Neitzschitz, G. 1666. *Des weilant Hoch-Edelgebornen, Gestrengen und Vesten Herrn George Christoff von Neitzschitz uff Stöckelberg, Wöhlitz und Zörbitz Sieben-Jährige und gefährliche Welt Beschauung Durch die vornehmsten Drey Theil der Welt Europa, Asia und Africa*. Budißin: Bartholomäus Kretschmar.
- Niggl, S. 1701. *Diarium, Oder: Außführliche curiose Reiß-Beschreibung, Von Wien nach Constantinopel und von dar wider zuruck in Teutschland, auch was sich hin- und wider merckwürdiges dabey zugetragen*. Augspurg: Georg Schlüter.
- Öbschelwitz, O.F. von. ca. 1720. *Carte der grossen Hauptstraassen von Iagodin bis Constantinopel* [Map, Manuscript]. Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Sign. AT-OeStA/KA KPS KS B III c, 6–30.
- Olivieri, G. (ed.) 1856. *Diario del viaggio da Venezia a Constantinopoli, che andava bailo per la repubblica veneta alla porta ottomana nel 1580 ora per la prima volta pubblicato*. Venezia: Teresa Gattei.
- Pigafetta, M. 1585. *Itinerario di Marc'antonio Pigafetta gentil'huomo Vicentino*. Londra: Giouanni Wolfio Inghilese.
- Rebain, J.C. von. 1740. *Mappa Der Landes laage längst der haubt-Strasse von Bellgrad nacher Constantinopel* [Map, Manuscript]. Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Sign. AT-OeStA/KA KPS LB K I a 4.
- Saint-Genois, J. de, Yssel de Schepper, G.-A. (eds) 1856. *Missions diplomatiques de Corneille Duplicius de Schepper, dit Scepperus*. Bruxelles: M. Hayez.
- Schad, Mr. ca. 1741. *Recit et Observations de Mr Schad Capitaine dans Geisruck sur le Vozage qu'il a fait au Levant à la suite de l'Ambassade Imperiale 1740*. [Manuscript]. Österreichische Nationalbibliothek, Sammlung von Handschriften und alten Drucken, Cod. 8650.
- Steinach, W.A. von. 1881. Wolf Andreas' von Steinach Edelknabenfahrt nach Constantinopel. (1583). *Steiermärkische Geschichtsblätter* 2.4, 193–234.
- Szalay, L. (ed.) 1860. *Verancsics Antal összes munkái, Vol 5: Második portai követség, 1567–1568* (Monumenta Hungariae Historica 2; Scriptores 5). Pest: Eggenberger Ferdinánd Akadémiai.
- Temple, R.C. 1907. *The Travels of Peter Mundy, in Europe and Asia, 1608–1667, Vol 1: Travels in Europe, 1608–1628*. Cambridge: The Hakluyt Society.
- Valchev, I. 2024. Antiquities around the Trajan's Gate Pass in travelogues from the 16th to the 19th century. *Bulgarian e-Journal of Archaeology* 14.2, 235–258 (in Bulgarian with English summary); <https://doi.org/10.57573/be-ja.14.235-258>.

Археологически паметници в прохода Траянови врата (според данни от ...

Verantius, A. 1774. Iter Buda Hadrianopolim anno MDLIII exaratum ab Antonio Verantio. In Fortis, A. *Viaggio in Dalmatia*, vol 1, i–xlvii. Venezia: Alvise Milocco.

Wallsdorff, C. von. 1664. *Türkischer Landstürtzer oder Neue Beschreibung Der fürnehmsten Türkischen Städte und Vestungen, durch Ungarn, Thracien und Egypten*. N. p.: n. p.

Zahariev, S. 1870. *Geografiko-istoriko-statistichesko opisanie na Tatar-Pazardzhishka kaaza*. Viena: L. Sommer (in Bulgarian).

Stamp from the Late Chalcolithic period of İkiztepe settlement on the Black Sea coast (Samsun, Türkiye)

Aslıhan Beyazıt ^a

^aFaculty of Letters, Department of Protohistory and the Near Eastern Archaeology, Istanbul University, Istanbul, Türkiye; aslihanbeyazit@gmail.com

ABSTRACT

Located in the coastal zone of the Central Black Sea (near the city of Samsun), the settlement of İkiztepe represents one of the longest-running archaeological excavations providing data on the prehistoric periods of the region. Excavations conducted between 2021 and 2025 on Tepe I, the largest mound of the site, have revealed contexts dated to the Early Bronze Age I (3100–2900 BC) and the Late Chalcolithic period (3947–3326 BC). Research indicates that weaving activities were organised in a systematic manner at Tepe I from the earliest phases of the Late Chalcolithic onward. Within this context, a stamp uncovered in Level 8 of the Late Chalcolithic deposits constitutes the focus of this study. Discovered in association with weaving-related activities, this object represents the only known example from both İkiztepe and the Central Black Sea Region. The find demonstrates that the stamp tradition, widely attested across a broad geographic area since the Neolithic, was also present in the Black Sea basin. It provides significant evidence regarding İkiztepe's cultural interaction networks and regional connections.

KEYWORDS

Late Chalcolithic Period, İkiztepe, Black Sea Archaeology, stamp, textile

Introduction

The İkiztepe settlement is located 7 km to the northwest of Bafra District, Samsun Province, in the Central Black Sea Region (fig. 1). Comprising four elevations – two large and two small hills – this settlement stands out as one of the largest mounds in the region, measuring approximately 375×175 m (fig. 2). Systematic archaeological research has been conducted on different areas of the settlement during various periods. İkiztepe first came to the attention of the scholarly community through the surface surveys conducted in 1940–41. A team from Ankara University consisting of İ. Kılıç Kökten, Tahsin Özgüç, and Nimet Özgüç carried out investigations within the province of Samsun, during which they identified numerous settlements, including İkiztepe (Kökten et al. 1945, 395). Subsequently, Charles Burney visited İkiztepe in the course of his surveys covering the regions of Samsun, Sinop, and Kastamonu (Burney 1956, 181 ff.). During this visit, Burney examined pottery collected from the surface and observed that the settlement was occupied continuously from the Chalcolithic to the Middle Bronze Age. Nearly thirty years after its discovery, İkiztepe became the focus of more extensive investigations. In 1972–73, a team led by U. Bahadır Alkım carried out surveys at İkiztepe and its surrounding area. In 1974, systematic excavations at the site were initiated by Alkım on behalf of the Turkish Historical Society. These excavations continued under his direc-

Fig.1. Map of İkiztepe Settlement (author F.A. Yüksel)

tion until his death in 1981, after which leadership passed to Önder Bilgi, who directed the project until his retirement in 2012. Since 2021, the excavations have been conducted under the direction of the present author (Alkım 1975, 5–12, 23–30). The findings reveal that İkiztepe was inhabited since the Late Chalcolithic (3947–3326 BC) through the Hellenistic Period. In this respect, İkiztepe is currently the only excavation site that reflects the chronological development of the Central Black Sea coastal strip and documents this process stratigraphically (Alkım et al. 1988; 2003).

The systematic excavation work carried out since 2021 at Tepe I, the highest elevation of the settlement, has revealed that the first settlement in this area began in the Late Chalcolithic. On the other hand, it is seen that Tepe I was used as a cemetery in the Early Bronze Age and was resettled in the early Middle Bronze Age. These data are important archaeological evidence reflecting the functional transformations in the area and the cultural change in the region in terms of settlement pattern (Table 1). It is understood that İkiztepe had the characteristics of a town settlement consisting of a Late Chalcolithic architectural plan formed by separately positioned wooden structures. The fired clay stamp, which is the subject of this article, was found in Level 8 of the deposits from the Late Chalcolithic period (Table 1).

This study examines the stamp unearthed at İkiztepe, the only known example from the Central Black Sea Region. The discussion focuses on the possible association of the stamp with weaving activities, while also evaluating its place within the wider stamp tradition of Anatolia and the evidence it provides regarding İkiztepe's cultural interaction networks during the Late Chalcolithic.

Late Chalcolithic period in Tepe I

Three architectural layers dating to the Late Chalcolithic period have been identified at Tepe I. Calibrated radiocarbon results from organic remains obtained from these layers indicate a date range of 3947–3326 BC (fig. 3). At İkiztepe, it has been observed that the architectural arrangements were created with a planned and systematic approach throughout all settlement phases, starting from the

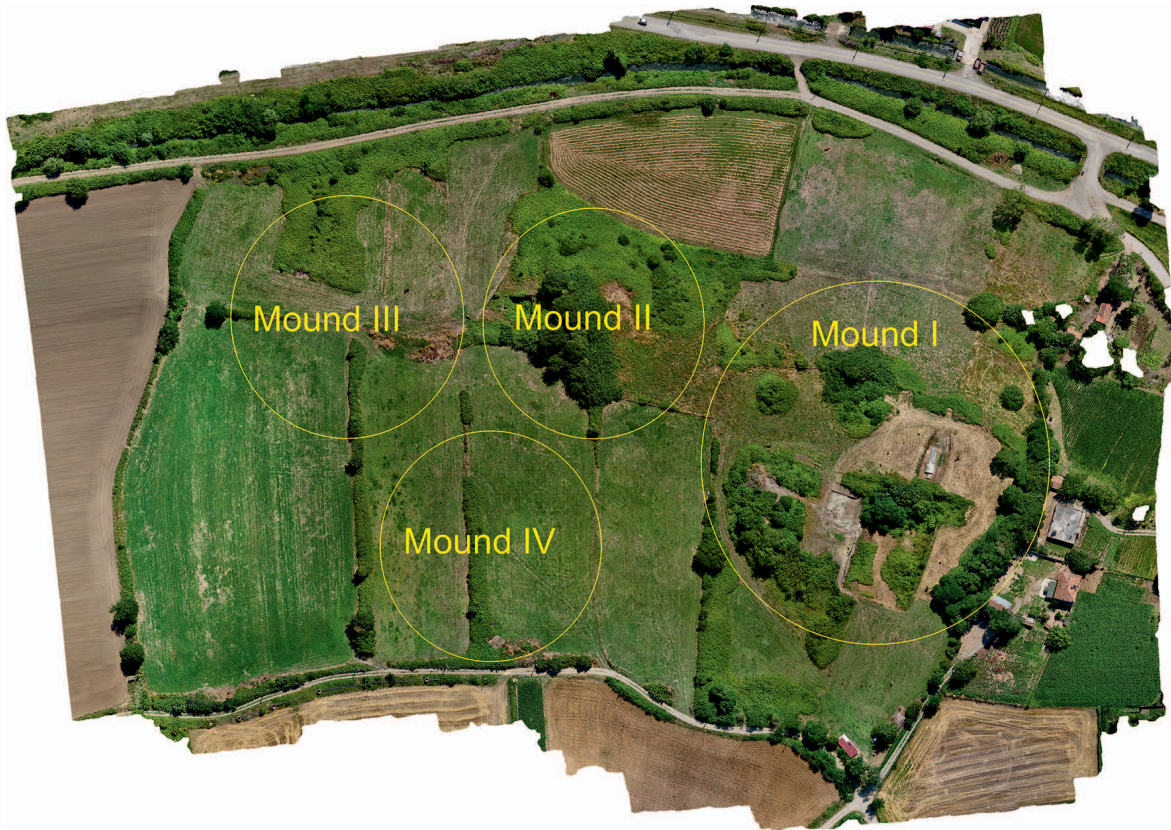

Fig. 2. İkiztepe Höyük (Mounds I, II, III, IV) (İkiztepe excavation archive)

Chalcolithic Age (Tuna 2009). This situation is direct reflection of the region's geological structure and general architectural preferences in this area. The primary material used in the construction of the buildings is wood sourced from the forests surrounding the settlement; the second structural element is clay plaster. Therefore, due to the nature of organic building materials, only carbonised beam holes and burnt wood marks can be detected in the excavations. In the first architectural phase (Level 7) of the Late Chalcolithic period, dense rubble debris, plaster fragments that had become brick-like due to high heat, and distinct burn marks on the floor were observed within the approximately 50 cm thick cultural fill. Within this layer, mostly dark-faced bowls with inverted mouth appear in large numbers. In addition, pottery, again consisting largely of dark-faced items, consists of inward-curving mouths, spherical bodies, and narrowing bases. However, this layer has been significantly damaged due to the destruction caused by the burials dating to the Early Bronze Age I phase. The second architectural phase (Level 8) of the Late Chalcolithic consists of cultural deposit that is approximately 60 cm thick (fig. 4). A large textile workshop was identified within this phase, where the stamp artefact discussed here was found. The pottery repertoire of this phase continues with the tradition of pottery with inward-closing mouths, while bowls with outward-opening mouths and flat bodies are prominent (fig. 5).

The third architectural phase (Level 9) of the Late Chalcolithic has been identified within a limited area. Apart from rubble consisting of burnt plaster fragments and a burnt floor, no architectural remains providing a complete plan were found in this phase. However, to the west of these plaster remains, a green, soft-textured deposit filled with mussel shells was uncovered. Analysis of the shellfish found in this deposit revealed that these mussels were transported to the settlement from the surrounding lagoons and were edible Mediterranean and sand mussels. The findings indicate that seafood played a significant role in the settlement's dietary economy at the beginning of the Late

DATING	LEVEL	CALIBRATED DATES	FIND AREA
Middle Bronze Age	1	1950-1700 BC	b.4200
	2	1950-1700 BC	b.4226
Early Bronze Age I Cemetery Area	3	3100-2900 BC	b.4210 (Sk. 717 - 716)
	4		b.4215
	5		b.4219
	6	3250-3100 BC	b.4222 (Sk. 719 Sk. 723)
Late Chalcolithic Period	7	3379-3326 BC	b.4235
	8	3642-3535 BC	b.4240
	9	3947-3648 BC	b.4256

Table 1. Stratigraphy of İkiztepe

Stamp from the Late Chalcolithic period of İkiştepe settlement on the Black Sea coast ...

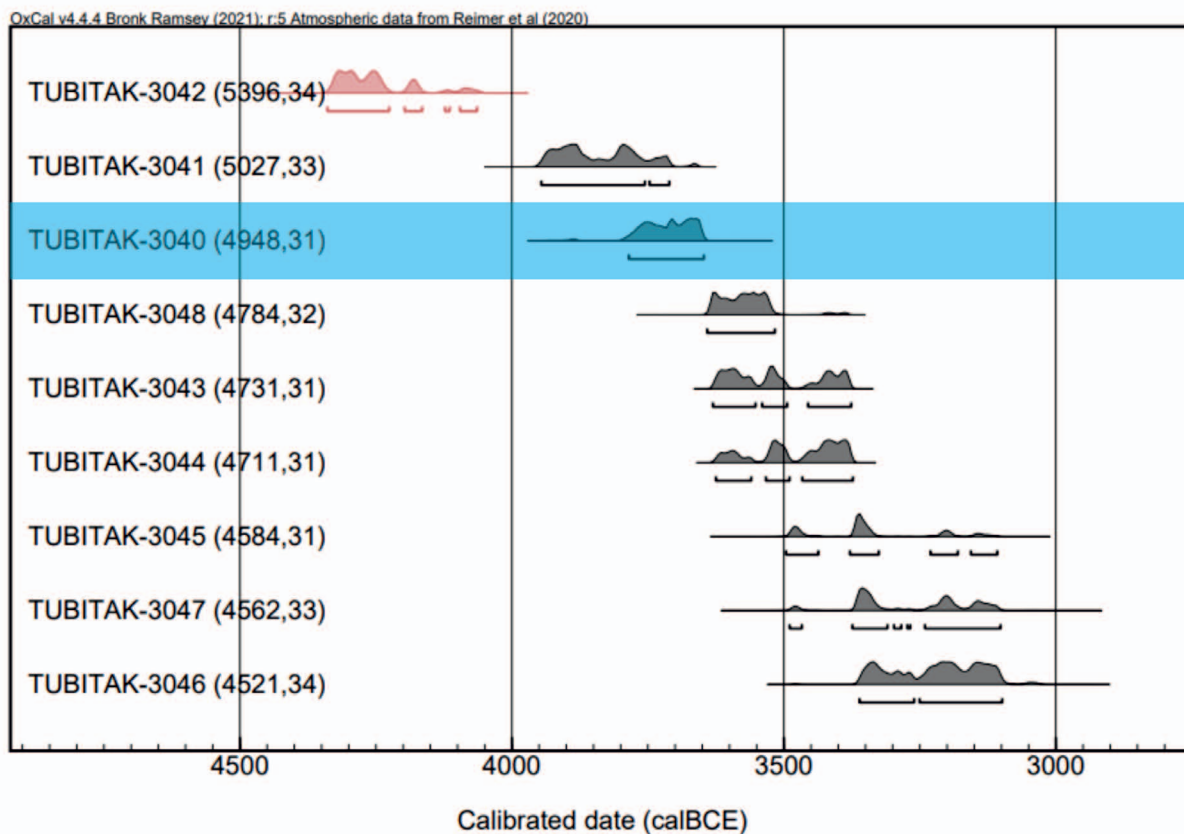

Fig. 3. İkiştepe radiocarbon dating. Analyses were performed at the AMS laboratory of the Turkish Academy of Sciences in Gebze (<https://mam.tubitak.gov.tr/>). Calibration of the data was performed using OxCal vers. 4.4.4 (2021) using IntCal 2020 (Reimer et al. 2020) according to Bronk Ramsey (2021)

Chalcolithic. Furthermore, the presence of a high concentration of animal bones in addition to mussel shells within this deposit suggests that this area was also used as a dumping ground. The majority of the assemblage in this layer, considered the earliest phase of the Late Chalcolithic, consists of pottery with sharply inward-turning mouths and dark surfaces.

During the archaeological excavations conducted at İkiştepe Tepe I over approximately five seasons, a fully planned structure has not yet been uncovered. However, the results of the excavations carried out so far indicate that the settlement organization on the northern slope of Tepe I, particularly during the third Architectural Phase (Level 8) of the Late Chalcolithic, consisted of workshops and courtyards for common use rather than individual dwellings. This situation reveals a spatial pattern that suggests the area may have served a production and communal use-oriented function.

The stamp and its architectural context

The fired clay stamp that is the subject of this study was uncovered in the Level 8, as mentioned above. The stamp in question is 6 cm in diameter and 2 cm in height (fig. 6a–b). Its clay is mixed with fine minerals and fine plant matter, its surface is coated with light brown glaze, and it is well fired. The stamp, whose handle is broken, has a printing surface decorated with a circular relief in the centre and concentric circle motifs carved deeply around it. The stamp was found inside a simple, square-plan, four-part structure measuring approximately 1.5×1.5 m, coated with clay plaster (fig. 7a–c). Sixty fired clay loom weights, ranging in weight from 70 to 200 gr, were also uncovered within the compartments of this structure. The fact that these weights were grouped together according to their weight suggests that they were stored for the production of fabrics of different thick-

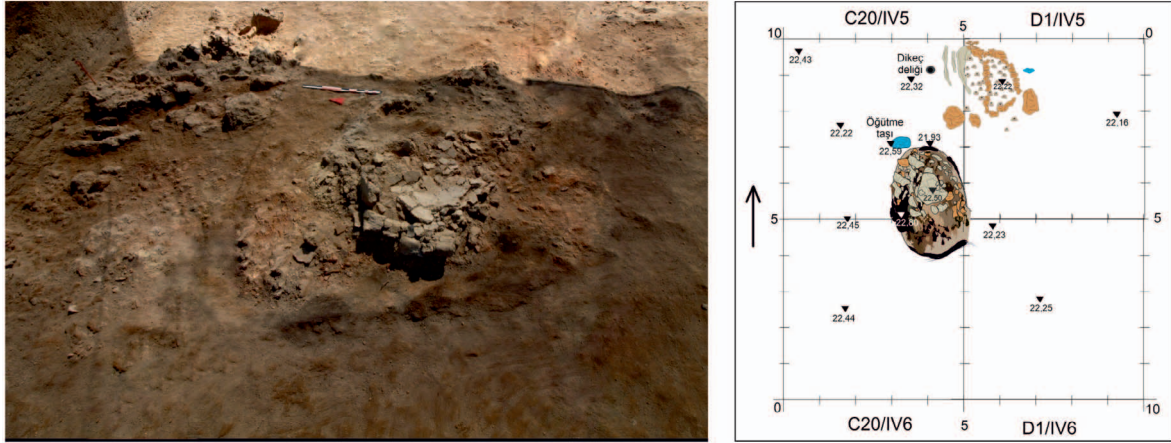

Fig. 4. Late Chalcolithic Period of İkiztepe, the architectural remains of the 2nd architectural level (drawing by B. Afşar)

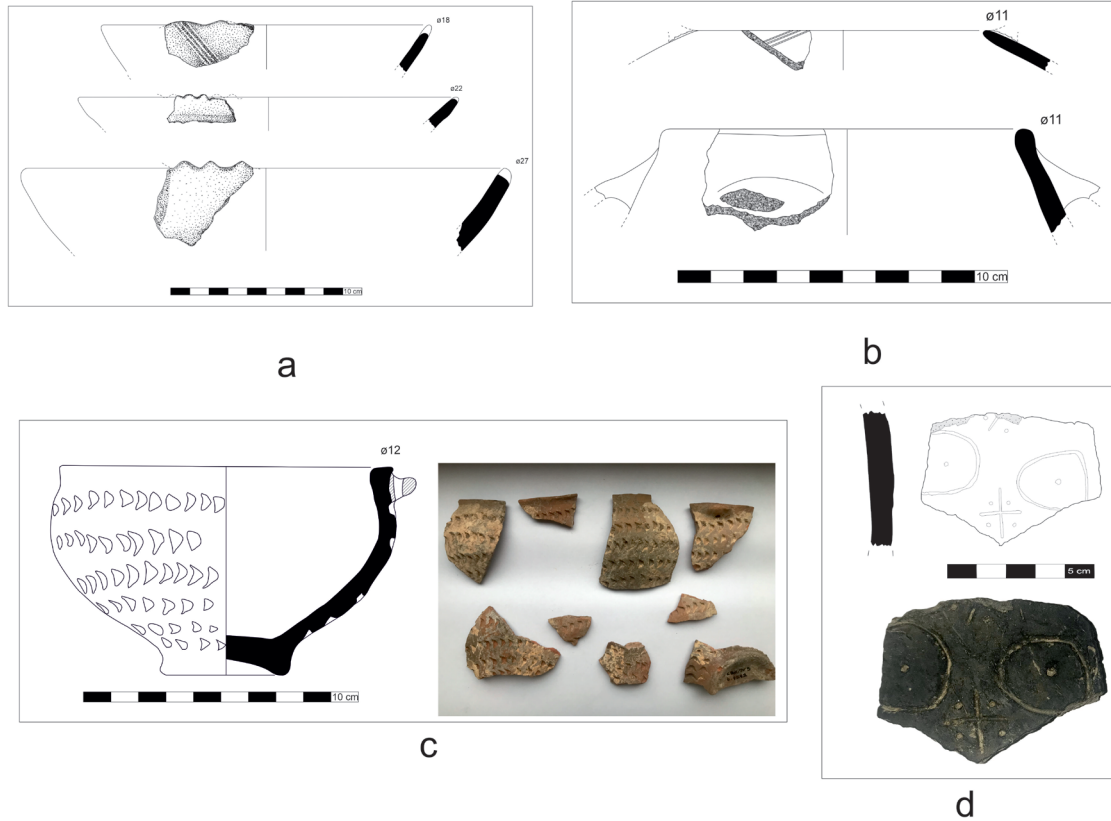

Fig. 5. Bowl shapes (a, c); pottery shapes (b); sherd with human face decoration in incised technique (d) (İkiztepe excavation archive, drawing by B. Afşar and B. Gülkan)

nesses. An oven measuring 2.5×2.5 m and 50 cm high was uncovered 80 cm east of this structure. The discovery of bone awls, bone threaders, and bone weights associated with weaving around the oven clearly indicates the connection of this area to textile production processes (fig. 8a–c). On the other hand, the wooden peg hole uncovered on the western edge of the structure provides important data about the architectural layout. This finding indicates that the structure was likely supported by a porch and that there were areas around it that served as workshops. When the structural characteristics of the remains and the distribution of finds are evaluated together, it is understood that the area in question was linked with weaving activities.

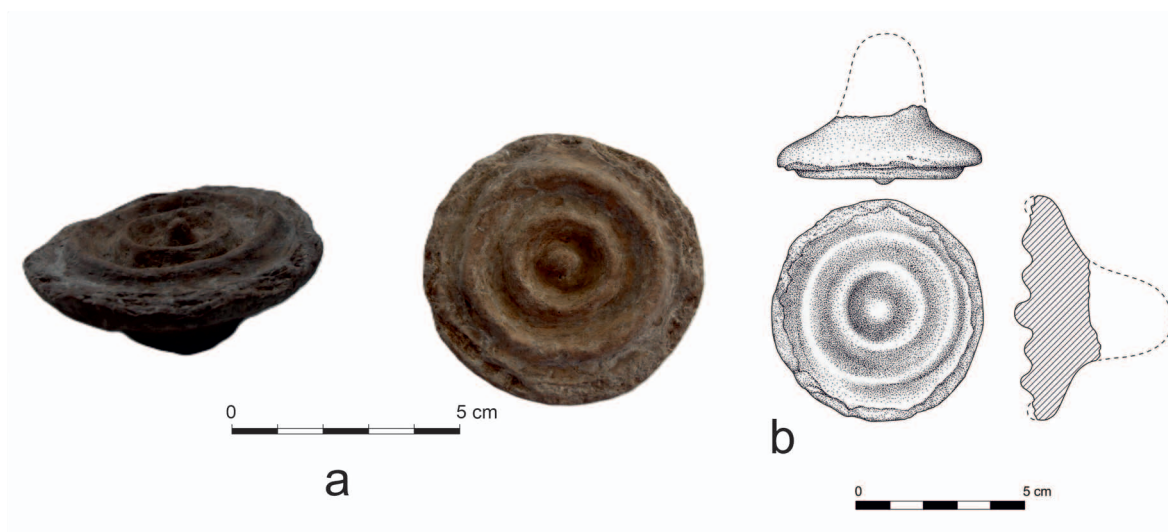

Fig. 6. The stamp (a–b) (İkiztepe excavation archive, drawing by B. Gülkan)

The fact that this stamp, which has no known parallel in İkiztepe, has been found within an architectural context provides important clues about the object's function. Since no microscopic analysis has been performed on the stamp, it is not known for certain whether there are traces of paint on it. However, the fact that only loom weights have been found in the architectural context in question strengthens the possibility that the stamp may have been used to decorate fabrics.

Evaluation and conclusions

Stamps have appeared across a wide geographical area, primarily in the Near East, South-east Europe and Greece, since the early stages of the Neolithic (Makkay 1984; Dzhanezova 2003, 97–108; 2009, 145–159; Lichter 2011, 36–44). The earliest examples date back to the 8th millennium BCE in the Levant Region (Makkay 1984; Lichter 2005, 59–74; Skeates 2007, 183–98) and Anatolia. These stamps were produced in various shapes, such as round, square and oval, and feature geometric or linear decorations on their stamping surfaces. Among these decorative types, concentric circles and spiral motifs, in particular, constitute the two main types of decoration commonly found in Anatolia, Greece and Southeastern Europe (Lichter 2005, 69–70, fig. 3).

The examples of stamp discussed here, dated to the Neolithic and Early Chalcolithic periods, have sometimes been referred to as *pintaderas* in the literature (Cornaggia Castiglioni 1956, 109; Skeates 2007, 196)¹. Both the *pintadera* and the stamp seal concept have been comprehensively addressed by numerous researchers (Chapman 2000, 90–91; Skeates 2007, 183; Çilingiroğlu 2009, 3; Tekin 2017)². Research reveals the existence of similar findings in different regions and periods. Known since the Neolithic and continuing in subsequent ages, these findings appear under different names such as “*pintadera*” and “stamp seal” (Tekin 2017, 232–234). The fact that these finds serve different functional purposes also necessitates certain distinctions in terminology. While *pintaderas* are generally used for decorating or embellishing surfaces, seals represent a separate group of objects associated with the function of indicating identity, affiliation, or ownership. The example found at İkiztepe, considering its architectural context, has been labeled with the more general term “stamp”

¹ *Pintadera* is a Spanish-origin word referring to the *fired clay* stamps used by the indigenous peoples of Mexico to tattoo their faces and bodies.

² Selected publications on the meaning of *pintadera*.

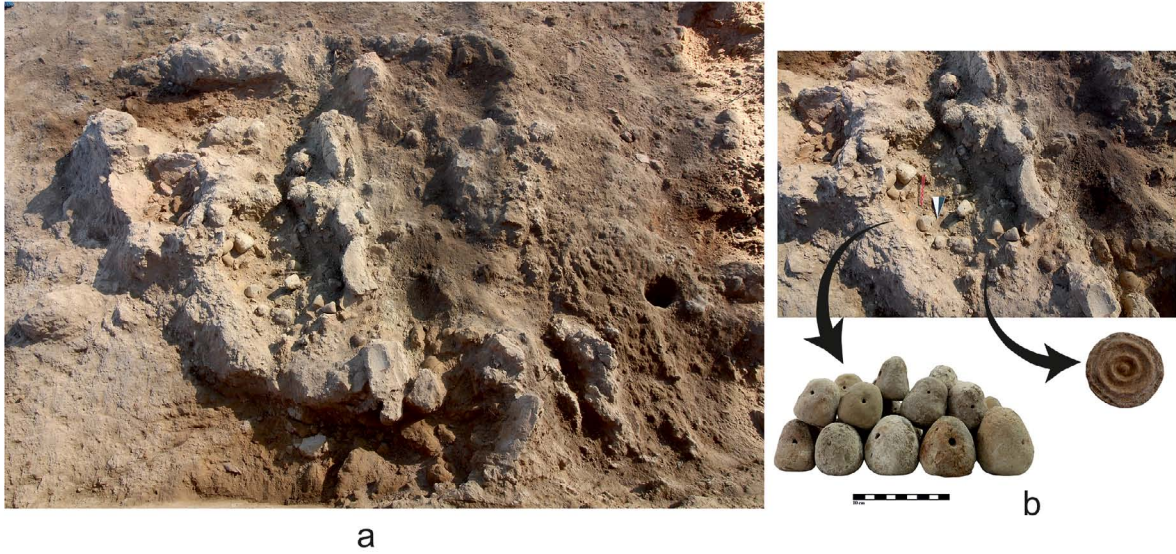

Fig. 7. Loom weight storage unit (a); the loom weights and the stamp recovered from the context (b)
(İkiztepe excavation archive)

due to its potential multifaceted use, encompassing both the decoration of textile surfaces and the function of identifying or distinguishing the owner of the associated weaving workshop.

At the same time, different views and suggestions regarding the use of these objects, called *pintadera* or stamp seals, are noteworthy. It has been suggested that they could have various functions, such as stamping bread or baskets, decorating pottery surfaces, marking animals, amulets, recording tools, decorating textiles, or tattooing the body (Gimbutas 1989, 144–174; Bailey 2000; Umurtak 2000; Budja 2003; Hodder 2006; Skeates 2007; Gheorghiu 2008).

J. Mellaart argued that the examples found at Hacilar and Çatalhöyük were used on woven surfaces and cited as evidence the garments depicted in the wall paintings, which had patterns similar to the stamp (Mellaart 1970, 164). R. Duru also emphasised that these objects were used to create patterns on fabric or leather (Duru 2000, 583–598). Similarly, M. Budja stated that stamps functioned specifically as a means of textile decoration (Budja 2003, 118). While R. Skeates suggested that these objects may have had different functions depending on their context (Skeates 2007, 194–196), D. W. Bailey noted that these objects formed a common cultural memory across different geographical areas (Bailey 2000, 110). Detailed assessments of the areas of use of the stamps have been comprehensively published by Ç. Çilingiroğlu (Çilingiroğlu 2009, 3–27). When evaluated together with the context in which it was found, the stamp we found at İkiztepe provides important clues about its function. The İkiztepe stamp is quite similar to well-known examples from the Neolithic in terms of its form and decoration.

C. Lichter states that concentric circle decorations appeared in the 7th millennium BCE in Central Anatolia and in the early 6th millennium BCE in Western Anatolia and the Aegean (Lichter 2005, 69).

Similar examples of the İkiztepe stamp appear particularly in Western and Central Anatolia during the Neolithic and the Chalcolithic. One of the settlements showing this similarity is Bademağacı. An example found in the Early Neolithic Layer 3 at Bademağacı has a very similar motif (Umurtak 2000, figs 3.1, 5.1). The closest counterpart to the İkiztepe stamp, both in terms of form and the spatial relationship in which the stamp was found, is known from Layers IV and V of Ulucak Höyük, dating to the Neolithic (Çilingiroğlu 2009, 15–18). On the other hand, similar stamps have also been found in the Neolithic layers of Çatalhöyük (Türkcan 2005 online; 2006, 45–49). It is understood from examples in settlements dated to different periods that stamps have a long tradition of use in

Fig. 8. Bone warp separators (a); bone awls (b); bone and fired clay spindle whorls (c)
(İkiztepe excavation archive)

Anatolia. In the Early Bronze Age of Anatolia, examples featuring concentric circle motifs have also been found at Koçumbeli (Tuna et al. 2012, 75), Kusura (Lamb 1937, fig. 12.16), Tarsus–Gözlükule (Goldman 1956), and on a “çeç” seal from Pulur–Sakyol (Koşay 1976, 68–70). The example uncovered at Alişar has been dated to the Hittite Imperial Period, and it has been suggested that this stamp seal was used to decorate pottery (Von der Osten 1937, 223, fig. 258). In Anatolia, no stamp bearing concentric circle motifs similar to the example from İkiztepe has been identified thus far in contemporaneous Late Chalcolithic settlements. This situation may be attributed to the limited number of archaeological excavations conducted for this period and the possibility that comparable artefacts have not yet been brought to light.

The regions outside Anatolia with the highest concentration of concentric circle-decorated stamps are primarily the Balkans and mainland Greece. These seals have been found in large numbers in settlements such as Azmak, Kovachevo, Kapitan Dimitrevo, Karanovo, Salmanovo, and Vinitsa in Bulgaria; Sesklo on the Greek mainland; Porodin in North Macedonia; and Cunesti and Hăbăşeşti in Romania (Makkay 1984). However, V. Becker has stated that the context of Chalcolithic stamp found

in Bulgaria in particular is not fully understood, making it difficult to explain their function (Becker 2011, 296–298). J.G. Younger has noted that the tradition of the concentric circle motif persisted in the Balkans and Mainland Greece from the Early Neolithic to the Early Bronze Age without significant alteration³.

The decorations on the stamps have been interpreted by some researchers not only as decorative elements but also as symbols carrying different meanings. J. Yakar suggests that due to humans' innate emotional and associative thinking, societies in different geographical regions and time periods may have used similar symbols to encode spiritual concepts (Yakar 2016, 167). On the other hand, emphasising the similarity of human imagination in this universal tendency, he evaluates these symbols as one of the oldest forms of written language (ibid., 168). Gimbutas, on the other hand, states that stamps seals may have been used not only in weaving, mining, and music, but also with the understanding that the motifs on them symbolise goddesses (Gimbutas 1989, 67–71). Yet third, some researchers have associated these decorations with concepts such as the cycle of nature, seasons, fertility, life and death (Gimbutas 1989; Kupar 1993; Golan 1994; Yakar 2016, 165–178).

Research clearly demonstrates that stamps represent a tradition spanning a wide geographical area and thousands of years. The stamp found in the unit where loom weights were stored at İkiztepe was likely used for decoration and embellishment on fabric rather than for control or administrative purposes. Weaving in the settlement is strongly documented by various production tools such as fired clay loom weights, weights, awls, weft extractors, and weaving combs. The variety of these tools indicates that weaving was not only for daily needs but also an activity organised on an industrial scale. In this context, the stamp, which is a unique example for the settlement, is of particular importance. This finding reveals that weaving at İkiztepe, starting from the Late Chalcolithic, acquired not only a productive but also an aesthetic and symbolic dimension. The reappearance of this tradition, which began in Anatolia in the Neolithic, approximately two thousand years later at the İkiztepe settlement, shows that the cultural memory of the use of stamps is still alive in the minds of the communities living here. Therefore, stamps with their varied functions and powerful symbolic expressions since the early stages of the Neolithic, are considered a practice shared across a wide geographic area and passed down through generations.

Acknowledgements

The İkiztepe Höyük Excavations were supported by the Ministry of Culture and Tourism of Türkiye. I extend my thanks to my colleague Ali Oğuz Bozkurt (PhD Candidate, Istanbul University) for translating this article into English, and to Burhan Gülkan (MA, Istanbul University) and Burçin Afşar (PhD Candidate, Istanbul University), who produced the drawings in this article.

References

- Alkım, U.B. 1975. Samsun Bölgesi Çalışmaları 1973. *Türk Arkeoloji Dergisi* XXII.1, 5–12.
- Alkım, U.B., Alkım, H., Bilgi, Ö. 1988. *İkiztepe I, Birinci ve İkinci Dönem Kazıları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

3 “A Balkan-Aegean-Anatolian Glyptic Koine in the Neolithic and EBA Periods”. Paper presented at the VIth International Aegean Symposium, Athens, Greece (unpublished)

Stamp from the Late Chalcolithic period of İkiztepe settlement on the Black Sea coast ...

- Alkım, U.B., Alkım, H., Bilgi, Ö. 2003. *İkiztepe II, Üçüncü, Dördüncü, Beşinci, Altıncı, Yedinci Dönem Kazıları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Bailey, D.W. 2000. *Balkan Prehistory: Exclusion, Incorporation and Identity*. London: Routledge.
- Becker, V. 2011. Chalcolithic Clay Stamps from Bulgaria. *Studia Praehistorica* 14, 221–241.
- Bronk Ramsey, C. 2021. OxCal v.4.4.4 [software]; <https://c14.arch.ox.ac.uk/oxcal.html>
- Budja, M. 2003. Seals, contracts and tokens in the Balkan Early Neolithic: where in the puzzle. *Documenta Praehistorica* XXX, 115–130.
- Burney, C.A. 1956. Northern Anatolia Before Classical Times. *Anatolian Studies* VI, 181–189.
- Chapman, J. 2000. *Fragmentation in Archaeology: People, Places and Broken Objects in the Prehistory of South Eastern Europe*. London: Routledge.
- Cornaggia-Castiglioni, O. 1956. Origini e distribuzione delle pintaderas preistoriche Euro-asiatiche. *Rivista di Scienze Preistoriche* 11, 123–153.
- Çilingiroğlu, Ç. 2009. Of Stamps, Loomweights and Spindle Wools: Contextual Evidence on the Function(s) of Neolithic Stamps from Ulucak, İzmir, Turkey. *Journal of Mediterranean Archaeology* 22.1, 3–27.
- Duru, R. 2000. Bademağacı Kazıları 1999 Yılı Çalışma Raporu. *Belleten* LXIV, 583–598.
- Dzhanfezova, T. 2003. Neolithic Pintaderas in Bulgaria (typology and comments on their ornamentation). In Nikolova, L. (ed.) *Early Symbolic Systems for Communication in Southeast Europe* (BAR International Series 1139). Oxford: Archaeopress, 97–108.
- Dzhanfezova, T. 2009. Towards An Interpretation of Pintadera: Questions and Possibilities for their use. In Marler, J., Dexter, J., Robbins, M. (eds) *Signs of Civilization, Neolithic Symbol System of Southeast Europe*. Santa Rosa: Institute of Archaeomythology, 145–159.
- Gimbutas, M. 1989. *The Language of the Goddess*. San Fransisco: Harper & Row Publishers.
- Gheorghiu, D. 2008. Materiality, experiment, experientiality. In Gheorghiu, D., Skeates, R. (eds) *Prehistoric Stamps, Theory and Experiments*. Bucuresti: Ediura Universității din Bucuresti, 85–103.
- Golan, A. 1994. *Mif i simvol*. Moskva: Russlit (in Russian).
- Goldman, H. 1956. *Excavations at Gözlükule, Tarsus, Vol. II, Text and Plates*. New Jersey: Princeton University Press.
- Hodder, I. 2006. *The Leopard's Tale: Revealing the Mysteries of Çatalhöyük*. London: Thames and Hudson.
- Koşay, H.Z. 1976. *Keban Projesi Pulur Kazısı, 1968–1970*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kökten, İ.K., Özgüç, T., Özgüç, N. 1945. 1940 ve 1941 Yılında Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Samsun Bölgesi Kazıları Hakkında İlk Kısa Rapor. *Belleten* IX.35, 361–400.
- Kupar, J. 1993. *Entsiklopedia na traditsionnite simvoli*. Sofia: Petar Beron.
- Lichter, C. 2005. Western Anatolia in the Late Neolithic and Early Chalcolithic: the actual state of research. In Lichter, C. (ed.) *How Did Farming Reach Europe? Anatolian-European Relations from the Second Half of the 7th through the First Half of the 6th Millennium Cal BC*. Istanbul: Ege Yayınları, 59–74.
- Lichter, C. 2011. Neolithic Stamps and the Neolithization Process. A Fresh Look at an Old Issue. In Krauß, R. (ed.) *Beginnings – new research in the appearance of the Neolithic between Northwest Anatolia and the Carpathian Basin*. Rahden/Westfalen: Verlag Marie Leidorf GmbH, 36–44.
- Lamb, W. 1937. Excavations at Kusura near Afyonkarahisar. *Archaeologia* 86, 1–64.
- Makkay, J. 1984. *Early Stamp Seals in South-East Europe*. Budapest: Akadémiai Kiado.

- Mellaart, J. 1970. *Excavations at Hacilar I–II*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Reimer, P., Austin, W., Bard, E., Bayliss, A., Blackwell, P., Bronk Ramsey, C., Butzin, M., Cheng, H., Edwards, R.L., Friedrich, M., Grootes, P., Guilderson, T., Hajdas, I., Heaton, T., Hogg, A., Hughen, K., Kromer, B., Manning, S., Muscheler, R., Palmer, J., Pearson, C., Plicht, J., Reimer, R., Richards, D., Scott, E.M., Southon, J., Turney, C., Wacker, L., Adolphi, F., Büntgen, U., Capano, M., Fahrni, S., Fogtmann-Schulz, A., Friedrich, R., Köhler, P., Kudsk, S., Miyake, F., Olsen, J., Reinig, F., Sakamoto, M., Adam Sookdeo, A., Talamo, S. 2020. The IntCal20 Northern Hemisphere Radiocarbon Age Calibration Curve (0–55 cal kBP). *Radiocarbon* 62.4, 725–757.
- Skeates, R. 2007. Neolithic stamps: Cultural Patterns, Processes and Potencies. *Cambridge Archaeological Journal* 17, 183–198.
- Tekin, H. 2017. Hakemi Use'den Bir Pintadera. In Özkan, S., Hüryılmaz, H., Türker, A. (eds) *Sam-sat'tan Acemhöyük'e Eski Uygarlıkların İzinde. Aliye Öztan'a Armağan*. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi, 231–238.
- Tuna, C. 2009. *İkiztepe Kazıları Işığında MÖ 2. Binyıl öncesi Orta Karadeniz Bölgesi Kıyı Kesimi Mimarisi: İkiztepe Yapıları*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Tuna, N., Buluç, S., Tezcan, B. 2012. *ODTÜ Arkeoloji Müzesi*. Ankara: TAÇDAM.
- Türkcan, A.U. 2005. Clay Stamp Seals. In Çatalhöyük 2005 Archive Report. On-line source (visited in April 2025): http://www.catalhoyuk.com/archive_reports/2005/ar05_30.html
- Türkcan, A.U. 2006. Çatalhöyük Stamp Seals. In Haydaroğlu, M. (ed.) *Çatalhöyük: From Earth to Eternity*. İstanbul: Yapı ve Kredi Bankası, 45–49.
- Umurtak, G. 2000. Neolitik ve Erken Kalkolitik Çağlar'da Burdur-Antalya Bölgesi Mühürçülüğü Üzerine Bazı Gözlemler. *Adalya* IV, 1–19.
- Von der Osten, H.H. 1937. *The Alishar Höyük Season of 1930–32, Part II*. Vol. XXIX. Chicago: The University of Chicago Press.
- Yakar, J. 2016. Symbols and Abstract Motifs in Neolithic Art: More than just Fanciful Aesthetic Designs? In Yalçın, Ü. (ed.) *Anatolian Metal VII, Anatolien und seine Nachbarn vor 10.000 Jahren*. Bochum: Deutschen Bergbau-Museum Bochum, 165–178.

Проблемът с „махайрата“ от Софрониево

Тодор Бояджиев ^a, Георги Нехризов ^b

^a Магистър по археология, Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“, Велико Търново, България; tedboyar@gmail.com

^b Секция за Интердисциплинарни изследвания и Археологическа карта на България, Национален археологически институт с музей, Българска академия на науките, София, България; nehrizov@gmail.com

The so-called makhaira from the village of Sofronievo

Todor Boyadzhiev ^a, Georgi Nekhrizov ^{b*}

^a Master of Archaeology, Veliko Tarnovo University “St Cyril and St Methodius” Veliko Tarnovo, Bulgaria; tedboyar@gmail.com

^b Department of Interdisciplinary Research and Archaeological Map of Bulgaria, National Institute of Archaeology with Museum, Bulgarian Academy of Sciences, Sofia, Bulgaria; nehrizov@gmail.com

* Corresponding author

ABSTRACT

The sword from the village of Sofronievo, Vratsa region, has long been accepted as the earliest representative of the makhaira type swords in Thrace. However, a re-examination of this weapon reveals significant discrepancies with its initial interpretation. Analysis of archival data and direct observation of the artifact show that the “handle” is actually a type III3B cross-shaped axe (according to Wesse’s typology), which was incorrectly identified as the handle of the blade found in the same complex. This interpretation was probably suggested because the working edge of the axe is also damaged, as can be seen in the photograph in the original publication. For this reason, the axe was later attached (welded) to the blade of the sword during the subsequent restoration. Furthermore, the discrepancies between the original publication of the weapon and its current condition indicate that the interventions made were not adequately documented. A comparative analysis with similar artefacts suggests that the blade is more like the swords of the Basarabi type. These observations require a reassessment of the find and its place in the classification of Thracian offensive weapons. The incorrect interpretation of the sword from Sofronievo highlights the importance of critical rethinking of previously published materials and their significance for refining the typology and chronology of Iron Age weapons in Thrace

KEYWORDS

Early Iron Age, swords with T-shaped hilts, cross-shaped axe, makhaira

Въведение

Предмет на тази публикация е мечът, определен като махайра от с. Софрониево. Богдан Николов публикува контекста, от който произхожда оръжието, със следното описание: „В двора на Маринчо Чуков, в западната част на селото, е била разположена малка могила, която едва се различавала. По време на обработка на лозе, собственикът разкопал могилата, разкри-

Обр. 1. Мечът от Софрониево. Горе – оригиналната фотография при публикуването му през 1965 г. и преди реставрацията (по Nikolov 1965, obr. 4a). Долу – снимка на сегашното състояние на оръжието (снимка Г. Нехризов)

Fig. 1. The sword from Sofronievo. The image above is the original photograph when it was published in 1965 and before restoration (after Nikolov 1965, fig. 4a). The photograph below shows the current condition of the weapon (photo G. Nekhrizov)

Обр. 2. Близък план на мястото на запояване на двата предмета (снимка Г. Нехризов)

Fig. 2. Close-up of the soldering point between the two objects (photo G. Nekhrizov)

вайки слой от земя с дебелина около 0,40 m. Под него се намира ред от големи речни камъни, а под тях се открива огнище, съдържащо недогорели човешки и конски кости, пепел, парчета от счупен глинен съд, както и бронзова юзда (впоследствие изгубена). Откритият инвентар включва и извита желязна махайра с едно острие, с обща дължина 0,53 m, от които 0,15 m е дръжката. Острието било леко извито при основата на дръжката и постепенно се стеснява към върха. Дръжката завършва с извити нагоре краища и два симетрични израстъка, като не се установили следи от обков“... (Nikolov 1965, 166).

Освен меча (обр. 1) в музея във Враца са предадени и два желязни върха за копия, желязна верижка-колан и следните бронзови предмети: фиала, двуспирална фибула, ажурен завършек на колан, спирална гривна, 11 различни украси от конска сбруя, включително богато украсен начелник. Тези находки най-вероятно са част от инвентара на този могилен гроб или гробове (Nikolov 1965, 166–170, обр. 4–8).

При по-внимателен преглед на публикуваните илюстрации на меча от Софрониево може да се установи, че дръжката много наподобява брадва от вида кръстовидни брадви

(Ärmchenbeile) и по-точно тези от тип III3B по Wesse (Wesse 1990, Taf. 34–35). Бравите, попадащи в този тип, имат характерен объл завършек на шийката. Като примери за такива може да се посочат тези от колекция Арес (Ivanov 2000, 49, обр. 24.3, 24.5, 24.7) и една от колекция Ватев (Torbov 2016, 228, 2). Освен това на изображението, публикувано през 1965 г., ясно личи липсата на връзка между двата отделни предмета (обр. 1).

Тази хипотеза изискваше проверка на място и запознаване с оръжието¹. При извършения оглед се установи:

Проверката в инвентарната книга потвърждава, че находката, получила инвентарен номер А743, е предадена като дарение от Маринчо Чуков през 1963 г. Встрани с молив е отбелязано „консервирано“. Следва описанието: „Махайра – крив железен нож с едно острие. Дължина 0,53 m, ширина на ножа 4 cm, дръжката е плоска и отгоре завършва дъговидно, под която има два странични издатъка. VI в. пр.н.е.“

Ясно се вижда заваряването, извършено от реставратора, който е съединил двата предмета, без обаче напълно да покрие луфта между тях и след това е полирал завареното място (обр. 2).

Предполагамата дръжка определено има стесняване към върха, което е характерно за брадвите и длетата от този тип (тялото е плътно, но се стеснява към режещия ръб). Освен това се забелязва разширение на плоската страна, характерно за тези сечива (обр. 2). Липсват отвори за нитове за прикрепване към дръжката на ръкохватка от нетраен материал, факт отбелязан и от Б. Николов (Nikolov 1965, 166).

Самото острие има чупка към дръжката, която не е в резултат от намеса при реставрацията.

Тъпият ръб на острието е удебелен, а тъмната линия, която се забелязва на изображението от публикацията от 1965 г., всъщност представлява релефен изпъкнал ръб, преминаващ от двете страни по дължината на острието (обр. 1 и 3).

В първичната публикация Б. Николов е приложил снимка преди реставрацията, от която става ясно, че между острието и „дръжката“ има загуби на метал и свързването им не е било оправдано.

Дискусия

Наблюденията върху оръжието от Софрониево повдигат сериозни съмнения относно неговата идентификация като най-ранна махайра от тракийските земи. Комплексът от Софрониево е публикуван и коментиран нееднократно в научната литература. В. Hänsel го представя в своята монография, посветена на регионалното и хронологическо райониране в ранната желязна епоха по Долния Дунав, като включва освен металните находки и фрагменти от два керамични съда, които не са илюстрирани в публикацията на Б. Николов (Hänsel 1976, 170, 172–174, Taf. 67.11–20; 68). При Hänsel рисунката на меч е заимствана от статията на Николов, т.е. той е с „дръжка“. В. Teržan обаче представя острието и брадвата отделно и коментира, че в гроба в Софрониево са открити извит едноостър меч и кръстовидна брадва (Teržan 1987, 15, fig. 7.14–15). Христо Буюклиев в своята дисертация, посветена на тракийското въоръжение, споменава оръжието от Софрониево, като отчита, че при други автори то е определено като махайра (Buyukliev 1981, 145–146). На това мнение е и Д. Агре, която, сравнявайки го с меч от аристократичния гроб при Маломирово–Златиница, приема тезата, че това е най-ран-

1 Благодарим на директора на Регионален исторически музей Враца – Георги Ганецовски, който ни предостави достъп до предмета.

Обр. 3. Мечът от Софрониево (по Nikolov 1965, obr. 4a) сравнен с брадва от тип III3B2 по Wesse от колекция „Арес“ (по Ivanov 2000, obr. 24.5)

Fig. 3. The sword from Sofronievo (according to Nikolov 1965, fig. 4a) compared to an axe of type III3B2 according to Wesse from the Ares collection (after Ivanov 2000, fig. 24.5)

Обр. 4. Рисушка на оръжието (автор Т. Бояджиев)

Fig. 4. Drawing of the weapon (by T. Boyadzhiev)

ният меч-махайра в Тракия (Agre 2011, 92–93). Н. Торбов също приема възстановката на Б. Николов и посочва оръжието от Софрониево като ранен представител на този тип мечове (Torbov 2016, IX–X). В своите по-късни изследвания не отхвърля интерпретацията на Б. Николов, но аргументирано поставя под съмнение синхронността на предадените в музея материали от могилата в Софрониево. Той смята, че е възможно те да произхождат от различни гробове, като подчертава, че желязната верижка-колан е значително по-късна от другите находки от комплекса и вероятно мечът също трябва да се датира по-късно² (Torbov 2018, 17–18; 2020, 8). Последно V.-Ş Cărbăişi публикува илюстрацията на целия комплекс от Софрониево, заимствана от Teržan, в която острието на меча и кръстовидната брадва са представени отделно, а не като части от едно оръжие (Cărbăişi 2018–2019, 134, fig. 16, cat. no. 22).

Вероятно в инвентара на гроба, от който произхожда острието на меч, е присъствала и кръстовидна брадва. Между предаването на находките и публикуването на статията от Б. Николов са изминали две години. От изображението, публикувано от Николов през 1965 г., изглежда, че оръжието все още не е реставрирано, а острието е поставено до брадвата само за заснемане (обр. 1). При по-внимателно вглеждане в тази снимка става ясно, че между двата

2 Важно е да се отбележи, че в цитираната по-горе публикация на В. Teržan този предмет е представен погрешно като част от юзда (Teržan 1987, 16, fig. 7.13).

Обр. 5. Карта на обектите по течението на река Дунав, от които произхождат находки сходни с тези от Софрониево. 1. Софрониево; 2. Район на Враца; 3. Desa; 4. Balta Verde; 5. Абритус; 6. Basarabi (автор Т. Бояджиев)

Fig. 5. Map of sites along the river Danube with finds similar to those from Sofronievo. 1. Sofronievo; 2. Vratsa region; 3. Desa; 4. Balta Verde; 5. Abrutus; 6. Basarabi (author T. Boyadzhiev)

предмета липсва физическа връзка. Очевидно „реставрацията“ е извършена по-късно, но в музея липсва информация кога и от кого е направено това. Нашата снимка на предмета показва по-плътно заваряване, което не се забелязва на изображението от 1965 г. (обр. 1 и 2).

Острието от Софрониево силно наподобява едноострите мечове с Т-образна дръжка заради характерната чупка към дръжката и разширения ръб на задната страна (обр. 4). Въпреки липсата на оригинална дръжка, най-вероятно оръжието от Софрониево спада към мечовете от този тип. Известни са повече от 60 екземпляра от тези къси мечове, които са разпространени в широк регион, но в три обособени области – басейна на Долен Дунав, югоизточната алпийска зона и Централна Италия. Мечовете, съпоставими с този от Софрониево, произхождат основно от некрополи, свързани с културните групи Басараби, Гласинац, Доленска и Пиценум (Cărbăiși 2018–2019, 118, fig. 4). От българските земи към тази група, освен екземпляра от Софрониево, Cărbăiși е включил един напълно запазен меч с Т-образна дръжка, открит също в района на Враца³ (Fol et al. 2004, 295, fig. 256).

Припоената към острието дръжка всъщност е кръстовидна брадва, която има паралели в находки на територията на България (обр. 3). Тя е сходна с вариант III3В по класификацията на Wesse, характеризиращ се с ветрилообразен завършек на шийката (Wesse 1990, Taf. 34–35). Бравата от Абритус се вписва в тази група, заедно с няколко други находки с неизвестно местонамиране, съхранявани в частни колекции. Археологическите интерпретации предполагат,

3 Този меч се съхранява в Националния исторически музей под номер 43142.

че този тип брадви вероятно са използвани и като оръжие. Тази теза се подкрепя от находката от Абритус, където подобна брадва е открита заедно с железен кинжал, две железни копия и две бронзови юзди. Според публикацията този комплекс е представител на кимерийската културна традиция и се датира в началото на VII в. пр.Хр. (Radoslavova 2006, 315).

Прави впечатление сходният състав на находките от Абритус и Софрониево, въпреки че комплексът от Софрониево превъзхожда по богатство и разнообразие на инвентара. Важно е присъствието и в двете на бронзови юзди, които според И. Венедиков са били използвани в периода 800–500 г. пр.Хр. (Venedikov 1957, 153–155).

Мечът от района на Враца най-вероятно също произхожда от разрушен гробен комплекс от втория период на ранната желязна епоха. Той е постъпил през 2000 г. в Националния исторически музей заедно с железни връх на копие и юзда и бронзова украса за конска сбруя⁴. Тези предмети без съмнение са били част от инвентара на гроб на воин-конник, както и находката от Софрониево (обр. 5).

Датиране на комплекса от Софрониево

Находките от могилата в с. Софрониево дават основание на Б. Николов да датира комплекса в VI в. пр.Хр. (Nikolov 1965, 199). От равнището на днешните познания тази дата може да се изтегли назад. Hänsel анализира керамичните фрагменти и ги определя към развитата фаза на група Басараби. На тази база, както и на фибулата, той поставя гробния комплекс в началото на VII в. пр.Хр. (Hänsel 1976, 174). Двуспиралната фибула с плочка на иглодържателя във форма на беотийски щит е типичен представител на тип В II 2 вариант δ по Д. Гергова (Gergova 1987, 47–52, Taf. 14–17), който е широко разпространен в Западна България, Източна Сърбия, Югоизточна Румъния и Македония през VII–VI в. пр.Хр. Най-ранният вариант на този тип фибули според D. Neilmann се среща в земите на днешна Северозападна България още от края на VIII и началото на VII в. пр.Хр. (Neilmann 2016, 12). Важна находка е бронзовата фиала, анализите на която позволяват по-прецизно хронологизиране. В. Teržan на базата на балкански паралели от Гласинац IVb хоризонт, както и такива от Средиземноморието и Гордион, я датира в късния VIII в. пр.Хр. (Teržan 1987, 17). Според Руслан Стойчев тя е продукт на ателие от елинските апойкии на западния малоазийски бряг и е произведена в първите десетилетия на VII в. пр.Хр. Стойчев обръща внимание на това, че в стените на съда допълнително са пробити симетрично разположени отвори, което показва, че той е бил снабден с дръжка в определен момент от използването му (Stoichev 2009, 19–20). Бронзовият начелник от Софрониево също е отнесен към VII в. пр.Хр. (Marazov 1981, 21; 1996, 11). Бронзовите оребрени пластини са сходни с тези, открити в гроб в Зелена гора, асоцииран с фибула във формата на върбов лист, датирана във втората половина на VIII в. пр.Хр. (Cărbăiși 2018–2019, 133). Въз основа на фибулата, елемента от ажурна украса на колан, фиалата и висулките от тип Гидичи, Cărbăiși датира погребението от Софрониево в първата половина на VII в. пр.Хр. (Cărbăiși 2018–2019, 143).

Заключение

Посочените дотук мнения и аргументи позволяват коригиране на приетата дата за оръжието от Софрониево, като най-приемлива ни се струва първата половина на VII в. пр.Хр. Важно е да се представи и мнението на Н. Торбов, който смята, че през 1963 г. в музея са пре-

4 Благодарим на колегата Павлина Девлова, за справката от архивите на музея.

Проблемът с „махайрата“ от Софрониево

дадени находки от различни разрушени комплекси и е склонен да датира меча, приет от него за махайра, по-късно (Torbov 2018, 18). Възможно в разрушената могила да е имало втори член по-късен гроб или гробове и механично събраните находки да са разновременни, но със сигурност острието от меч и кръстовидната брадва са част от по-ранния комплекс. Според нас мечът принадлежи към групата едноостри мечове с Т-образна дръжка, наричани често мечове от тип Басараби.

Представеният тук проблем с находката от Софрониево е пример как погрешното първоначално определяне и последвалата възстановка са въвели в заблуждение част от изследователите на тракийското въоръжение. В днешния си вид „махайрата от Софрониево“ присъства в редица публикации и каталози (Buyukliev 1981, 145; Torbov 2016, X; 2018, 14; 2020, 8; Iliev 2020, 1; Karadzhinov 2023, 18). Надяваме се, че изясняването на обстоятелствата около намирането на този предмет и преосмислянето на предложената досега интерпретация и датировка ще доведе до прецизирането на типологията и хронологията на нападателното въоръжение на траките в бъдещите изследвания.

Благодарности

Това изследване е подкрепено от проект „Глухите камъни: интердисциплинарни проучвания на ранната желязна епоха в Тракия“ № КП-06-Н80/6 от 2023 г. на Фонд „Научни изследвания“

References

- Agre, D. 2011. *The tumulus of Golyamata mogila near the villages of Malomirovo and Zlatinitsa*. Sofia: Avalon Publishing.
- Buyukliev, H. 1981. *Napadatelno vaorazhenie v drevna Trakia (kraya na XII v. pr. n.e. – 45 g. ot n.e.)*. Disertatsia za prisazhdane na obrazovatelna i nauchna stepen kandidat na istoricheskite nauki. Sofia, AIM–BAN (in Bulgarian).
- Cărbăși, V.-Ș. 2018–2019. Short single-edge curved swords with a bent hilt in the Early Iron Age: A discussion on the stage of the research. *Dacia* LXII–LXIII, 117–167.
- Fol, A., Lichardus, J., Nikolov, V. (eds) 2004. *Die Thraker. Das goldene Reich des Orpheus*. Katalog-Handbuch zur Ausstellung. Mainz am Rhein: Verlag Philipp von Zabern.
- Gergova, D. 1987. *Fruh-und alteeisenzeitliche Fibeln aus Bulgarien* (Prahistorische Bronzefunde, Abt XIV, Band 7). Munchen: C. H. Beck.
- Hänsel, B. 1976. *Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der unteren Donau*. Bonn: Verlag Dr. Rudolf Habelt.
- Heilmann, D. 2016. Contextualising bow fibulae with Boeotian shield plates: Cultural transfer processes during Early Iron Age in the Central Balkan area. *Starinar* 66, 9–26. <https://doi.org/10.2298/STA1666009H>
- Iliev, I. 2020. Antichni mechove i boyni nozhove ot Istoricheski muzei – Dulgopol. *Zhurnal za istoricheski i arheologicheski izsledvania* 1, 7–34 (in Bulgarian).
- Ivanov, D. 2000. *Kolektsiya “Ares”*. Sofia: Univerditetsko izdatelstvo “St. Kliment Ohridski” (in Bulgarian).
- Karadzhinov, I. 2023. Tri nepublikovani zhelezni mecha s ezichesta drazhka ot Severna Bulgaria.

- Zhurnal za istoricheski i arheologicheski izsledvania* 2–3, 7–51 (in Bulgarian).
- Marazov, I. 1981. Trakiiski tip nachelnitzi. *Problemi na izkustvoto* 1, 19–27 (in Bulgarian).
- Marazov, I. 1996. *Rogozenskoto sakrovishte*. Sofia: IK “Sektor” (in Bulgarian).
- Nikolov, B. 1965. Trakiyski pametnitsi vav Vrachansko. *Izvestia na Arheologicheskia institut* 28, 163–202.
- Radoslavova, G. 2006. Kimeriyski nahodki ot teritoriyata na kusnoantichnata krepost Abritus. *Helis* 5, 313–314 (in Bulgarian).
- Stoichev, R. 2009. *Phiala mesomphalos v Trakia. Opit za klasifikatsia* (Studii Kulturno nasledstvo 1). Sofia: Izdatelstvo na Nov Balgarski Universitet (in Bulgarian).
- Teržan, B. 1987. The Early Iron Age Chronology of the Central Balkans. *Archaeologia Iugoslavica* 24, 7–27.
- Torbov, N. 2016. *Ot kamaka do baruta – sbirka Vatevi. Antichno vaorazhenie*. Sofia: Izdatelstvo TON (in Bulgarian).
- Torbov, N. 2018. *Nozhat makhaira ili sica, orazhie ot II v. pr.Hr. – nachaloto na II v.* Sofia: ProVias (in Bulgarian).
- Torbov, N. 2020. *Antichni mechove ot Balgaria La Tène C – La Tène D*. Sofia: ProVias (in Bulgarian).
- Venedikov, I. 1957. Trakiyskata yuzda. *Izvestiya na Arheologicheskia institut* 21, 153–201 (in Bulgarian).
- Wesse, A. 1990. *Die Ärmchenbeile der Alten Welt: Ein Beitrag zum Beginn der Eisenzeit im östlichen Mitteleuropa* (Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie, Band 3). Bonn: Verlag Dr. Rudolf Habelt.

Гробни находки от римския период във фонда на Исторически музей – Нова Загора

Веселин Игнатов ^a

^a Независим археолог, Нова Загора, България; ignatov_v@abv.bg

Finds from Roman burials in the collection of the History Museum – Nova Zagora

Veselin Ignatov ^a

^a Independent archaeologist, Nova Zagora, Bulgaria; ignatov_v@abv.bg

ABSTRACT

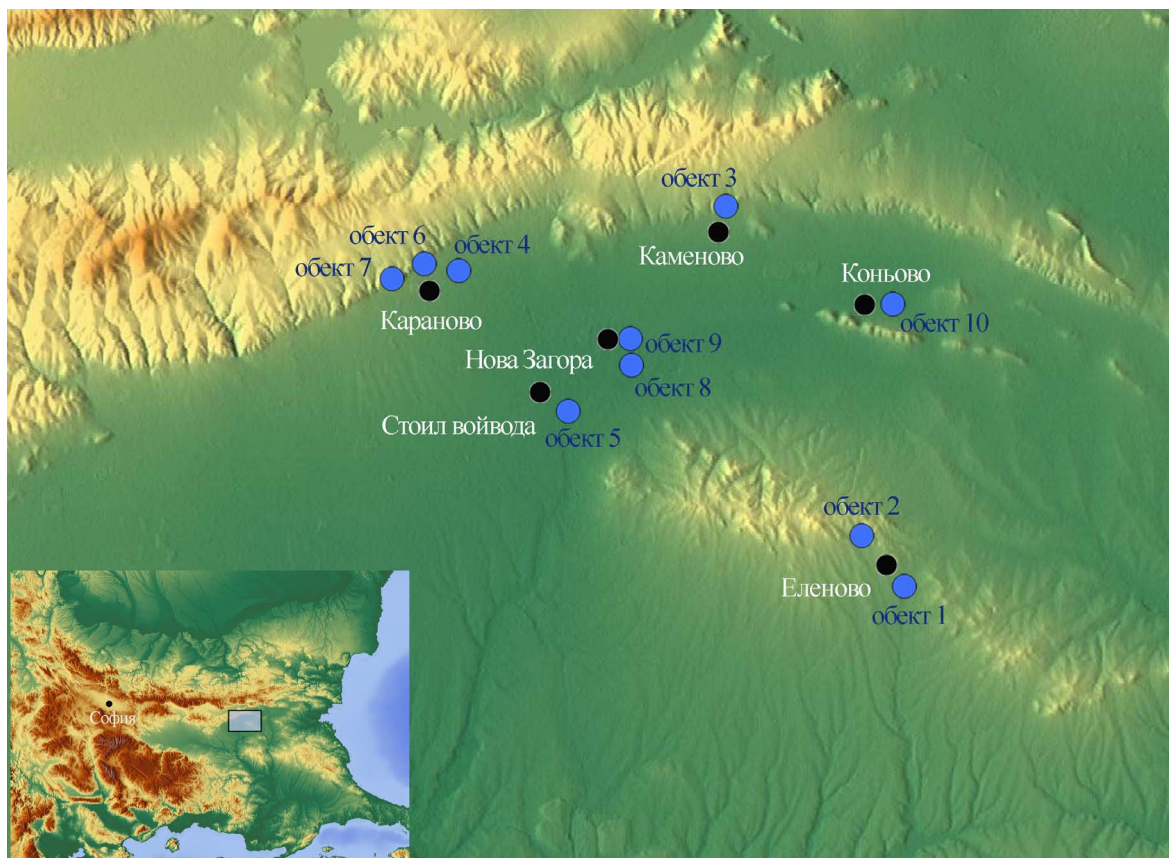
The article presents and analyses artefacts from the collection of the Historical Museum – Nova Zagora. The location of the finds is well-documented, and in most cases, there is information about the context of their discovery. All artefacts originate from grave assemblages dating to the Roman period. The most prevalent finds are ceramic vessels, including cups, amphorae, craters and bowls. However, there are also several glass and metal objects present, such as a glass guttus, bronze applications for toilet chests, a bronze patera, a bronze oinochoe, as well as an iron sword and an iron shield umbo. The published finds, in conjunction with the limited information regarding their discovery context, serve to complement extant theories concerning the funeral rites of the local Thracian population during the Roman period. To date, no evidence has been found in these regions of Ancient Thrace of the ritual practice of bending an iron sword before placing it in the grave.

KEYWORDS

Burial rites, ceramic vessels, necropolis, burial mounds, Thrace

Въведение

Във фонда на Исторически музей Нова Загора се съхраняват гробни находки от землището на едноименната община – керамични, бронзови и стъклени съдове, метални предмети, дървени сандъчета с метален обков и принадлежности, маниста. Това са част от предметите, спасени след частично или цялостно разрушаване през годините на могилни насипи и гробни структури, при селскостопански, строителни и изкопни дейности. Те невинаги носят пълна и достоверна информация за ситуацията на намирането им. Все пак можем да изследваме техните характеристики, пространственото разпределение на видовете предмети, да правим изводи за техния произход – местен или вносен. Получаваме и информация за разпространението на различните проявления на погребалния обред, също така придобиваме сведения за местоположението и хронологията на некрополите, откъдето тези предмети са донесени. Понеже

Обр. 1. Карта с местоположение на археологическите обекти, от които са постъпили артефакти в ИМ – Нова Загора (автор В. Игнатов)

Fig. 1. Map of archaeological sites from which artefacts have been received at the History Museum – Nova Zagora (author V. Ignatov)

обикновено липсват данни за контекста, в който са намерени, датировката и определянето на находките може да се извърши единствено чрез сравнителни методи.

Общ преглед на находките

Сред постъпилите гробни находки преобладават керамичните съдове. Те са с разнообразни форми. Терминологичното им определяне се среща с отдавна съществуващи проблеми. Например определянето на съдовете с отворени форми чрез съотношението между височина и диаметър и в зависимост от общата им големина. За група от средно дълбоки съдове в българската археологическа литература се използват термините купи, урни, гърнета, паници. Няма обаче единно мнение за граничните стойности (дори и в плаващ диапазон) на заложените по-горе критерии (съотношение и общ размер), които да разграничат терминологичните определения на видовете съдове. В резултат на това, често едни и същи съдове се назовават с различни термини, а различни съдове с еднакви термини (Ignatov 1996a, 59, обр. 2). Същото се отнася и за групата на по-плитките отворени съдове, известни като паници или дълбоки паници. Такива са проблемите и при определянето на съдовете по предназначението им. Съдове, използвани като трапезни, могат да бъдат използвани като кухненски, за съхранение и т.н. Т.е. дори когато могат да бъдат точно определени по общоприетото им предназначение, нищо не пречи в отделни конкретни случаи да бъдат използвани и за други цели, например религиозни. За това за определянето на формите тук ще си послужим по възможност с наложените досега

Обр. 2. Надгробна могила № 8 край Еленово, Новозагорско (снимка В. Игнатов)
Fig. 2. Burial mound no. 8 near Elenovo, Nova Zagora municipality (photo V. Ignatov)

в България имена, съпътствани с пълни описания и придружени с изображение.

Приносителите на керамика в музея обикновено са предавали цели съдове, защото вероятно не са обръщали внимание на фрагментите. Може да се приеме, че находките, предадени от даден приносител, са от един обект и още, че са от една гробна структура, ако са синхронни. Изключение от това е обект № 9 (м. Тригълника, Нова Загора), където може да се предположи наличието на повече гробове, като основание за това са постъпилите керамични кратери. Това са съдове, които се откриват по един в гроб, докато от обект № 9 има 6 кратера. От това може да съдим за минимума унищожени гробни структури от малка могила в м. Тригълника.

В зависимост от покритието, местната трапезна керамика е представена от две разновидности, с покритие или без такова. Тази керамика, за разлика от изящната *terra sigillata*, в публикациите на английски език се нарича *red slip ware*, докато при нас в България за съдовете с наличие на покритие използваме термина червенолакови, което и название ще употребяваме.

Червенолаковите съдове са изработени от фино до добре пречистена глина, понякога с примес от едва забележими ситни кварцови частици. След изпичането керамиката придобива светлоохров и червеникав цвят в различен цветови диапазон (във всички нюанси на червено, охра, кафяво до синьо с преливане между цветовете). Цветът на покритието е в зависимост от плътността на консистенцията и степента на изпичане. Понеже обикновено покритието е със слаба плътност, цветът му е неравномерен – от светлочервен до тъмнокафяв. Също така, най-често лакът не е нанесен равномерно по цялата повърхност, а предимно в горната част на съда, по-рядко изцяло вътре и в горната част отвън и много рядко върху целия съд преди изпичането му. Обикновено се наблюдава стичане на покритие по външната повърхност на съдовете.

Кратерите са най-голям брой и показват своята функция като съдове за течности¹,

1 Съдовете не са предназначени за индивидуално ползване, имайки предвид, че обемът им е не по-малко от 2 л.

като често се откриват в комбинация с керамични или стъклени чаши, поставени вътре в тях (Ignatov 1996a, 59–60; 2005). Почти всички кратери са с лаково покритие, единствено кратер с кат. № 36 е без покритие.

Най-ранни като форма са кратерите с кат. №№ 37 и 38 (обр. 7.37–38). И двата произхождат от могилен некропол в м. Триъгълника (обект № 9), намиращ се югоизточно от гр. Нова Загора. Формата е добре позната сред гробните дарове в могилни гробни находки от Североизточна Тракия през периода края на I–III в. (Velkov 1996, 127 и цит. л-ра; Ignatov 1996b, 79 и цит. л-ра; 2005, 201; Ignatov, Velkov 2009, 111, 116).

Друга форма е кратерът с кат. № 11 (обр. 4.11). Аналозите му се срещат често в гробни комплекси в Тракия (Ignatov 2005, 201, форма 2.4, обр. 9 и цит. л-ра). Подобни съдове са широко разпространени и в Долна Мизия от края на II до началото на III в. (Ivanov 2021, 37, купи тип XVI, вариант B).

Кратерът с кат. № 2 (обр. 3.2) е с форма, разпространена предимно в територията на Горнотракийската низина. Съдът е най-близък до форма 2.4 по Игнатов (Ignatov 2005, 201, форма 2.4, обр. 9 и цит. л-ра). Среща се в периода II–III в.

Най-късният вариант са кратерите без дръжки (кат. №№ 39–41, обр. 7.39, 8.40–41). Тази форма е позната в Тракия и Мизия през III–IV в. (Tušlová 2023, 36–37, cat. nos 105–118).

Купите² са следващите като количество керамични съдове. Сред представените тук сравнително по-ранни са купите с кат. №№ 13–14, 24 и 42 (обр. 4.13–14, 5.24, 8.42). Аналогични са познати сред червенолаковата керамика от вила Армира край Ивайловград (Kabakchieva 1986, тип III, 11–12, кат. №№ 75–120, табло 4). Формата е многократно срещана в могилни гробове в Тракия: с. Вишеград, община Кърджали (Dremsizova-Nelchinova 1980, 21, 24, обр. 6г, могила VII, гроб № 1, кат. № 4), с. Пет могили, община Нова Загора (Ignatov 1996b, 82, табло IV.7–4; 86, табло IX.17–3; 91, табло XIII.4–5; 93, табло XVI.30–2, 3 и 10), с. Любенец³, община Нова Загора (Ignatov, Velkov 2009, 112, гроб 13, кат. №№ 2–4, гроб 19, кат. № 2), с. Вратица, Бургаска област (Stoyanov i dr. 2015, табло XXVIII I–93), град Стралджа (Aleksandrova 2016, 38, купи тип VI, кат. №№ 130–159). Точни паралели има и от Мизия – от производствения комплекс в м. Казан Чаир, с. Каравелово, общ. Никола Козлево (Ivanov 2021, 37–38, купи тип XVII, кат. №№ 141–145 и пос. л-ра). Червенолаковите купи от тази форма са характерни за периода от края на I–III в.

Ранна по време е и форма с кат. №№ 15, 20 и 22 (обр. 4.15, 5.20 и 22), която е изключително разпространена в Тракия. Тя е често срещана в могилни гробове: в Сакар планина (Mikov 1936, 118, обр. 105б), край гара Свиленград (Velkov 1937, 151, могила 1, гроб 2, обр. 141–2; 160, могила 4, гроб 2, обр. 153–4 и 6), в некропола на Филипопол (Tsontchev 1960, 129, обр. 166), при с. Чернозем (Detev 1971, 50–51, обр. 22.4–5), в Чаталка (Buyukliev 1986, 24–27, 87, могила 6, табло 21, кат. 319–323; 27–30, 87, могила 7, табло 25, кат. 327), край с. Пет могили, община Нова Загора (Ignatov 1996b, 85, табло VIII.15–3; 86, табло IX.17–4; 97, табло XX.8), до с. Вратица, Бургаска област (Stoyanov i dr. 2015, табло XXVIII IX–6), в могилен некропол в землището на град Стралджа (Aleksandrova 2016, 55–57, купи тип I, вар. 1, кат. №№ 43–61). При някои от гробовете са датирани с находки и монетен материал от края на I в до края на II в. (Velkov 1937, 151; Tsontchev 1960, 129; Buyukliev 1986, 24–30). Формата се среща и в селищни обекти през римската епоха в Тракия и Мизия (Kabakchieva 1983, 1–2, тип 1, обр. 1а; 1986, 9, тип 1, вар. 16, №№ 10–15, табл. 1; Ivanov 2021, 31, купи тип II, кат. №№ 74–81, обр. 9; Tušlová 2023, 34, cat. nos 59–62, 72–76). Може да се датира от втората половина на I до III в.

2 По съотношение височина – диаметър влизат в категорията купи. Известни са и като дълбоки паници.

3 В статията името на селото е променено от редактора от Любенец на Любимец.

Според Гергана Кабакчиева (Kabakchieva 1983, 2) прототипът на формата на тези купи произхожда от Чандарли в Мала Азия. Химически анализи на няколко съда с такава форма от Северното Черноморие доказва наличие на местно производство и в този ареал (Kühnelt 2008, 118–121, form S–1, cat. nos 212–227). Р. Tušlová приема, че аналогични по форма купи се произвеждат и в Тракия (Tušlová 2023, 26). Масовото разпространение на такъв тип купи в Тракия потвърждава това.

Паницата с кат. № 23 (обр. 5.23) намира сходство с форми, познати в Тракия: от гара Свиленград (Velkov 1937, 151, могила 1, гроб 2, обр. 141.2–3; 158, могила 3, гроб 2, обр. 147.3–4; 160, могила 4, гроб 2, обр. 153.1; 163, могила 8, обр. 156.5), с. Ения, Свиленградско (Mikov 1936, 118, обр. 1056, д, ф), Филипопол (Botusharova 1956, табл. VI.1–7; Karov, Bospachieva 1989, 150), с. Чернозем (Detev 1971, 49, обр. 18.1–3), с. Любенец, община Нова Загора (Ignatov, Velkov 2009, 113, обр. 10.16–3; 114, обр. 11.18–7), вилата край Ивайловград (Kabakchieva 1986, тип II, 9–10, табло 1–2), с. Стройно (Tušlová 2023, 39, cat. no. 155), град Стралджа (Aleksandrova 2016, 37, купи тип II, кат. №№ 92–95). Формата е близка и до откриваните в Мизия съдове (Ivanov 2021, 31, купи тип XX, кат. №№ 154–157, обр. 13), където са датирани с бракуван материал от грънчарска пещ в първата половина на III в. Формата е датирана в периода от средата на II–III в.

Три от чашите (кат. №№ 12, 18 и 43; обр. 4.12 и 18, 8.43) са представители на най-широко разпространената форма в Тракия (Ignatov 2022, 153, форма 2), характерна от края на II до III в.

Чашите с една дръжка (кат. №№ 1 и 44; обр. 3.1, 8.44) имат многобройни паралели на територията на Тракия и Мизия през III–IV в. (Ignatov 2022, 154–155, форма 6).

Чашата с кат. № 19 (обр. 5.19), форма 3 по Игнатов (Ignatov 2022, 154), е с точни паралели от могилен гробни находки в Тракия от с. Вратица, Бургаска област (Stoyanov i dr. 2015, гроб 38, табло IX.1) и е близка по форма с чаша от Стралджа (Aleksandrova 2016, 40, кат. № 210, табло 25, тип III). Позната е от II до началото на III в.

Друга чаша (кат. № 35; обр. 6.35) е с форма, близка по типологията на Кабакчиева до чаши с дръжки Б, тип I, вариант 3 (Kabakchieva 1986, 17, табло 17). Характерна е за II–IV в.

От разглежданите амфорки 4 са с лаково покритие и една е без покритие.

Две амфорки (кат. № 17 и 34; обр. 4.17, 6.34) като форма са често срещани в могилен гробове от Северна Тракия (Koychev 1952, 367–368, обр. 369–2; Velkov 1996, 126, табло I.1 и 3; 128, табло III.2; 129, табло IV.3; Ignatov 1996b, 95, табло XIX.32–3; Kovachev 1998, 58, тип 1, табло I; Ignatov, Velkov 2009, 109–110, 112, табла LI.3.1; LIII.8.2; LV.14.1; Aleksandrova 2016, 49–50, кани тип 2, табло 2). Има аналози и от Долна Мизия (Ivanov 2021, 59, кани тип VIII, кат. № 320). Близка форма се среща в Атинската агора (Robinson 1959, 56, pl. 10; 65, pl. 13; 74, pl. 16) и в некропола на Алма Кермен в югозападен Крим (Kühnelt 2008, 172, cat. nos 7–9, form A.2.a). Откриват се от края на I–III в.

Другата червенолакова амфорка (кат. № 7; обр. 3.7) е като предходната форма, но с конусовидна канелирана шийка. Въпреки липсата на устието и дръжките, по формата на тялото и остатъка от набраздена шийка може да причислим амфорката към „трапезни“ амфори тип IV, вариант Б (Ivanov 2021, 62, кат. № 331–340). В пещите на н. Св. Атанас, край гр. Бяла, е открита бракувана продукция на този тип амфорки (Ivanov 2021, фиг. 70.2), а също и в пещ за битова керамика край с. Крум, община Преслав, датирани в първата половина на III в. Най-близките аналози в Тракия са амфорки от некропола край с. Вратица, Бургаска област (Stoyanov i dr. 2015, табло XIX.II–9 и 13) и от некропола на гр. Сливен (Kovachev 1998, 59, тип VI, кат. №№ 34–38). Освен в Мизия и Тракия, амфорки с набраздена шийка са разпространени северно от Дунав (Popilian 1976, 103, tipul 5, nos 549–554) и в Северното Черноморие (Kühnelt 2008, 67,

form A1, cat. no. 4), където са датирани по-рано: I – началото на II в. Познати са от втората половина на II–III в.

Сред съдовете с покритие е и лампичка с кат. № 45 (обр. 8.45), принадлежаща към римските кръгли лампи с къс фитилник (Loeschcke 1919, Type VIII; Broneer 1930, Type XXV; Bailey 1980, Type O, P, Q; Kuzmanov, Minchev 2018, тип XXVII; Torbov 2022, тип XXI). Срещани са в периода I–III в.

Съдовете без покритие са с по-груба структура, като при някои от тях достига до много груба с примеси от дребни камъчета, органика и шамот. След изпичането имат различен цвят, като преобладаващ е светлокафяв, червен и достигащи до цвят с черен нюанс.

Единственият кратер без лаково покритие (кат. № 36; обр. 7.36) има близка форма със съдове от с. Пет могили, Новозагорско (Ignatov 1996b, 97, табло XXI.11), гр. Стралджа, Ямболско (Aleksandrova 2016, 40, тип II, вар. 1) и от с. Стройно, Ямболско (Tušlová 2023, 54, fig. 10, cat. no. 267). Подобни съдове се срещат в повечето случаи заедно с червенолаковата керамика (вилата при Ивайловград – Kabakchieva 1986, 24–25, тип Б IV, кат. №№ 395–409, табл. 34; Северна България – Ivanov 2021, 66, обр. 27, тип III, кат. № 348; Ямболско – Tušlová 2023, 41, fig. 9, cat. nos 163–167). Много разпространени са в Дакия (Popilian 1976, 121, tipul 5).

Амфорката без лаково покритие (кат. № 26; обр. 5.26) има точни паралели с трапезни амфори без лаково покритие от могилни гробни находки в с. Радецки, община Нова Загора (Georgieva 2010, 304, обр. 66). Сходна е находката от Меричлери (Aladzhov 1965, 96, обр. 18.1, табло B.III.9.2). Аналогични по форма съдове се срещат и при амфорките с лаково покритие от гробни находки от Нова Загора (Koychev 1952, 368, обр. 370) и отново при Меричлери (Aladzhov 1965, 114, обр. 28.13, табло D.VI.14.1). Характерни са за началото на II–III в.

Други керамични съдове без покритие са балсамариите (кат. №№ 27–28; обр. 6.27). Най-вече са известни от могилни некрополи в Тракия (Karayotov 1976, 51, обр. 16; Buyukliev 1986, 32, балсамарии вариант B; Koçel 2009, 217, figs 26–27, nos 720–721 и пос. л-ра; Ignatov, Gospodinov 2013, 32, Abb. 18). Формата е позната и от Атинската агора (Robinson 1959, 15 и 31, форми F49, plate 3, G96 plate 5). Срещат се от средата на I в. до първата половина на II в.

Във фонда на музея са постъпили и стъклени съдове. От тях е запазен само един балсамарий. Останалите са фрагменти и части от съдове. От частите може да се определят стъклена купа (кат. № 5; обр. 3.5) с украса чрез обработка на горещо стъкло (Cholakova 2006, 223) и чаша (кат. № 6, обр. 3.6), украсена с релефна апликирана нишка чрез обработка на горещо стъкло (Cholakova 2006, 223; Čišťáková, Čílová 2022, 192). Съдовете може да датираме в периода II–III в. От частите се определя и гутус (кат. № 10; обр. 3.10), често срещана форма за Балканите през цялата Римска епоха (Cholakova 2006, 234, обр. VI.19–20). Запазеният стъклен балсамарий (кат. № 16, обр. 4.16) може да се определи като форма Isings 82A1. Формата се смята характерна за източните райони на империята (Isings 1957, form 82A1; Cholakova 2006, 231–232, обр. VII.17–19). Среща се в периода края на I – началото на III в.

Постъпилите бронзови съдове са патера и кана от Пъдарската могила, с. Караново (обект № 7), и са публикувани от К. Велков (Velkov 1996, 129–130, табл. IV.4–5).

Единствените накити произхождат от гробна находка от с. Камено. Това са сребърна обеца (кат. № 8; обр. 3.8) и стъклено манисто (кат. № 9; обр. 3.9). Обецата принадлежи към тип I, вариант 2 по Л. Русева-Слокоска (Ruseva-Slokoska 1991, cat. no. 3a–b). Паралели има от могилни гробове в Тракия (Peeva, Cholakov 2016, 104, обр. 169, кат. № 377, табло 45 и пос. л-ра) с датировка II–III в. Маниста с тази форма имат дълъг период на ползване и са познати още от елинистическата епоха (Mladenova 1963, 311, кат. № 1006, табл. 24).

Сред постъпилите предмети са и метални елементи от дървени сандъчета, като две лицеви метални пластини на ключалки (кат. №№ 3, 31), плетени бронзови верижки (кат. № 32)

и евентуално бронзова втулка (кат. № 4). Това са останки от дървени сандъчета от два обекта (№ 2 и № 7). Те са често срещани в богатите гробове. От тях са запазени предимно металните апликации и механизми, по-рядко гипсова обмазка и в единични случаи части от дървото. Изследвания на съдове, намерени в сандъчетата, доказват козметичния характер на съдържанието им (Zolotovitch, Popov 1969). За сарматите се смята, че сандъчета принадлежат по правило единствено към женски гробове и то на възрастни жени (Treister 2019, 227). В Тракия дървени сандъчета също се откриват в гробове на жени (Tabakova-Tsanova, Getov 1969, 38; Buykliev 1984, 30; Ignatov, Velkov 2009, 114–115), но не по-малко има и в гробове на мъже (Buykliev 1986, 36; Ignatov, Gospodinov 2013, 35, Abb. 19). Сандъчетата се различават по лицевите бронзови пластини на ключалката, изработени от тънка ламарина. Единият вид пластини е с правоъгълна форма и с оформени като лист ъгли (кат. № 3). Пластини с оформени като лист краища се срещат често в Тракия – с. Войводово, Хасковско и една с неизвестно местонахождение (Manzova 1963, 23–24, обр. 9–10), с. Чакалар, Джебелско (Manzova 1965, 42, обр. 7а), с. Мъдрец (Buykliev 1984, 15–18, обр. 17–18), Чаталка (Buykliev 1986, 78, табл. 15), Люлебургаз (Mansel 1941, 125–126, Abb. 4, 15). Вторият вид пластини имат квадратна форма с изтеглени ъгли по начин, по който листата са само загатнати (кат. № 31). Пластини с квадратна форма са известни от с. Сарая, Пазарджишко, и Войводово, Хасковско (Manzova 1963, 22–23, обр. 8 и 10), с. Чомаковци, Бяла Слатина, която също е с еднопримчести затварачи (Manzova 1965, 42–43, обр. 7в), с. Тулово, Казанлъшко (Tabakova-Tsanova, Getov 1969, 34, обр. 13), с. Мъдрец, Старозагорско (Buykliev 1984, 15–18, обр. 17–18), Люлебургаз (Mansel 1941, 148, Abb. 16). В центъра на ключалката е изработен отвор за ключа – правоъгълен на едната (кат. № 3) и квадратен на другата (кат. № 31). Върху правоъгълния отвор е запазена част от шарнира за отваряне и затваряне на капачето, прикриващо отвора за ключа, с лостче оформено като пчела (Manzova 1965, 42, обр. 7в), понякога изобразено като птиче – (Tabakova-Tsanova, Getov 1969, обр. 13; Buykliev 1984, 17–18, обр. 18). Двете пластини имат по два прореza за два двупримчести затварача. По още един по-малък прорез продължава прорезите, в които обикновено се срещат декоративни нитове, в повечето случаи оформени като фигурки на птиче?, женски глави/вакханки? (Buykliev 1984, 15–18, обр. 17–18) или с декоративни глави (Tabakova-Tsanova, Getov 1969, 34, обр. 13). Към сандъчето с квадратна пластина (кат. № 31) принадлежат фрагменти от бронзови верижки (кат. № 32; обр. 6.32), които намират аналози в могилни гробове от с. Димитриево, Чирпанско (Manzova 1965, 38, обр. 4а), с. Тулово, Казанлъшко (Tabakova-Tsanova, Getov 1969, 34, обр. 21), с. Мъдрец, Старозагорско (Buykliev 1984, 22, обр. 22; 1986, обр. 367r), Виза (Mansel 1941, 132, Abb. 4g). Към сандъче с кат. № 1 има бронзова втулка (кат. № 4; обр. 3.4). Лети масивни пръстени с тази форма са откривани при елементи от дървени сандъчета (Treister 2019, 225). Дървените сандъчета като гробни находки се откриват през I–III в.

Сред гробните находки, постъпили в музея, има и оръжия. Единият представител на тази категория е меч (кат. № 46; обр. 9.46). Подобни мечове се откриват в могилни гробни находки и принадлежащите към тях комплекси с коли в Тракия (Ignatov, Gospodinov 2013, 30–31, Abb. 7 и цит. л-ра; Ignatov 2018, 64), както и в некропола при гр. Стралджа, Ямболско (Cholakov 2016, 19, 99, кат. № 361, обр. 121, табло 43). Мечът е от вида *Spatha* и се приближава по форма до тип IV.4.4b „*Laugiacum–Hromöwka*“, остриета вариант „*Hromöwka*“ (Miks 2007, 92–96). Друга оръжейна находка е желязно умбо на щит (кат. № 47; обр. 9.47). Близки по форма са известни от Дългопол (Iliev 2020, 15–18 и цит. л-ра, обр. 29). Умбото е характерно за периода II–III в. Полагането на оръжие е показател за богатите гробни комплекси на мъже – аристократи на военна служба. В Тракия намерените оръжия в могилни гробове (Pramatarov 2020, 118–119, 123) и комплекси с коли (Ignatov 2018, 64) са характерни за кавалерията. Щитовете, открити в гробове на военни, най-често са с кръгла форма (Gencheva 2012, 96). Ритуално умъртвяване

на предметите, освен пробитата чаша, е и огъването на меча. Деформиране чрез огъване на мечове е известно от територията на Тракия (Ignatov 2018, 59; Pramatarov 2020, 119).

Заклучение

Представените в публикацията материали са без ясен археологически контекст. Все пак те могат, макар и доста общо, да бъдат обвързани с гробни комплекси и некрополи, което от своя страна допълва картината на погребалните обреди в Новозагорско, а и в Тракия като цяло. Определени съдове като керамични и стъклени балсамарии, елементи от дървени сандъчета, огъването на оръжие, пробиването на отвори в чаши, определят разглежданите предмети като част от гробен инвентар. Откриването на пробита чаша с кат. № 18 е още едно доказателство за съдове, полагани при погребение с определени ритуални цели (Ignatov 1996a, 60–62). Съвсем очаквано повечето находки произхождат от надгробни могили (обекти №№ 1–2, 4–5, 7–8). Данните от плоски некрополи са по-малко, но са също така ценни. Гробът с кремация от Караново (обект № 6) е част от плосък некропол, развиващ се около могилите, разположени северно от селото. Откритите там керамични съдове вероятно също произхождат от гробове от този некропол. Те са идентични с тези от могилените гробове в района, което показва сходства на обредите в двата вида некрополи – както практикуването на трупоизгаряне, така и поставянето в гробовете на кратери, паници, амфорки и чаши. Вероятно плосък гроб е и този, открит край Камено (обект № 3). В достигналата до нас информация гробът е определен като детски, най-вероятно с инхумация. Изрично е посочено, че градено гробно съоръжение няма, а откритата голяма керемида вероятно е покривала самия гроб. Любопитното в случая е, че сред инвентара има и стъклен гутус (кат. № 10), както и накити (кат. №№ 8–9) и керамична амфорка (кат. № 7). Поне в този конкретен случай явно поставените в гроба съдове и накити са умишлено подбрани съгласно пола и възрастта на покойника, а не са случаен набор от предмети.

Представените в публикацията артефакти са предимно керамични съдове, които не показват никакви особености и специфики спрямо обичайния репертоар в гробните комплекси от Тракия. Предпочитанието към съдове, предназначени за съхранение и консумиране на течности, включително или дори най-вече на вино, е очевидно. В повечето случаи трудно можем да определим гробовете като богати. Към представители на по-заможните слоеве в Тракия или дори към местни аристократи насочват откритите бронзови съдове, патера и кана (кат. №№ 30, 33), от Пъдарската могила (обект № 8) край Караново. С войн аристократ най-вероятно са свързани откритите край Коньово железен меч и желязно умбо за щит (кат. №№ 46–47). Ритуалното огъване на меча, макар и известно от други части на тракийските земи, е първото такова от района на Нова Загора. За съжаление, повече данни за гроба, съоръжението и ритуала липсват.

Каталог

Обект № 1. Надгробна могила в южната част на с. Еленово (по-късно в двора на ТКЗС с приблизителни координати 42°24'05.6"N 26°08'02.7"E (обр. 1). Могилата се е намирала в южния край на селото⁴ и е имала размери: диам. 20 m и вис. 8 m⁵. През 1928–1929 г. е „разкопана“ от местното население по инициатива на учителя Генчо Иванов Поборников от с. Тулово. Открити са „кости, панички, кадилници, въглени“ и др. По-късно, при изкоп-

4 В инвентарната книга на музея е записано, че произхожда от надгробна могила, намираща се на 200 m югоизточно от селото, разкопана от местното население.

5 Койчев, Н. Въпросник за регистрация на селищни и надгробни могили като исторически паметници на културата. 1959 г. Архив – Исторически музей Нова Загора.

Гробни находки от римския период във фонда на Исторически музей – Нова Загора

ни дейности на ТКЗС, могилата е разрушена изцяло⁶. От могилата е постъпила в ИМ–Нова Загора единствено керамична чаша. От датировката на чашата, която вероятно е от вторичен гроб (III – първата половина на IV в.), разбираме че, е издигната или поне е преизползвана през римския период.

1. Чаша, керамика. Инв. № НЗ А 1071 (обр. 3.1).

Литература: Ignatov 2022, 154–155, форма 6.2, обр. 1.6.2; кат. № 76, табл. 6.2.76.

Размери: в. 9 см; д.у. 6 см; д.д. 3 см.

Описание: Изработена е от фино пречистена глина, с примеси от дребни кварцови частици. След изпичането е придобила охров до кафеникав цвят. Има ниска конусовидна шийка със заоблен ръб на устието, тяло с биконична форма и дъно, оформено като плътно столче с конкавна повърхност. Чашата притежава една вертикална дръжка, която започва от шийката и достига малко над максималния диаметър на тялото. По горната част на съда има светлокафяв до тъмнокафяв лак. Цял съд.

Дата: III – първата половина на IV в.

Обект № 2. Надгробна могила № 8 в м. Юрени, с. Еленово, с координати 42°24'05.7"N 26°08'04.4"E (обр. 1.2 и 2).

Могилата е част от некропол (АИС АКБ № 5700002) и е разрушена при прокарване на напоителен канал през 1970 г. Според местни жители от с. Еленово са открити „4 огнища, имало кандилници, бронзова верижка и метална пластинка с място за ключенце“⁷. Намирала се на около 20 m югоизточно от могила № 7. Предметите с инв. №№ 6367, 6368 и 6369 са намерени на тавана на основната сграда на музея⁸. Това са керамичен съд № 6367 (в съда е намерена бележка с надпис „Еленово“), бронзова пластинка на ключалка № 6368, бронзова втулка № 6369 и фрагменти от стъклени съдове, железни скоби, халки и пирони.

2. Кратер, керамика. Инв. № НЗ А 6367 (обр. 3.2).

Литература: Не е публикуван.

Размери: в. 17.1 см; д.у. 26,8 см; д.т. 26,4 см; д.д. 9,9 см.

Описание: Кратер, изработен от добре пречистена глина, придобила охровокафеникав цвят след изпичането. Има биконична форма на тялото, ниска цилиндрична шийка с изтеглен навън и надолу ръб на устието. Дъното е с пръстеновидно столче. Снабден с две вертикални дръжки в горната половина на тялото. Има врязана украса тип „лавров лист“ в горната част, под нея три хоризонтални концентрични жлеба. Следи от червен лак. Реставриран, формата цяла.

Дата: II–III в.

3. Пластина, бронз⁹. Инв. № НЗ А 6368 (обр. 3.3).

Литература: Не е публикувана.

Размери: дълж. 12,1 см; ш. 9,5 см.

Описание: Лицева метална пластина на ключалка от дървено сандъче. Запазена е по-голямата част. Пластинката е изработена от тънка ламарина и има правоъгълна форма с изтеглени и оформени като лист ъгли – от последните е запазен само един. В центъра на ключалката е изработен правоъгълен отвор за ключа. Върху него е запазен част от шарнира за отваряне и затваряне на капачето, прикриващо отвора за ключа, с лостче, оформено като пчела. Шарнирът се ограничава от изпъкналост, образувана от огъване на ламарината от обратната страна. От двете страни на отвора за ключ има по два прореza за два двупримчести затвараща. Прорезите са с еднакви размери: 0,12 x 0,5 см. По още един по-малък прорез с максимални размери 0,9 x 0,5 см продължава под описаните. Над механизма за отваряне има бронзов нит с широка декоративна глава, изработена чрез струговане. По краищата е направен по един отвор за приковаване към дървото с бронзови кабари (понякога с декоративни струговани глави).

Дата: I–III в.

4. Втулка, бронз. Инв. № НЗ А 6369 (обр. 3.4).

Литература: Не е публикувана.

Размери: в. 2,3 см; д. 1,8 см, д. отвор 1,1 см.

Описание: Бронзова втулка, изработена чрез струговане с биконична форма и пръстеновидно оформени краища. Запазена патина.

Дата: I–III в.

5. Купа, стъкло. Липсва инв. № (обр. 3.5).

6 Писмо до околийския прокурор № 22/23.05.1956 г. Окръжен държавен архив – Сливен, архивен фонд – Народен музей – Нова Загора (1951–1965), лист 9.

7 Слав Манчев и Кольо Русев.

8 Находките са намерени без инвентарни номера, които са сложени по-късно.

9 Не е правен анализ на медната сплав, затова използваме термина бронз.

Литература: Не е публикувана.

Размери: д.у. 11,8 cm; д.д. 7 cm.

Описание: Запазени части от устието и дъното. Изработена чрез свободно издухване от прозрачно стъкло със синьозеленикав оттенък, украсено чрез обработка на горещо стъкло. Тялото има цилиндрична форма със силно извит хоризонтално удебелен и заоблен ръб на устието. Има пръстеновидно столче с конкавно дъно. Поради еднаквите размери, цвят, дебелина и техника на изработване приемаме двата фрагмента за част от един съд.

Дата: II–III в.

6. Чаша, стъкло. Липсва инв. № (обр. 3.6).

Литература: Не е публикувана.

Размери: зап. в. 5,5 cm; д.д. 3,8 cm.

Описание: Запазена долната част на съда. Изработена чрез свободно издухване от прозрачно стъкло със синьозеленикав оттенък. Сферична форма на тялото с пръстеновидно столче и конкавно дъно. Украсено с релефна апликирана нишка чрез обработка на горещо стъкло.

Дата: II–III в.

Обект № 3. Разрушен гроб. Вероятно от плосък некропол на античното селище, разположено в м. Курт бахча, на около 1 km североизточно от с. Камено, на левия бряг на р. Коджа Орман (обр. 1.3). „На 2 km североизточно от селото в полите на Средна гора. Близост с антично селище, разположено на левия бряг на реката, на 100 m източно от извора, се откри погребение на дете (6 април 1967 година). Зидан гроб не се откри, а само една голяма керемида, с която вероятно е било закрито погребението. Откриха се – стъклен балсамарий, детска посребрена гривна (плетена), съдче от глина (сивожълта), на което устието е отчупено, и стъклена маниста използван като наниз, или амулет. Находките са предадени от Енчо Георгиев Стоянов.“¹⁰ Липсват подробности относно как е открит гробът, кой го е открил и т.н.

7. Амфорка, керамика. Инв. № НЗ А 3364 (обр. 3.7).

Литература: Не е публикувана.

Размери: зап. в. 18 cm; д.т. 13 cm; д.д. 5,5 cm.

Описание: Липсват устието и дръжките на амфорката. Тя е изработена от добре пречистена глина, придобила светлоохров цвят след изпичането. Амфорката има сферична форма на тялото и конусовидна канелирана шийка.

Дъното е пръстеновидно столче. Личат следи от две вертикални дръжки, започващи от средата на раменете. Следи от червен лак.

Дата: втората половина на II–III в.

8. Обица, сребро. Инв. № НЗ А 3365 (обр. 3.8).

Литература: Не е публикувана.

Размери: диам. 3,6 cm; диам. сеч. 0,2 cm.

Описание: Представява халка, изработена от тел с кръгло сечение. Има разминаващи се краища, всеки навит върху противоположния. Добре запазена.

Дата: II–III в.

9. Манисто, стъкло. Инв. № НЗ А 3366 (обр. 3.9).

Литература: Не е публикувано.

Размери: дълж. 3 cm; д.т. 1,3 cm; диам. на отвора 0,36 cm.

Описание: Изработено от стъкло, с биконична форма на тялото и кръгло сечение. Манистото е със светло кафяв цвят. Украса с изображение на палмета. Има различни оттенъци на кафявото.

10. Съд с чучур (гутус), стъкло. Инв. № НЗ А 3367 (обр. 3.10).

Литература: Не е публикуван.

Размери: зап. дълж. (с чучурчето) 8 cm; д.д. 2,4 cm.

Описание: Фрагменти от съд, изработен чрез свободно издухване от прозрачно стъкло със светложеленикав оттенък, украсено чрез обработка на горещо стъкло. Запазени части от шийката и долната част на тялото. Дъното е леко конкавно. На дъното следи от понтия.

Дата: I–IV в.

Обект № 4. Надгробна могила в землището на с. Караново, разкопана от местното население през 1938 г.¹¹ (обр. 1.4). С тази информация са находки с инв. №№ 1038–1043. Няма точна локация на могилата. Вероятно от моги-

10 Kanchev 1967, 53 и информация от инвентарната книга.

11 Информация от инвентарната книга.

Обр. 3. Гробни находки от Еленово и Камено, Новозагорско (снимки В. Игнатов, рисунки Г. Йорданова и М. Гинзарова)

Fig. 3. Finds from burials from Elenovo and Kameno, Nova Zagora municipality (photos V. Ignatov, drawings G. Yordanova and M. Ginzarova)

- лите, намиращи се на север от селото.
11. Кратер, керамика. Инв. № НЗ А 1038 (обр. 4.11).
Литература: Kanchev 1973, кат. № 95.
Размери: в. 11,5 cm; д.у. 13,2 cm; д.т. 16 cm; д.д. 6 cm.
Описание: Съд, изработен от добре пречистена глина, придобила червеникав цвят след изпичането. Има долна полусферична/конусовидна и горна цилиндрична форма на тялото, леко наклонена навътре. С ниска цилиндрична шийка с изтеглен и скосен навън ръб на устието. Дъното е пръстеновидно столче. Снабден с две вертикални дръжки, започващи от най-изпъкналата част до средата на цилиндрична част на тялото. Украса тип „барботино“ по горната половина на съда. От едната страна схематизирана флорална украса – групи от по три листа, насочени надолу, с дръжки, които се събират в горната страна на композицията (вероятно млади бръшлянови листа?). Върху противоположната опростени волути (познати и като „запетаи“, ластари на бръшлян?). Върху най-изпъкналата част и по средата на горната част на съда два концентрични хоризонтални жлеба. По тялото следи от червен лак. Цяла форма.
Дата: II–III в.
 12. Чаша, керамика. Инв. № НЗ А 1039 (обр. 4.12).
Литература: Ignatov 2022, 153, форма 2.1, кат. № 7 (табл. 2.1.7).
Размери: в. 6,8 cm; д.у. 8 cm; д.т. 8,7 cm; д.д. 3,4 cm.
Описание: Чашата е изработена от фино пречистена глина, придобила охровобелезникав цвят след изпичането. Шийката е ниска, цилиндрична, с конвексен профил и леко завит навътре, заоблен ръб на устието. Тялото има биконична форма с пръстеновидно столче. По средата на шийката има украса от хоризонтално врязана линия. Снабдена с две симетрично разположени вертикални дръжки, започващи от най-изпъкналата част до шийката. Светлочервен лак върху част от външната и цялата вътрешна повърхност. Цяла форма.
Дата: втората половина на I в. до средата на II в.
 13. Паница, керамика. Инв. № НЗ А 1040 (обр. 4.13).
Литература: Не е публикувана.
Размери: в. 4 cm; д.у. 10,5 cm; д.д. 4,4 cm.
Описание: Паницата е изработена от фино пречистена глина, придобила охров цвят след изпичането. Има долна конусовидна и горна цилиндрична част на тялото, отделени с релефен ръб. Притежава удебелен, скосен навън ръб на устието. Снабдена с пръстеновидно столче. Следи по тялото от светлочервен лак. Цяла форма.
Дата: края на I – средата на III в.
 14. Паница, керамика. Инв. № НЗ А 1041 (обр. 4.14).
Литература: Не е публикувана.
Размери: в. 5,7 cm; д.у. 10 cm; д.д. 4,5 cm.
Описание: Паницата е изработена от фино пречистена глина, придобила охровокафеникав цвят след изпичането. Притежава долна конусовидна и горна цилиндрична част, отделени с релефен ръб. Има прав заоблен ръб на устието. Дъното е силно конкавно. Следи от светлочервен лак по цялото тяло. Реставрирана.
Дата: края на I – средата на III в.
 15. Паница, керамика. Инв. № НЗ А 1042 (обр. 4.15).
Литература: Не е публикувана.
Размери: в. 5 cm; д.у. 8 cm; д.д. 4,5 cm.
Описание: Паницата е изработена от фино пречистена глина, придобила охров цвят след изпичането. Има полусферична форма на тялото с извит навътре заоблен ръб на устието. Снабдена с пръстеновидно столче с изпъкнало дъно. Следи от светлочервен лак. Формата цяла.
Дата: втората половина на I до началото на III в.
 16. Балсамарий, стъкло. Инв. № НЗ А 1043 (обр. 4.16).
Литература: Не е публикуван.
Размери: в. 12,9 cm; д.у. 2,1 cm; д.д. 3,4 cm.
Описание: Балсамарий, изработен от прозрачно стъкло със светлосин оттенък. Има силно издължена цилиндрична шийка и широк хоризонтално изтеглен заоблен ръб на устието. Притежава ниско камбановидно тяло с конкавно дъно. Формата цяла.
Дата: края на I – началото на III в.
- Обект № 5.** Гробна находка от землището на с. Стоил войвода (обр. 1.5). Единствената информация е от инвентарната книга, където е записано „от некропол източно от селото – 1951 г. (могилна находка)“.
17. Амфорка, керамика. Инв. № НЗ А 1093 (обр. 4.17).
Литература: Не е публикувана.
Размери: в. 18,5 cm; д.у. 5,5 cm; д.т. 13,3 cm; д.д. 6 cm.

Обр. 4. Гробни находки от Караново и Стоил войвода, Новозагорско (снимки В. Игнатов, рисунки Г. Йорданова и М. Гинзарова)

Fig. 4. Finds from burials from Karanovo and Stoil voyvoda, Nova Zagora municipality (photos V. Ignatov, drawings G. Yordanova and M. Ginzarova)

Описание: Амфорката е изработена от добре пречистена глина с примес от дребни кварцови частици, придобила охров цвят след изпичането. Тя има сферична форма на тялото и средно висока цилиндрична шийка с изтеглен навън заоблен ръб на устието. Дъното е ниско пръстеновидно столче, леко заоблено дъно. Тя е снабдена с две симетрично разположени вертикални дръжки, започващи от средата на шийката и достигащи до средата на раменете. Следи от яркочервен лак по тялото. Формата цяла.

Дата: края на I–III в.

18. Чаша, керамика. Инв. № НЗ А 1094 (обр. 4.18).

Литература: Ignatov 2022, 153, форма 2.1, кат. № 10 (табло 2.1 – 10–10а).

Размери: в. 6,7 cm; д.у. 8,4 cm; д.т. 9,2 cm; д.д. 3,6 cm.

Описание: Чашата е изработена от фино пречистена глина, придобила светлоохров цвят след изпичането. Аналогична на 1039. Следи от светлокафяв лак върху тялото. Липсва част от дъното. Под най-широката част на тялото е пробит отвор с диам. 0,25 cm. Формата цяла.

Дата: втората половина на I в. до средата на II в.

- Обект № 6.** Гробна находка, открита на 200 m СИ от Карановската селищна могила с координати 42°24'05.7"N 26°08'04.4"E (обр. 1.6). По сигнал на Стоян Цветанов Стоянов за открити находки при оран на лозе и при последвалото обхождане на обекта¹² е открит гроб на 200 m североизточно от Карановската селищна могила на 0,70 m дълбочина. Намерените материали са прибрани в Исторически музей – Нова Загора. Записано октомври 1968 г. в инвентарната книга. При обхождане на прокаран канал от „Водоснабдяване“ – Нова Загора на 18.03.1991 г. в този район Митьо Кънчев и В. Игнатов откриха гроб, извършен чрез трупозигаряне (Ignatov 2001a, 254). Това вероятно са гробове, маркиращи южните граници на плосък некропол, свързан с античен обект, разположен северно от Караново (Ignatov 1999, 93).

19. Чаша, керамика. Инв. № НЗ А 3523 (обр. 5.19).

Литература: Kanchev 1973, кат. № 91; Ignatov 2022, 154, форма 3, кат. № 65, табло 3.65.

Размери: в. 16,8 cm; д.у. 8,7 cm; д.т. 7,5 cm; д.д. 3,8 cm.

Описание: Чашата е изработена от фино пречистена глина, придобила светлокафяв цвят след изпичането. Има конусовидна форма на тялото с леко извит навън заоблен ръб на устието. Снабдена с пръстеновидно столче. По средата на шийката има украса от хоризонтално врязана линия. По тялото има украса от четири реда издължени ямички, ограничени от по две хоризонтални врязани линии. Червенокафяв лак върху част от външната и цялата вътрешна повърхност. Формата цяла.

Дата: II до началото на III в.

20. Паница, керамика. Инв. № НЗ А 3524 (обр. 5.20).

Литература: Не е публикувана.

Размери: в. 5 cm; д.у. 8,3 cm; д.д. 3,2 cm.

Описание: Паницата е изработена от фино пречистена глина, придобила светлоохров цвят след изпичането. Има полусферична форма на тялото с извит навътре заоблен ръб на устието. Снабдена с пръстеновидно столче. Следи от светлочервен лак по цялото тяло. Реставрирана.

Дата: втората половина на I – до началото на III в.

21. Амфорка, керамика. Инв. № НЗ А 3525 (обр. 5.21).

Литература: Не е публикувана.

Размери: зап. в. 8 cm; д.т. 8,5 cm; д.д. 4,5 cm.

Описание: Липсват устието, шийката, дръжките и част от тялото на амфорката. Тя е изработена от добре пречистена глина, придобила охров цвят след изпичането. Има сферична форма на тялото. Дъното е пръстеновидно столче. Личат следи от две вертикални дръжки, започващи от средата на раменете. Следи от червен лак.

22. Паница, керамика. Инв. № НЗ А 3526 (обр. 5.22).

Литература: Не е публикувана.

Размери: в. 4,5 cm; д.у. 8,5 cm; д.д. 3,5 cm.

Описание: Паницата е изработена от фино пречистена глина, придобила охров цвят след изпичането. Има полусферична форма на тялото с извит навътре заоблен ръб на устието. Снабдена с пръстеновидно столче. Следи от светлочервен лак. Реставрирана.

Дата: втората половина на I до началото на III в.

23. Паница, керамика. Инв. № НЗ А 3527 (обр. 5.23).

Литература: Не е публикувана.

Размери: в. 3 cm; д.у. 9,5 cm; д.д. 5 cm.

Описание: Тя е изработена от фино пречистена глина, придобила охров цвят след изпичането. Паницата е с

12 Издирването вероятно е извършено от директора на ИМ – Нова Загора Митьо Кънчев.

Обр. 5. Гробни находки от Караново, Новозагорско (снимки В. Игнатов, рисунки Г. Йорданова и М. Гинзарова)

Fig. 5. Finds from burials from Karanovo, Nova Zagora municipality (photos V. Ignatov, drawings G. Yordanova and M. Ginzarova)

конусовидна форма на тялото със заоблен ръб на устието. Има конкавно дъно. Украса от хоризонтален концентричен жлеб малко под устието отвън и друг отвътре. Покрита изцяло във вътрешната си част и в горната външна част от светлочервен лак. Реставрирана.

Дата: средата на II–III в.

24. Паница, керамика. Инв. № НЗ А 3528 (обр. 5.24).

Литература: Не е публикувана.

Размери: в. 7 см; д.у. 15 см; д.д. 5 см.

Описание: Паницата е изработена от фино пречистена глина, придобила охров цвят след изпичането. Притежава долна конусовидна и горна цилиндрична шийка, отделени с релефен ръб. Има прав удебелен и заоблен ръб на устието. Дъното е пръстеновидно столче. Следи от червеникавокафяв лак по цялото тяло. Реставрирана.

Дата: края на I – средата на III в.

25. Кратер, керамика¹³. Инв. № НЗ А 3529.

Литература: Не е публикуван.

Размери: вис. 14 см; д.у. 16,2 см.

26. Амфорка, керамика. Инв. № НЗ А 3530 (обр. 5.26).

Литература: Не е публикувана.

Размери: в. 18,5 см; д.у. 6,5 см; д.т. 14,5 см; д.д. 5,2 см.

Описание: Изработена от добре пречистена глина, придобила светлокафяв цвят след изпичането. Амфорката има сферична форма на тялото и цилиндрична шийка с удебелен ръб на устието. Украса от релефен ръб под ръба на устието. Дъното е плоско. Снабдена с две вертикални дръжки, започващи от средата на раменете и достигащи до средата на шийката. Формата цяла.

Дата: началото на II–III в.

Обект № 7. Гроб в Пъдарската могила (АИС АКБ № 10007489), с. Караново. Могилата е с координати 42°30'45.3"N 25°53'52.0"E (обр. 1.7). През 1967 г. при копаенето на окоп от военните върху могилата се откриват бронзови, фрагменти от керамични и стъклени съдове, елементи от дървено сандъче. Находките са предадени от Жерко Ненков (секретар на СОНС). Бронзовите съдове са публикувани от Красимир Велков (Velkov 1996, 129–130, табло IV.4–5).

27. Балсамарий, керамика. Инв. № НЗ А 3424 (обр. 6.27).

Литература: Не е публикуван.

Размери: в. 24 см; д.у. 4 см; д.д. 4,5 см.

Описание: Изработен от много добре пречистена глина, придобила светлокафяв цвят до тъмнокафяв цвят след изпичането. Има дълга цилиндрична шийка и широк хоризонтално изтеглен навън заоблен ръб на устието. Притежава издължено елипсовидно тяло с високо пръстеновидно столче. Формата цяла.

Дата: средата на I – първата половина на II в.

28. Фрагменти от балсамарии, керамика. Инв. № НЗ А 3425.

Литература: Не са публикувани.

Описание: Фрагменти от балсамарии. Запазени дъната, част от търбусите и едно устие. Като кат. № 27.

29. Фрагменти от съд, стъкло. Инв. № НЗ А 3426.

Литература: Не е публикуван.

Описание: Фрагменти от съд, изработен от прозрачно стъкло със светлосин оттенък (3 бр.).

30. Патера, бронз. Инв. № НЗ А 3427 (обр. 6.30).

Литература: Velkov 1996, 129–130, табл. IV.5.

Размери: в. 5,8 см; д.у. 19,2 см; д.д. 8 см; дълж. на дръжката 14,2 см.

Описание: Патерата има полусферично тяло с прав удебелен и заоблен ръб на устието. Снабдена със струговано пръстеновидно столче. Дръжката е масивна, завършваща с глава на овен, а в основата растителен орнамент. По дължина е набраздена.

Дата: втората половина на I в. до края на II в.

31. Пластина, бронз. Инв. № НЗ А 3428 (обр. 6.31).

Литература: Не е публикувана.

Размери: макс. дълж. 10 см.

Описание: Лицева метална пластина на ключалка от дървено сандъче. Запазена е по-голямата част. Пластината е изработена от тънка ламарина, има квадратна форма с изтеглени ъгли. Липсват части от пластината, от която е запазен един ъгъл. По средата има изпъкнал диск, ограден с релефен кръг с външен диам. 6,8 см. Друг по-малък кръг е издигнат и оформен върху него с приблизителен диаметър 4,6 см. В центъра на малкия кръг

13 Поради липса на достъп, няма снимка, рисунка или описание на съда.

Обр. 6. Гробни находки от Караново, Новозагорско, и Нова Загора (снимки В. Игнатов, рисунки Г. Йорданова и М. Гинзарова)
 Fig. 6. Finds from burials from Karanovo, Nova Zagora municipality, and Nova Zagora (photos V. Ignatov, drawings G. Yordanova and M. Ginzarova)

има квадратен отвор (дълж. 1,2 cm) на ключалката. От двете страни на ключалката има прорези за два едноп-римчести затварача. Прорезите са с правоъгълна форма и размери: 1,3 x 0,4 cm. В запазения ъгъл са пробити четири отвора за приковаващи кабари? (диам. 0,3 cm), разположени без видима симетрия.

Дата: I–III в.

32. Верижки, бронз. 4 бр.¹⁴ Инв. № НЗ А 3429 (обр. 6.32).

Литература: Не са публикувани.

Размери: 32.1. дълж. 17,4 cm; 32.2. дълж. 17,6 cm; 32.3. дълж. 17,4 cm. 32.4.

30 cm. Обща дължина 82,4 cm.

Описание: Верижката е плетена от четири тела с кръгло сечение и диам. 0,4 cm.

Запазени са четири части от верижката.

Дата: I–III в.

33. Кана, бронз. Инв. № НЗ А 3430 (обр. 6.33).

Литература: Velkov 1996, 129, табл. IV.4.

Размери: в. 18,2 cm; д.у. 10 cm; д.д. 4,5 cm.

Описание: Каната има долна полусферична и горна конусовидна част на тялото. Има средно висока цилиндрична шийка с издадено напред устие. Снабдена с високо конусовидно струговано пръстеновидно столче. Дръжката в горната част завършва с фигура на лебед, а в долната с женска глава (Менада?). Украсена е с растителен орнамент. По дължина е набраздена. Добре запазена. Част от устието ѝ е проядено. Дръжката и дъното са отлепени.

Дата: II в.

Обект № 8. Неизвестна могила от некропола в м. Триъгълника, гр. Нова Загора. През 1952 г. при копане основите на високия комин до завод „Струг“¹⁵ (обр. 1.8) са открити на дълб. 1 m два керамични съда. Могилен некропол в м. Стариет триъгълник. Той е разположен непосредствено в югоизточната част на Нова Загора, до ж.п. линията София–Бургас. В момента влиза в промишлената зона на града, като са видими пет надгробни могили (АИС АKB 10005297). По информация на Никола Койчев са били повече от „десетина могили“. Най-южните могили са разположени двадесетина крачки южно от ж.п. линия Нова Загора–Ямбол в нивата на Кольо Куюмджиев от Нова Загора (Койчев 1958, 469). Некрополът е разкопан нееднократно през годините, като част от находките постъпват във фонда на Исторически музей – Нова Загора. През 1880 г. източната могила от некропола е разкопана за пръв път. Тя е била висока 5 m с диаметър 37 m. Тогава височината ѝ е била намалена с 3 m. Открити са „бронзови кана, патера, ойнохое, кана“ (Койчев 1958, 469–471, обр. 1–4). За втори път през 1953 г. при строежа на рампа в нивата на Кольо Куюмджиев е разкопана и останалата част. Открит е гроб, извършен чрез трупополагане със сложена до главата глинена стомничка. Наблизо са намерени глинена чаша и две бронзови фибули (Койчев 1958, 471, обр. 5–6). Съдовете и фибулите се отнасят към късножелязната епоха (Ignatov 2001b, 10, кат. №№ 7–8).

„Западната“ могила от некропола е изкопана през 1950 г., където са открити гробове, извършени чрез трупоиогряване, от които керамични съдове от римската епоха постъпват в Исторически музей Нова Загора¹⁶ (Койчев 1952, 368, обр. 370).

34. Амфорка, керамика. Инв. № НЗ А 1073 (обр. 6.34).

Литература: Не е публикувана.

Размери: в. 16 cm; д.у. 4,5 cm; д.д. 5,5 cm.

Описание: Амфорката е изработена от добре пречистена глина с примес от дребни кварцови частици, придобила охров цвят след изпичането. Като кат. № 17. Следи от яркочервен лак по тялото. Формата цяла.

Дата: II в.

35. Чаша, керамика. Инв. № НЗ А 1074 (обр. 6.35).

Литература: Не е публикувана.

Размери: в. 8 cm; д.у. 7,5 cm; д.д. 3,4 cm.

Описание: Чашата е изработена от фино пречистена глина. След изпичането е придобила охров цвят. Има къса цилиндрична шийка с изтеглен навън заоблен ръб на устието. Тялото е с долна полусферична и горна почти цилиндрична форма. Притежава ниско плътно столче и равно дъно. Чашата притежава две вертикални дръжка, които започват от шийката и достигат до средата на горната част на тялото. По тялото следи от лак със светло-червен цвят. Липсва едната дръжка, почти цялото устие и част от тялото.

Дата: II–IV в.

14 В инвентарната книга са написани 3 бр. Вероятно едната част е счупена във времето и сега са 4 бр.

15 Доскоро предприятие „Перла“.

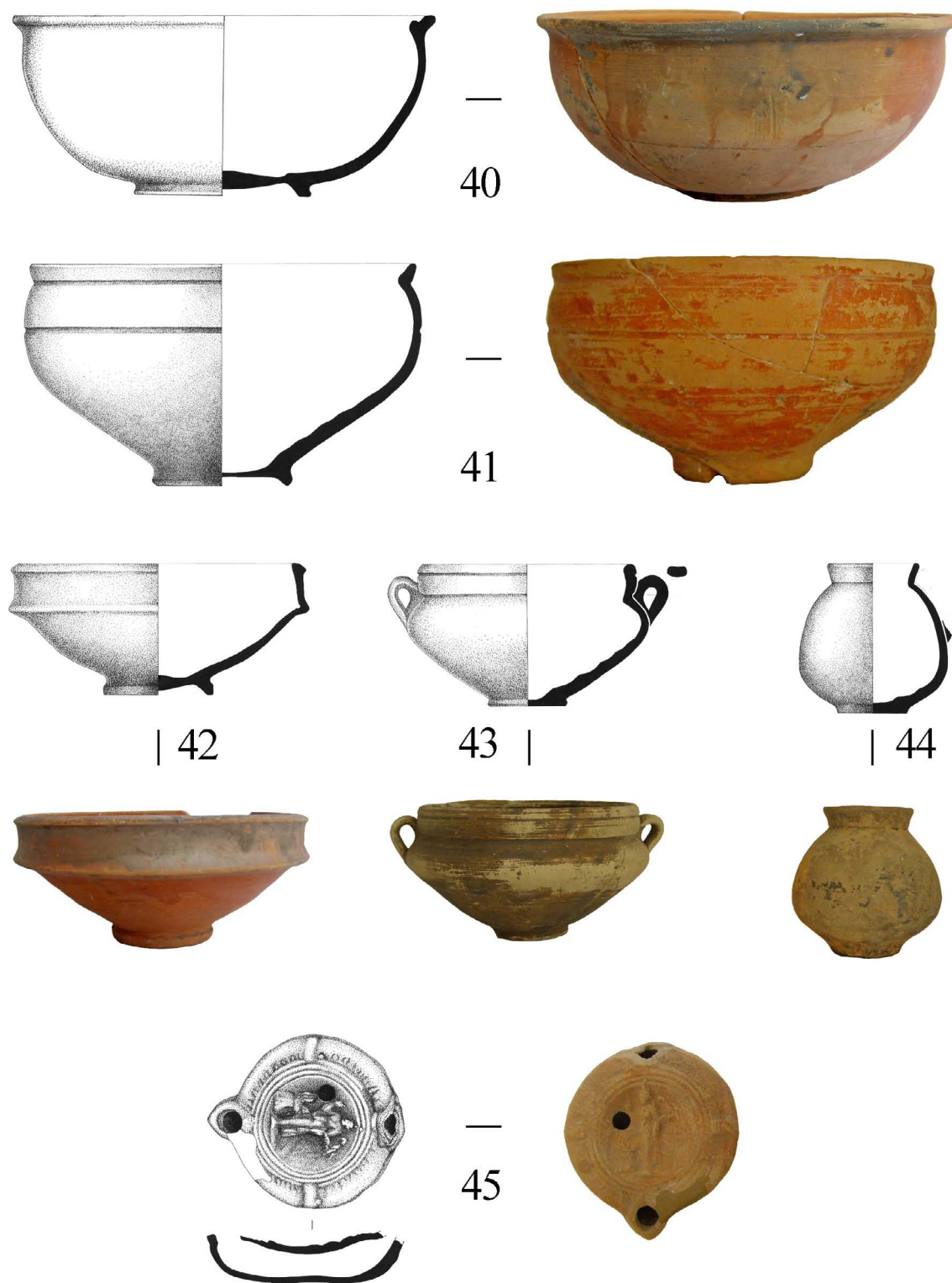
16 Находките са с инв. №№ 1011–1020.

Обр. 7. Гробни находки от Нова Загора (снимки В. Игнатов, рисунки Г. Йорданова и М. Гинзарова)
Fig. 7. Finds from burials from Nova Zagora (photos V. Ignatov, drawings G. Yordanova and M. Ginzarova)

- Обект № 9.** През 1954 г. в м. Триъгълника, гр. Нова Загора, е разкопана друга малка надгробна могила, отстояща на 80 m южно от западната сграда на Текстилни влакна (обр. 1.9). В музея постъпват 11 керамични съда.
36. Кратер, керамика. Инв. № НЗ А 1113 (обр. 7.36).
Литература: Не е публикуван.
Размери: в. 15 cm; д.у. 23 cm; д.т. 22 cm; д.д. 8,7 cm.
Описание: Съдът е изработен от добре пречистена глина, придобила светлокафяв цвят след изпичането. Шийката е ниска, цилиндрична, с конвексен профил и изтеглен навън хоризонтален ръб на устието. Тялото е с долна конусовидна и горна цилиндрична част. Има ниско пръстеновидно столче. Украса от хоризонтално врязана линия в горната цилиндрична част на тялото. Снабдена с две симетрично разположени вертикални дръжки, започващи от прехода между конусовидната и цилиндричната част на тялото и достигащи до средата на цилиндричната част. Липсват фрагменти, реставрирана.
37. Кратер¹⁷, керамика. Инв. № НЗ А 1114 (обр. 7.37).
Литература: Не е публикуван.
Размери: в. 11,8 cm; д.у. 20 cm; д.т. 20,6 cm; д.д. 7,5 cm.
Описание: Съдът е изработен от фино пречистена глина, придобила светлоохров цвят след изпичането. Шийката е къса, цилиндрична, с конвексен профил и прав заоблен ръб на устието. Тялото е с биконична форма с пръстеновидно столче с равно дъно. Снабдена с две симетрично разположени вертикални дръжки, надлъжно канелирани. Те започват от основата на шийката и достигат до най-изпъкналата част на тялото. По шийката има украса от два хоризонтални жлеба. По горната част на съда следи от светлокафяв лак. Липсва едната дръжка, реставрирана.
Дата: края на I–III в.
38. Кратер, керамика. Инв. № НЗ А 1115 (обр. 7.38).
Литература: Не е публикуван.
Размери: в. 15,8 cm; д.у. 20 cm; д.д. 7,4 cm.
Описание: Съдът е изработен от фино пречистена глина, придобила светлоохров цвят след изпичането. Като 1114. По горната част на съда следи от светлокафяв лак. Цяла форма.
Дата: края на I–III в.
39. Кратер, керамика. Инв. № НЗ А 1116 (обр. 7.39).
Литература: Не е публикуван.
Размери: в. 10,3 cm; д.у. 17 cm; д.д. 6,7 cm.
Описание: Съдът е изработен от фино пречистена глина, придобила охров цвят след изпичането. Има къса цилиндрична шийка с леко изтеглен навън заоблен ръб на устието. Тялото е с полусферична форма с пръстеновидно столче със заоблено дъно. По ръба на устието украса от хоризонтален жлеб и други три по горната част на тялото. По горната част на съда следи от светлочервен лак. Липсват фрагменти, реставриран.
Дата: III–IV в.
40. Кратер, керамика. Инв. № НЗ А 1117 (обр. 8.40).
Литература: Не е публикуван.
Размери: в. 8,5 cm; д.у. 18 cm; д.д. 8,5 cm.
Описание: Съдът е изработен от фино пречистена глина, придобила светлоохров цвят след изпичането. Като 1116. Ръбът на устието се различава с по-сложното профилиране и оформянето на жлеб от вътрешната страна. Възможно е жлебът да служи за поставянето на капак. По горната част на съда светло червеникав до червен лак. Реставриран.
Дата: III–IV в.
41. Кратер, керамика. Инв. № НЗ А 1118 (обр. 8.41).
Литература: Не е публикуван.
Размери: в. 10,6 cm; д.у. 18,4 cm; д.т. 19 cm; д.д. 6,8 cm.
Описание: Съдът е изработен от фино пречистена глина, придобила светлоохров цвят след изпичането. Като 1116. По цялото тяло на съда яркочервен лак. Липсва част от горната част на съда. Реставриран.
Дата: III–IV в.
42. Паница, керамика. Инв. № НЗ А 1119 (обр. 8.42).
Литература: Не е публикувана.
Размери: в. 6,3 cm; д.у. 12,5 cm; д.д. 4,5 cm.
Описание: Паницата е изработена от фино пречистена глина, придобила тъмnochервеникав цвят след изпичането. Форма близка до № 1040. По цялата вътрешна и горната външна част тъмnochервен лак. Формата цяла.

17 „В урната се намериха желязно ножче и 4 ковани пирона“ (информация от инв. книга).

Обр. 8. Гробни находки от Нова Загора (снимки В. Игнатов, рисунки Г. Йорданова и М. Гинзарова)
Fig. 8. Finds from burials from Nova Zagora (photos V. Ignatov, drawings G. Yordanova and M. Ginzarova)

Малка част от устието липсва.

Дата: края на I – средата на III в.

43. Чаша, керамика. Инв. № НЗ А 1120 (обр. 8.43).

Литература: Ignatov 2022, 153, форма 2.2, кат. № 27 (табл. 2.2.1, 27–27а).

Размери: в. 6,4 cm; д.у. 10,5 cm; д.т. 10,5 cm; д.д. 3,7 cm.

Описание: Чашата е изработена от фино пречистена глина, придобила светлоохров цвят след изпичането. Като 1039, но с плътно столче и равно дъно. Кафяв лак върху част от външната и цялата вътрешна повърхност. Формата цяла.

Дата: II–III в.

44. Чаша, керамика. Инв. № НЗ А 1121 (обр. 8.44).

Литература: Ignatov 2022, 154–155, форма 6.1, обр. 1, 6.1; кат. № 72, табло 6.1, 72.

Размери: в. 8,6 cm; д.у. 5,3 cm; д.т. 8,5 cm; д.д. 4 cm.

Описание: Тя е изработена от фино пречистена глина, с примеси от дребни кварцови частици. След изпичането е придобила кафяв цвят – едната половина е със светлосив цвят (може би след повторно изпичане – например при кремацията). Има ниска конусовидна шийка с изтеглен навън заоблен ръб на устието. Тялото е сферично с ниско плътно столче с равно дъно. Чашата притежава една вертикална дръжка, която започва от шийката и достига малко над максималния диаметър на тялото. По тялото следи от лак със сивокафяв цвят (следи само в сивата част, не е видно дали лакът е по цялото тяло). Липсва дръжката. Формата цяла.

Дата: края на II – първата половина на III в.

45. Лампичка, керамика. Инв. № НЗ А 1122 (обр. 8.45).

Литература: Не е публикувана.

Размери: зап. в. 2,5 cm; зап. дълж. 9,4 cm; д. диск 8,5 cm; д.д. 3,5 cm.

Описание: Лампичката е изработена от фино пречистена глина, придобила след изпичането охров цвят. Работена е на калъп. Тя е еднофитилна с кръгъл резервоар, конкавен диск с малък кръгъл отвор за гориво и леко издължен фитилник. По плещите едва загатнати правоъгълни плочки. Дъното е едва загатнато пръстеновидно столче. Дискът е ограден с три концентрични врязани линии. От външната част бордюра от релефни ови. В централната част на диска има неясен образ. Фигура на жена, застанала пред жертвеник, която държи в ръцете си неопределени предмети. Вероятно изображение на Атина, държаща в едната ръка кукумявка или Нике (?). По горната част на лампичката има следи от лак със светлочервен цвят. Липсва дръжката и част от тялото.

Дата: I–III в.

Обект № 10. Находка от землището на село Коньово, открита югозападно от селото (обр. 1.10)¹⁸. Находката се състои от меч и умбо. Вероятно гробна находка. Откупена е с протокол № 1/2001 от Милен Трифонов Сербезов.

46. Меч, железен. Инв. № НЗ А 6378 (обр. 9.46).

Литература: Не е публикуван.

Размери: дълж. 85 cm (дълж. лист 73,3 cm); шир. 5,5 cm; деб. 0,4 cm.

Описание: Има удължен двуостър лист, изтъняващ към върха с прави рамене. Шипът на дръжката е с издължена трапецовидна форма с правоъгълно сечение и завършва с плоска кръгла пластинка (диам. 1,7–1,8 cm). Мечът е нагънат. Добро състояние. Формата цяла.

Дата: II–III в.

47. Умбо на щит, желязо. Инв. № НЗ А 6379 (обр. 9.47).

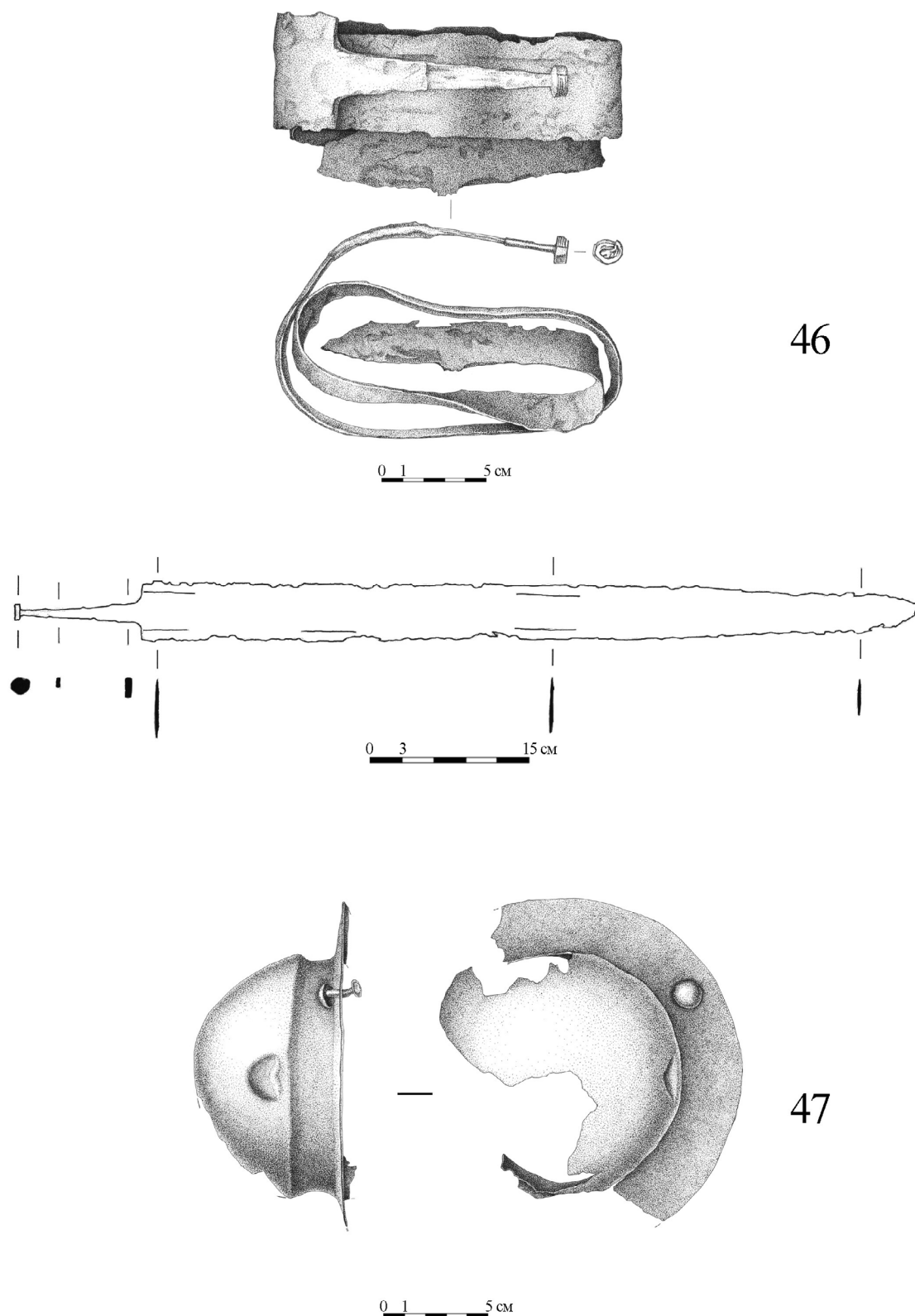
Литература: Не е публикувано.

Размери: диам. 17,4 cm; вис. 7,3 cm; шир. периферия 4 cm.

Описание: Силно корозирало, повече от половината умбо липсва. В центъра има полусферична издатина, която в долната си част преминава в конкавна цилиндрична форма с височина 2,5 cm. Умбото е с широка кръгла периферия. Върху запазената част от периферията отвор със запазен железен нит. От лицевата страна нитът е с полусферична глава.

Дата: II–III в.

¹⁸ Информацията е получена от г-н Милен Сербезов.

Обр. 9. Гробни находки от Коньово, Новозагорско (рисунки Г. Йорданова и М. Гинзарова)
Fig. 9. Finds from burials from Konyovo, Nova Zagora municipality (drawings G. Yordanova and M. Ginzarova)

Използвана литература

- Aladzhov, D. 1965. Razkopki na trako-rimski nekropol pri Merichleri. *Izvestia na Arheologicheskia institut* 28, 77–122 (in Bulgarian).
- Aleksandrova, S. 2016. Keramichni sadove ot rimski mogilen nekropol kray gr. Straldzha, Yambolsko. V Cholakov, I., Aleksandrova, S., Ruseva, V., Peeva, N. *Mogilen nekropol ot rimskata epoha kray grad Straldzha, Yambolsko* (Balgarsko e-Spisanie za Arheologia, Suppl. 5). Sofia: ABA & NAIM–BAN, 33–88 (in Bulgarian).
- Bailey, D.M. 1980. *A Catalogue of the Lamps in the British Museum, II. Roman lamps made in Italy*. London: British Museum Publications.
- Botusharova, L. 1956. Novi dannii za Filipopol prez rimskata epoha. *Godishnik na muzeite v Plovdivski okrag* 2, 111–140 (in Bulgarian).
- Broneer, O. 1930. *Terracotta Lamps* (Corinth IV.2). Cambridge: The American School of Classical Studies at Athens.
- Buyklev, H. 1984. Trakiyska mogilna grobnitsa ot s. Madrets, Starozagorski okrag. *Razkopki i prouchvania* 10. Sofia: BAN, 7–33 (in Bulgarian).
- Buyklev, H. 1986. *Trakiyski mogilen nekropol pri Chatalka, Starozagorski okrag* (Razkopki i prouchvania 16). Sofia: BAN (in Bulgarian).
- Cholakov, I. 2016. Mogili, grobni saorazhenia i kompleksi, svarzani s pomenalni praktiki. V Cholakov, I., Aleksandrova, S., Ruseva, V., Peeva, N. *Mogilen nekropol ot rimskata epoha kray grad Straldzha, Yambolsko* (Balgarsko e-Spisanie za Arheologia, Suppl. 5). Sofia: ABA & NAIM–BAN, 5–32 (in Bulgarian).
- Cholakova, A. 2006. Stakloto v rimska Trakia i Mizia. V Ivanov, R. (red.) *Arheologia na balgarskite zemi*, vol. 2. Sofia: Ivray, 209–244 (in Bulgarian).
- Čiřáková, V., Cílová, Z. 2022. Archaeological and Archaeometric Study of the Roman and Late Antique Glass. In Tuřlová, P., Weissová, B., Bakardzhiev, S. (eds) *The Yurta-Stroyno Archaeological Project. Studies on the Roman Rural Settlement in Thrace* (Studia Hercynia, monographs 2). Praha: Charles University, 184–244.
- Detev, P. 1971. Razkopki na mogilnia nekropol pri s. Chernozem. *Godishnik na Narodnia arheologicheski muzey – Plovdiv* 7, 40–62 (in Bulgarian).
- Dremsizova-Nelchinova, Ts. 1980. Trakiyski mogilen nekropol (II–III v.) kray s. Vishegrad, Kardzhaliyski okrag. *Arheologia* 22.1, 19–27 (in Bulgarian).
- Gencheva, E. 2012. Roman Military Equipment from the Bulgarian Lands (1st–3rd c. AD). In Vagalin-ski, L., Sharankov, N., Torbatov, S. (eds) *The Lower Danube Roman Limes (1st–6th c. AD)*. Sofia: NAIM–BAN, 83–107 (in Bulgarian).
- Georgieva, V. 2010. Spasitelni arheologicheski prouchvania na nadgrobna “Osmanova” mogila v zemlishteto na s. Radetski, v energiynia kompleks “Maritsa–Iztok”. V Borisov, B. (red.) *Velikotarnovskiyat universitet “Sv. Sv. Kiril i Metodiy” i balgarskata arheologia*, vol. 1. Veliko Tarnovo: UI “Sv. Sv. Kiril i Metodiy”, 299–314 (in Bulgarian).
- Ignatov, V. 1996a. Za nyakoi aspekti na pogrebalnia obred v Trakia prez I–IV v. *Arheologia* 38.2–3, 59–64 (in Bulgarian).
- Ignatov, V. 1996b. Trakiyska nadgrobna mogila ot rimskata epoha kray s. Pet mogili, Novozagorsko. V Kancheva-Ruseva, T., Velkov, K., Ignatov, V. *Prouchvania na nadgrobni mogili v Novozagorsko*. Ruse: Geo Pres, 71–124 (in Bulgarian).
- Ignatov, V. 1999. Prouchvania na antichnostta v Novozagorsko. V Yordanov, I. (red.) *Arheologicheski i istoricheski prouchvania v Novozagorsko*. Nova Zagora: Geo Pres, 91–103 (in Bulgarian).

Гробни находки от римския период във фонда на Исторически музей – Нова Загора

- Ignatov, V. 2001a. A roman grave near the village Karanovo. *Maritsa-Iztok. Archaeological Research* 5, 254–256.
- Ignatov, V. 2001b. Fibuli ot kasnozhelyznata i rannorimskata epoha ot Novozagorsko. *Izvestia na sayuza na uchenite – Sliven* 3, 9–11 (in Bulgarian).
- Ignatov, V. 2005. Mestni sadove za servirane na vino ot teritoriata na srednoto porechie na rekite Maritsa i Tundzha. V Kitov, G., Dimitrova, D. (red.) *Zemite na Balgaria – lyulka na trakiyskata kultura*, vol. 2. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”, 198–202 (in Bulgarian).
- Ignatov, V. 2018. *Pogrebalni kompleksi s koli ot rimskata provintsia Trakia (srednata na I–III v.)* (Dissertatsii 11). Sofia: NAIM–BAN (in Bulgarian).
- Ignatov, V. 2022. Chashi ot rimskata epoha ot fonda na Istoricheski muzey – Nova Zagora. V Nikov, K., Ilieva, P. (red.) *Sbornik v chest na Rumyana Georgieva*. Sofia: Artidea, 152–172 (in Bulgarian).
- Ignatov, V., Gospodinov, K. 2013. Eine reiche Bestattung eines thrakischen Aristokraten aus dem 1. Jh.n.Chr. bei Karanovo, Kreis Nova Zagora, Sudbulgarien. *Archaeologia Bulgarica* XVII.1, 27–47.
- Ignatov, V., Velkov, K. 2009. Grobni saorazhenia, inventar i obred ot nadgrobna mogila kray s. Lyubimets, Novozagorsko. V Kovachev, G., Ignatov, V., Velkov, K. *Prouchvania na nadgrobni mogili v Slivensko i Novozagorsko*. Varna: Steno, 130–142 (in Bulgarian).
- Iliev, I. 2020. Antichno zashtitno orazhie ot fonda na Istoricheski muzey – Dalgopol. *Zhurnal za istoricheski i arheologicheski izsledvania* 3, 7–29 (in Bulgarian).
- Isings, C. 1957. *Roman Glass from dated Finds*. Groningen & Diakarta: J.B. Wolters.
- Ivanov, S. 2021. *Tipologia i hronologia na chervenolakovata keramika ot proizvodstvenite kompleksi mezhdur Dunav i Balkana (II–III v.)* (Archaeologia Bulgarica Supplements 1A). Sofia: NOUS (in Bulgarian).
- Kabakchieva, G. 1983. Tipologia i hronologia na glinenite chervenolakovi panitsi ot Trakia (I–IV v.). *Arheologia* 25.4, 1–12 (in Bulgarian).
- Kabakchieva, G. 1986. *Keramika ot vilata pri Ivaylovgrad II–IV v.* (Razkopki i prouchvania 15). Sofia: BAN (in Bulgarian).
- Kanchev, M. 1967. *Arheologicheska karta na Novozagorsko*. Diplomna rabota. Sofia (in Bulgarian).
- Kanchev, M. 1973. *Praistoricheski i antichni materiali v muzeya na grad Nova Zagora*. Sofia: Darzhavna pechatnitsa (in Bulgarian).
- Karayotov, I. 1976. Mogilni pogrebenia v rayona na Neftohimicheski kombinat kray Burgas. *Izvestia na muzeite ot Yugoiztochna Balgaria* 1, 51–72 (in Bulgarian).
- Karov, Z., Bospachieva, M. 1989. Spasitelni arheologicheski razkopki na podlez “Arheologicheski” v Plovdiv (predvaritelni rezultati). *Izvestia na muzeite v Yuzhna Balgaria* 15, 124–164 (in Bulgarian).
- Koçel, E.Z. 2009. Finds from a Plundered Tumulus at Karaevli, Tekirdağ, in Turkish Thrace. *Anatolia Antiqua* 17, 209–238.
- Kovachev, G. 1998. Malki glineni amforki ot Severoiztochna Trakia ot rimskata epoha. *Arheologia* 39.1–2, 58–64 (in Bulgarian).
- Koychev, N. 1952. Novi nahodki v Novozagorsko. *Izvestia na Arheologicheskia institut* 18, 366–368 (in Bulgarian).
- Koychev, N. 1958. Mogilni nahodki ot Novozagorskia muzey. *Izsledvania v chest na akad. D. Dechev po sluchay 80-godishninata mu*. Sofia: BAN, 469–474 (in Bulgarian).

- Kuzmanov, G., Minchev, A. 2018. *Antichni lampi. Kolektsia na Regionalen istoricheski muzey Varna* (Izvestia na Natsionalnia arheologicheski institut 45). Sofia: NAIM–BAN (in Bulgarian).
- Kühnelt, E. 2008. *Terra Sigillata aus Alma Kermen, Südwest-Krim. Typologie, Datierung, Rohstoffgruppen der Pontischen Sigillata*. Zur Erlangung des Doktorgrades eingereicht am Fachbereich Geschichts- und Kulturwissenschaften der Freien Universität Berlin. Berlin.
- Loeschcke, S. 1919. *Lampen aus Vindonissa. Ein Beitrag zur Geschichte von Vindonissa und des antiken Beleuchtungswesen*. Zürich: Peer.
- Mansel, M. 1941. Grabhügelforschung im östlichen Thrakien. *Archäologischer Anzeiger*, 119–187.
- Manzova, L. 1963. Klyuchalki i kaseti ot rimskata epoha v Arheologicheskia muzey – Sofia. *Arheologia* 5.1, 17–25 (in Bulgarian).
- Manzova, L. 1965. Drazhki i aplikatsii ot kaseti ot rimskata epoha v Arheologicheskia muzey v Sofia. *Arheologia* 7.1, 38–43 (in Bulgarian).
- Mikov, V. 1936. Razkopki v Sakar planina. – *Godishnik na Narodnia muzey* 6, 99–121 (in Bulgarian).
- Miks, Ch. 2007. *Studien zur römischen Schwertbewaffnung in der Kaiserzeit* (Kölner Studien zur Archäologie der römischen Provinzen 5). Rahden: Verlag Marie Leidorf.
- Mladenova, Ya. 1963. Predmeti ot staklo i alabastar ot nekropola na Apolonia. Venedikov, I. (red.) *Apolonia. Razkopki v nekropola na Apolonia prez 1947–1949 godina*. Sofia: BAN, 305–312 (in Bulgarian).
- Peeva, N., Cholakov, I. 2016. Drebnii nahodki ot rimski mogilen nekropol kray gr. Straldzha, Yambolsko. V Cholakov, I., Aleksandrova, S., Ruseva, V., Peeva, N. *Mogilen nekropol ot rimskata epoha kray grad Straldzha, Yambolsko* (Balgarsko e-Spisanie za Arheologia, Suppl. 5). Sofia: ABA & NAIM–BAN, 89–108 (in Bulgarian).
- Popilian, G. 1976. *Ceramica Romană din Oltenia*. Craiova: Scrisul românesc.
- Pramatarov, K. 2020. Vaorazhenie v mogilni grobni kompleksi ot provintsia Trakia (I–III v.). *Izvestia na Natsionalnia istoricheski muzey – Sofia* 32, 106–125 (in Bulgarian).
- Robinson, H. 1959. *Pottery of the Roman Period. Chronology* (The Athenian Agora V). Princeton: The American School of Classical Studies at Athens.
- Ruseva-Slokoska, L. 1991. *Roman Jewellery: A collection of the National Archaeological Museum*. Sofia: Cromwell Editions.
- Stoyanov, T., Nikov, K., Stoyanova, D. 2015. Spasitelni razkopki na nekropol ot rimskata epoha pri s. Vratitsa, Burgaska oblast (2003–2004). *Studia Archaeologica Universitatis Serdicensis* 5, 315–360 (in Bulgarian).
- Tabakova-Tsanova, G., Getov, L. 1969. Mogilni pogrebenia ot s. Tulovo, Starozagorski okrag. *Arheologia* 11.4, 29–40 (in Bulgarian).
- Torbov, N. 2022. *Antichni lampi ot teritorii na provintsii Mizia i Kraybrezhna Dakia (I–VI v.)*. Sofia: Pro Vias (in Bulgarian).
- Treister, M. 2019. Shkatulki iz pogrebeniy kochevnikov Aziatskoy Sarmatii pervykh vekov n.e. *Hersonesskiy sbornik* 20, 222–247 (in Russian).
- Tsontchev, D. 1960. Trako-rimskiat nekropol v yugozapadnia kray na Filipopol. *Godishnik na Narodnia arheologicheski muzey v Plovdiv* 4, 121–148 (in Bulgarian).
- Tušlová, P. 2023. *The Yurta-Stroyno Archaeological Project. The Pottery Studies* (Studia Hercynia, monographs 3). Praha: Charles University.
- Velkov, I. 1937. Razkopki okolo Mezek i gara Svilengrad. *Izvestia na Balgarskia arheologicheski institut* 11, 147–170 (in Bulgarian).

Гробни находки от римския период във фонда на Исторически музей – Нова Загора

Velkov, K. 1996. Sluchayni nahodki v muzea – Nova Zagora. V Kancheva-Ruseva, T., Velkov, K., Ignatov, V. *Prouchvania na nadgrobni mogili v Novozagorsko*. Ruse: Geo Pres, 125–138 (in Bulgarian).

Zolotov, G., Popov, A. 1969. Izsledvania varhu sadarzhanieto na sadovete ot zhensko pogrebenie ot Tulovo. *Arheologia* 11.4, 41–45 (in Bulgarian).

Международна конференция „Светове от камък: интердисциплинарни проучвания на каменни сечива“, 15–19 септември 2025 г., Солун, Гърция

Наталия Иванова ^a

^a Отдел Експозиции, Национален археологически институт с музей, Българска Академия на Науките, София, България; natalia.ivanova@naim.bg

International conference “Worlds of Stone: interdisciplinary approaches of ground stone technologies”, 15th–19th September 2025, Thessaloniki, Greece

Nataliya Ivanova ^a

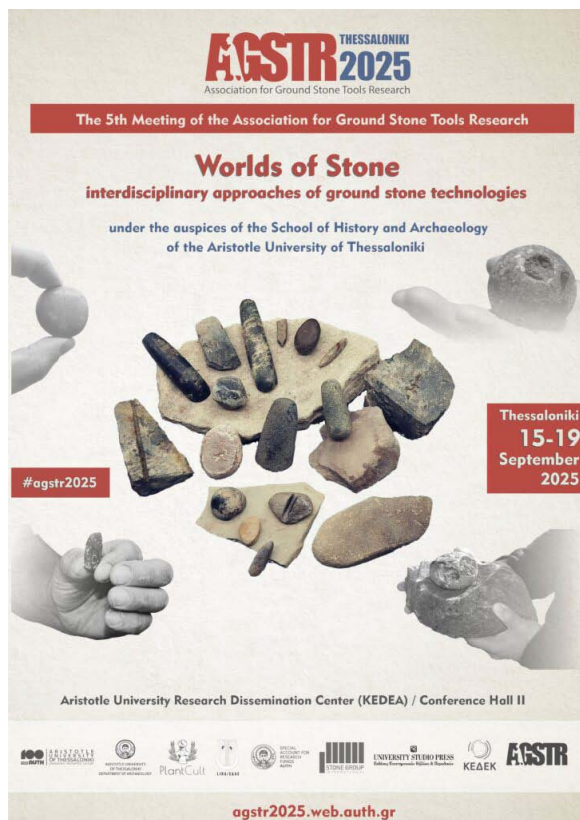
^a Exhibitions Department, National Archaeological Institute with Museum, Bulgarian Academy of Sciences, Sofia, Bulgaria; natalia.ivanova@naim.bg

От 15 до 19 септември 2025 г. в гр. Солун, Гърция, се състоя петата среща на Асоциацията за изследване на каменни сечива (5th Meeting of the Association for Ground Stone Tools Research) с тема на конференцията „Светове от камък: интердисциплинарни проучвания на каменни сечива“. Тя бе организирана от Солунския университет Аристотел, Лабораторията за интердисциплинарни изследвания в археологията (L.I.R.A.) и ERC PlantCult лаборатория. Домакин на събитието бе Aristotle University Research Dissemination Center (KEDEA) (обр. 1).

Конференцията се провежда на всеки две години и обединява изследователи на каменни сечива, каменни съдове и накити. През 2025 г. тя се проведе присъствено, като два доклада бяха представени онлайн. В програмата бяха включени и една постерна сесия, както и две кратки (flash talk) презентации. Над 50 участника от Европа, Африка, Азия, Северна Америка и Австралия представиха резултатите от своите проучвания.

В рамките на пет дни бяха изнесени 51 доклада, разделени в шест сесии, обхващащи въпроси като методика и иновативни аналитични подходи; икономически аспекти; регионални и диахронни перспективи; производство, употреба и излизане от употреба; подготовка на храна и кулинарни практики; социални и символични аспекти. Проф. Стивън Митън от университета в Рединг, Великобритания, изнесе основна лекция на тема „Размисли и разговори за камъните и какво да правим с тях: минало и настояще“.

Първата сесия бе посветена на проблеми на методиката и прилагането на иновативни аналитични подходи. Представените доклади разгледаха производствения процес на хромелни камъни на базата на етноархеологически проучвания в Етиопия, прилагането на експеримен-

Обр. 1. Постер на конференцията
Fig. 1. The conference poster

тален и морфометричен подход при изследването на употребата на брадви с дупка в Централна Европа, както и използването на географски информационни системи с цел изясняване на контекста на каменни сечива от значимия обект Hell Gar в САЩ, стратиграфската им позиция и връзката им с други артефакти. Докладът на Хадар Ахитув от Университета в Хайфа представи нови данни за употребата на каменен хаван и чукалки от обект el-Wad Terrace, Израел, включващ най-богатата колекция на каменни сечива от Натуфийската култура. Резултатите от проведеното микроботанично изследване – анализ на зърна скорбяла – са директно свидетелство за употребата на сечивата в обработката на растителна храна и доказва още веднъж значението на този метод за разкриване функцията на каменните оръдия. Значителен принос със своята изчерпателност и аналитични методи представи докладът, посветен на различната употреба на каменни чукалки в късната праистория, изнесен от Роберто Риш от Автономен Университет на Барселона. Включвайки етнографски, експериментален, трасологичен, статистически и сравнителен анализи, авторите извеждат характерни критерии в следите от употреба, на базата на които предполагат функционалното разграничаване на каменните чукалки.

Втората сесия обедини презентации с акцент върху икономическите аспекти на каменните сечива. Докладът на Весна Вучкович и колектив представи комбинация от традиционни и интердисциплинарни методи в анализа на каменни оръдия от къснобронзово селище и некропол в Югоизточна Сърбия, демонстрирайки употребата на някои от тях за стриването на пигменти, докато други са използвани за обработка на материали като дърво и кост. Авторите подчертаха слабата проученост на този клас артефакти през бронзовата епоха в Централните Балкани, въпреки приноса им за разкриване организацията и икономическите аспекти на обществата, обитавали района. Каролин Амон (Франция) представи резултатите от дългогодишни изследвания върху организацията на производство на оръдия за смилане от над 20 ранно-неолитни обекта от Парижкия басейн. Сесията беше допълнена от презентации, разглеждащи функцията и икономическото значение на колекции от каменни сечива от обект от каменно-

медната епоха на Иберийския полуостров, както и такива от ранната и късната бронзова епоха в Централна Европа.

Докладите, включени в третата сесия, с широк географски и хронологически обхват, поставиха основни въпроси като добив на суровина, изработка, типология, употреба, специализация, регионални различия, местни традиции и чужди влияния на колекции от хромелни камъни, хавани, чукалки, каменни брадви и скални изсичания. Христос Стергиу представи обобщение на резултатите от дългогодишни проучвания на суровини в Северна Гърция с акцент върху неолитните обекти Авги, Диспилио, Коромилия, Макри, както и Архонтико и Ангелохори (бронзова епоха), разкривайки разлики в предпочитанията на суровини за направата на каменни оръдия. Докладът на Ана Струлия и колектив представи предизвикателствата в класификацията на каменни артефакти с вдлъбнатина от три обекта от ранния и средния неолит в Тесалия. Докато една част са определени с голяма доза сигурност като мраморни съдове, то функцията на други остава неизяснена за момента.

Фокус на четвъртата сесия бяха презентации, проследяващи целия процес от изработване и употреба до бракуване на каменни оръдия. Изнесените доклади включваха регионални проучвания върху разнообразни каменни артефакти, сред които най-голямата колекция от престижни базалтови съдове от халколитния обект Агамим, Израел, представена от Марина Бекер, каменни сечива от ранножелязната епоха на обект Тел Шикмона, Израел, с автор Шей Шамиш, както и колекцията от каменни артефакти от обект от предкерамичния и ранния неолит в Южна Йордания, представена от Стивън Митън. Давид Илан обобщи данните за типологията, технологията и културната среда на бусове от халколитния период в Близкия Изток. В немалко проучвания са приложени интердисциплинарни методи, включващи контекстуален, сравнителен и трасологичен анализ. Докладът на Дани Хондроу от Солунския университет Аристотел синтезира резултатите от изследването на колекцията каменни сечива от Дикили Таш, Североизточна Гърция. Данните разкриват традициите в технологията и функцията на каменните оръдия от обекта, използвани в обработката на житни и бобови култури. Анализът на колекцията от каменни сечива от раннобронзовото селище Коропи в Атика, представен от Мария Мекси, показва наличието на повтарящи се типове, откривани заедно със специфични материали като керамика, глинени калъпи и кремъчни оръдия, което свидетелства за наличието на обособени места извън жилищен контекст с вероятно специализирана функция. Георгиос Версанис представи интересен доклад за употребата на пемза за направата на сечива, документирана в селище на остров Тирасия, Гърция, с дата ранна и средна бронзова епоха, и как древните обитатели са се възползвали от тази естествена и широко разпространена суровина. Сесията беше допълнена от две презентации, представящи съответно технологичните и морфологични характеристики на колекцията от полирани каменни оръдия от укрепеното халколитно селище Вила Нова де Сао Педро, Португалия, както и резултатите от технологични, трасологични и експериментални проучвания за проследяване на процеса на пробиване на отвор за дръжка на брадви в Централна Европа. Интересна дискусия относно възможните функции предизвика докладът на проф. Стивън Митън, представящ употребата и произхода на колекцията от огладени камъчета на обект от мезолита на остров Айла, Западна Шотландия.

Водеща тема на петата сесия бе обработката на хранителни продукти и кулинарни практики. Докладът на Младен Йовичич (Сърбия) представи детайлно появата, разпространението и типологията на ротационни мелници от римските провинции в Централните Балкани. Авторът акцентира върху слабата проученост на темата в региона. Наталия Иванова представи резултатите от съвместна работа с Петър Лещаков, Ханна Александрова и Йорданка Илиева върху изследването на фиксирани съоръжения за смилане от раннохалколитно селище (обект № 5) при град Чирпан, България, с акцент върху организацията на пространството и функции-

ята на хромелните камъни. Резултатите от извършения микроботаничен анализ – фитолити и зърна скорбяла от работните повърхности на хромелите, свидетелстват за употребата им в подготовката на растителна храна. Андреа Зупанчич (лаборатория DANTE, Римски Университет Ла Сапиенца) представи проект, прилагащ интердисциплинарен подход в изследването на каменни сечива от обект от акерамичния неолит в Йордания. Иновативен в методологическо отношение, проектът интегрира оптичен микроскоп, конфокален микроскоп и 3D анализ на повърхността с цел изследване на следите от употреба и микроботанични останки, разкривайки функцията на изследваните каменни артефакти и подчертавайки значението на растителните храни в диетата на първите земеделци в Югозападна Азия.

Последната, шеста сесия обедини доклади с акцент върху социалните и символични аспекти на каменните оръдия. В своята презентация Луис Съндергаард използва ГИС-базиран пространствен анализ в изследването на контекста на откриване на хромелни камъни в жилища от желязната епоха в Дания. Констатирани са повтарящи се практики във вторичната употреба на хромели в жилищен контекст, често полагани в основите при входа, с вероятно символично значение. В своя доклад Тасос Бекиарис разгледа колекции от каменни брадви и тесли от неолитни обекти в Северна Гърция. Авторът коментира технологията на изработка и контекста на откриване, както и визуалните свойства на материалите, от които са направени, свидетелстващи за представите за естетическа и материална стойност на артефактите. Изследването на Яел Абади-Рейс върху група изцяло запазени базалтови паници от обекти от гасулския период (среден и късен халколит в Южен Левант) постави въпроси, свързани с ритуалното им значение и контрастът с фрагментирани такива, открити в гробен контекст.

Предвиденото време за въпроси между докладите, както и ползотворните дискусии след края на всяка сесия, повдигнаха съществуващи проблеми, с които изследователите се сблъскват, и представиха нови идеи за бъдещи проучвания. Често подчертавана бе необходимостта и значението от прилагането на интегриран подход при изследването на каменни сечива. Немалко автори посочиха желание и готовност за колаборация със специалисти от различни интердисциплинарни сфери – несъмнено положителна страна с оглед на бъдещото развитие на проучванията и правилното интерпретиране на функцията и значението на каменните сечива.

International Conference “The *Quaestura Exercitus* in its Regional Context: Historical and Archaeological Perspectives”, Varna, 16th–19th September 2025

Milena Raycheva ^a

^a Antiquity Department, National Institute of Archaeology with Museum, Bulgarian Academy of Sciences, 1000 Sofia, Bulgaria; raycheva@naim.bg

The first international conference “The *Quaestura Exercitus* in its Regional Context: Historical and Archaeological Perspectives” took place from the 16th to the 19th September 2025 in Varna (fig. 1). The event was co-organised by NAIM–BAS and the Varna Regional Museum of History which kindly provided its magnificent “Odessos” Hall as the conference venue. The conference allowed for both in-person and online participation, and featured paper and poster sessions. Speakers from seven countries presented a total of 35 contributions (fig. 2).

Despite its focus on a specific phenomenon – Justinian’s administrative and fiscal establishment of AD 536, comprising areas of the Lower Danube, the Aegean islands, Cyprus and parts of Asia Minor – the event was far from a selective “boutique” convention. The scope of the conference also covered the broader spatial and temporal context of the *quaestura* and considered multiple aspects of the 6th and the 7th c. in the regions in question, based on archaeological, historical, epigraphic and sigillographic evidence (fig. 3.1). The diversity of subjects, either strictly specialised or more general, provoked the active audience for stimulating discussions, often lasting longer than the actual presentations (fig. 3.2).

The city of Varna – the descendant of ancient Odessos, seat of the *quaestura* – was deliberately chosen as the conference venue, which was met with much enthusiasm by all participants. The organisers offered a slightly unconventional approach with two keynote speeches, an opening and a closing one, serving as a structural frame of the event. The first lecture was by Ch. Diamanti who presented a case study on the imperial stamps on *amphorae* containers and explored the mechanisms of state control on the goods transported within the *quaestura*. The closing keynote lecture was delivered online by J. Wiewiorowski, revisiting his classic work on the dual functions – civil and military – of the *quaestor exercitus*. The remaining papers covered various subject areas. A number of them focused on the methodological and theoretical problems of the *quaestura*, drawing on different types of testimonies. For instance, O. Karagiorgou’s contribution explored the complex evidence of previous Late Antique supply networks and forms of state control as the patterns on which the *quaestura* itself was probably modeled. In a similar way, V. Dintchev chose to focus on the decades predating and leading to the creation of the *quaestura*, by elaborating on the socio-economic situation in Scythia and Moesia Secunda. M. Bodnaruk made a concise overview of what is known on provincial administrators and prominent functionaries of the 6th–7th c. in the Balkans and Eastern Mediterra-

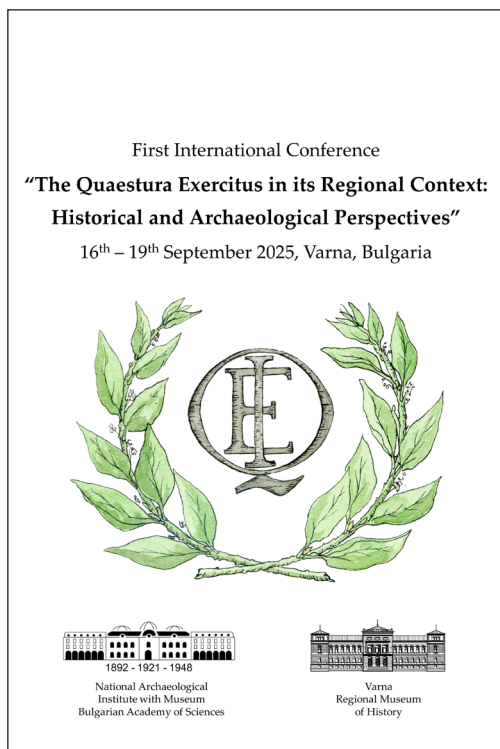

Fig. 1. Poster of the conference

nean, based on the sporadic epigraphic evidence. The particular issue of the administrative border adjustment between Moesia Secunda and Scythia based on historic and archaeological evidence was examined by I. Holubeanu.

Another group of papers was dedicated to a wide range of subjects relating to supply and storage. Those included an extensive presentation by I. Opreș on the 6th c. distribution of LRA 2 *annonae* containers in the Lower Danube area and E. Klenina's talk on the *horrea* of Novae in Moesia Secunda. A particularly intriguing contribution was delivered by D. Hălmagi and colleagues who presented a selection of special *dipinti* on *amphorae* from Histria that shed light on the surprisingly centralised system of control and distribution of particular types of oil. A thought-provoking presentation on the peculiar 6th–7th c. underground structures of Tomis as shown by C. Băjenaru and colleagues sparked debates on their function as storage facilities. The presence of goods under seal from West Asia Minor cities within the Lower Danube area was the main subject of the talk delivered by E. and I. Paraschiv-Grigore.

Sigillographic evidence as indication of communication networks was at the core of many contributions. Most authors chose a prosopographic approach, where lead sealings were used as evidence for the *cursus honorum* of particular individuals active in the Justinianic era and its aftermath – like P. Charalampakis' insight on Chilbudius, a prominent general known from Procopius' works, N. Elam's list of 6th–8th c. officials from unpublished or re-examined examples from Byzantine Thrace, and I. Lazarenko's presentation of Areobindus, an eparch and *commercarius* active in mid-6th c. Constantinople. Ch. Malatras chose a more overarching approach where he explored 7th c. sealing practices in general and their significance in identifying emerging early thematic officials. The potential of sigillographic evidence for the study of correspondence and geographic connections of the time period was addressed in the DigiSigiCorpBG project presentation by P. Charalampakis and colleagues.

Inevitably, many authors' perspective involved fortified sites along the Lower Danube. The series of such papers was opened accordingly by A. Harizanov and colleagues who offered an ex-

Fig. 2. The conference participants in front of the Varna Regional Museum of History (photo R. Kostadinova)

tensive presentation on the fortified settlement and probable 6th c. crisis refuge of Dimovo. It was followed by V. Zhivkov's concise but fascinating paper reflecting on the frontier defence changes that occurred near Ratiaria in the 6th c., including the transformation of earlier towers into forts. C. Băjenaru presented the 6th c. Ulmetum's dynamic habitation record, including the reconstruction phase reflected by Procopius. An archival approach in combination with archaeological evidence was employed by V. Yotov when analysing the current state of knowledge of the Late Antique walls of Odessos.

Architecture (civic and especially ecclesiastic) was the topic of choice for several authors. Urban planning and housing was addressed predominantly by G. Talmaçhi and C. Şova who delivered a detailed presentation on Late Antique Tropaeum Traiani. V. Rusu-Bolindeț and I. Iliescu contemplated on both civic and liturgical spaces by examining an array of archaeological evidence from the *Basilica extra muros* sector in Histria of the 6th–7th c. I. Achim offered her thoughts on the “Constantinopolisation” in Christian architecture and the decorative patterns used in the coastal cities of Scythia in Late Antiquity. Another element of décor, the floor mosaics of 6th c. churches in the diocese of Thrace, and its potential link to liturgical space, was emphasised in I. Topalilov's paper. A much-discussed contribution was the one by A. Milanova and colleagues where the authors presented reconstructions of marble ambos from churches in Zaldapa. V. Tenekedjiev attempted to cover the ambitiously vast topic of the complex archaeological record of 4th–7th c. churches in and around Odessos, and reflected on the potential monastic interpretation of certain sites. The 6th c. basilica of Sucidava–Celei and its relation to Justinianic construction activity in the area was presented by D. Bondoc and G. Filip, while Hr. Preshlenov juxtaposed the ground plans of several basilicas in the southwest Pontic area, arguing that their inner space was organised in accordance with a “golden section” construction principle.

Specific types of archaeological finds typical for this period was the preferred topic for A. Minchev who presented a selection of mould-made relief ceramic lids. S. Mihaylov explored the 5th–7th c. coins at Dzhanavara church and monastery complex near Varna. A. Panaitie examined the glass

Fig. 3. 1. A. Minchev and O. Karagiorgou during the conference sessions (photo R. Kostadinova); 2. The audience during the conference sessions (photo V. Tenekedjiev); 3. The organisers: V. Tenekedjiev, P. Charalampakis, M. Raycheva, O. McIlpatrick, A. Harizanov (photo E. Mircheva)

finds from Tropaeum Traiani and the patterns of circulation and recycling, while I. Iliescu took into consideration the ceramic material from Histria and its significance for tracing supply and distribution in the region. A. Harizanov contemplated on lead-weighted darts (*plumbatae*) and their probable use in Justinianic times in Dacia Ripensis.

In closing, organisers A. Harizanov (NAIM–BAS), V. Tenekedjiev (Varna RMH), P. Charalam-

Fig. 4. 1–2. The participants during the guided tour in the Varna Regional Museum of History (photos A. Harizanov, P. Charalampakis)

pakis (NAIM–BAS), O. McIlpatrick (Varna RMH), and M. Raycheva (NAIM–BAS) offered some concluding remarks and comments on the key highlights of the event (fig. 3.3). Several questions were repeatedly addressed throughout the discussions, such as the exact prerogatives of the *quaestor exercitus*, the date and reasons behind the end of the *quaestura*, the complexities of supply and distribution networks, and the forms of their control. As remarked by many, a notable absence remained the lack of contributions from Cyprus and Caria in Asia Minor which could reveal several important

Fig. 5. 1–2. The participants during the excursion to Byala: at the basilica of St. Atanas Cape and in front of the Municipal Cultural Institute / Museum of Byala (photos D. Doncheva, B. Torbatova)

aspects from “the other side” of the *quaestura*.

Along with the session programme, the participants enjoyed guided tours to the Varna museum’s impressive collection and the archaeological remains of ancient Odessos, both led by V. Tenekedjiev (fig. 4). The post-conference excursion took the participants to the Late Antique archaeological site at St. Atanas Cape in Byala, presented by A. Minchev (fig. 5).

The conference is set to continue as a series with a second forum due in Athens in 2027, where hopefully some of the unsolved issues may find answers, and new evidence and insights on the 6th–7th c. Balkans and Eastern Mediterranean will be put forward.

Exploring digital horizons: Bulgarian contributions to the Annual conference of Computer Applications and Quantitative Methods in Archaeology (CAA 2025 in Athens, Greece)

Nadezhda Kecheva ^{a*}, Angel Grigorov ^b

^a Department of Interdisciplinary Research and Archaeological Map of Bulgaria, National Institute of Archaeology with Museum, Bulgarian Academy of Sciences, Sofia, Bulgaria; nadezhda.kecheva@naim.bg

^b Department of Interdisciplinary Research and Archaeological Map of Bulgaria, National Institute of Archaeology with Museum, Bulgarian Academy of Sciences, Sofia, Bulgaria; angelbogdanovgrigorov@gmail.com

* Corresponding author

Computer Applications and Quantitative Methods in Archaeology (CAA) (<https://caa-international.org/>) is an international organisation that has been bringing together archaeologists, mathematicians and computer scientists since the 1970s. Its main aims are to encourage communication between these disciplines, to provide a survey of current work in the field, and to stimulate discussion and future progress. CAA International has been organising annual meetings of its members for more than fifty years. It has grown into a large community of over one thousand scholars from around the world. Its members have established a dozen national CAA chapters and several special interest groups.

This year's conference – the 52nd consecutive edition, entitled “Digital Horizons: Embracing Heritage in an Evolving World” – took place from 5 to 9 May 2025 and was hosted by the University of West Attica in Athens, Greece. The scientific programme (<https://2025.caaconference.org/program/>) included twelve workshops on 5 May, fifty-two sessions with 425 papers and twenty-one posters, and two round tables between 6 and 8 May, followed by an excursion on 9 May. Over four hundred researchers, PhD students, postdoctoral scholars and software developers from more than forty countries participated, representing a wide range of expertise in archaeology, geography and computer science.

Large international conferences are never easy to organise. CAA 2025 faced a few challenges even before the event began, such as website issues – missing detailed information for workshops and problems with the payment of registration fees – all of which were resolved, but only after the announced deadlines. The exact conference venue was also unclear: although it was held at the University of West Attica, Campus Two, the links on the conference website and mobile application initially pointed to Campus One (a distance of about three kilometres). This problem was eventually corrected, but the “price” paid was that many attendees missed the morning workshop sessions on 5 May. Once the main conference began on 6 May, divided into numerous engaging parallel sessions, the earlier organisational shortcomings were soon forgotten.

The major topics of CAA 2025 could be summarised as follows: spatial and statistical analyses (including modelling settlement systems with a focus on road networks and landscape archaeology),

Fig. 1. A. Grigorov at CAA 2025 in Athens presenting research on GIS-based modelling of ancient road networks, highlighting how spatial data can help trace routes connecting Roman settlements in Bulgaria (photo J. Tzvetkova)

chronological modelling, remote sensing (lidar and drones), 2D and 3D documentation and visualisation, agent-based modelling, artificial intelligence (AI) applications (including robotics), open science practices, and FAIR principles. The common practice for coordinators of EU-funded projects under different research infrastructures and networks (for example, Horizon Europe and COST Actions) to organise sessions at international conferences was also evident at CAA 2025 (for instance, the DARIAH and ARIADNE session 19, and COST Action CA22145 – Computational Techniques for Tabletop Games Heritage (GameTable) session 49).

Fifty-two sessions is quite a large number for two and a half days (excluding the welcome session). Many had similar focuses, which made attendees “run” from session to session in order to hear particular presentations of interest that were scheduled in different rooms. Preliminary preparation by exploring and bookmarking presentation topics in the mobile app was essential and extremely helpful. The keynote speaker of the welcome session addressed the topic of AI (particularly Large Language Models – LLMs) for cultural heritage purposes. The talk itself was somewhat technical and longer than necessary, but it nevertheless highlighted the direction in which archaeological research is heading – towards the use of AI in as many ways as possible, especially for summarising and extracting structured data from large bodies of historical narratives.

Bulgarian involvement in CAA 2025 was considerably greater than in previous years¹. It included participation² in five sessions with three standard oral presentations (papers) and two posters. Projects from the National Archaeological Institute with Museum at the Bulgarian Academy of Sci-

1 N. Kecheva presented two co-authored papers at CAA 2019 in Kraków, Poland – Archaeological Map of Bulgaria in ARIADNE and ARIADNEplus and Enough paperforms – a web and a mobile app for GIS-based field surveys in Bulgaria (<https://2019.caaconference.org/program/>), where a test version of the GIS-based Archaeological Map of Bulgaria was demonstrated (<https://akb.naim.bg>).

2 Also present at the conference, in addition to the two authors of this paper, were Georgi Nekhrizov (NAIM-BAS), Julia Tzvetkova and Lily Grozdanova (Sofia University “St Kliment Ohridski”), and Miglena Raykovska (Institute of Information and Communication Technologies, Bulgarian Academy of Sciences).

Fig. 2. N. Kecheva at CAA 2025 in Athens presenting a paper on spatial statistics and point process modelling of Early Iron Age sites in Southeastern Bulgaria, sharing new insights into landscape patterns and archaeological survey data (photo A. Grigorov)

ences (NAIM–BAS), particularly from the Department of Interdisciplinary Research and Archaeological Map of Bulgaria, were primarily represented (for a detailed list of sessions and topics of the Bulgarian researchers, see below). The themes of the papers fell within the main topic of spatial and statistical analyses, with two focusing on historical GIS-based spatial modelling and modelling road networks between archaeological sites (A. Grigorov) (fig. 1), and one on spatial statistics and specifically point process modelling in a defined region (N. Kecheva) (fig. 2). The latter research was financed by Project no. KII-06-H80/6 (2023), “Gluhite Kamani Research Project: Interdisciplinary Research on the Early Iron Age in Thrace”, funded by the Bulgarian National Science Fund (BNSF). One of the posters presented another project funded by the BNSF (Project no. KII-06-H80/7, 2023), “Upgrading the Historical Narrative: From Deultum to DigiDeultum” (fig. 3).

All three papers, that fitted well into their sessions, were presented engagingly and generated interest among attendees. Fruitful discussions arose mainly during coffee breaks, while meeting colleagues with similar research interests from around the world. We were particularly concerned with discussing possibilities for improving road network analysis and addressing chronological uncertainty when dealing with archaeological data covering long time spans. Unfortunately, there is still no robust method for handling the latter issue, and the lack of sufficient data and consistency often forces researchers to work with archaeological time-span data simultaneously, without assigning probabilities of existence to individual sites.

Based on our research interests, we found many fascinating papers – from those on modelling road networks through spatial statistics and addressing uncertainty, to robotics and AI applications in archaeology. Some of the sessions we attended included:

- S6: Model-Driven Urban Archaeology;
- S8: Digital lifescapes: using multi-scalar approaches to map, model and reimagine urbanism, settlement and landscapes in archaeology;
- S14: Advances in modelling past human ecosystems;
- S20: “Scaling Heights”: Unveiling Mountainous Landscapes Through Interdisciplinary Survey Strategies, Quantitative Modelling and Computational Methods;

Fig. 3. L. Grozdanova at CAA 2025 in Athens standing beside the poster “From Deultum to DigiDeultum: Upgrading the Historical Narrative by Connecting Diverse Sources”, part of a collaborative Bulgarian project showcased (photo A. Grigorov)

S28: Follow Rivers: the application of advanced remote sensing, machine learning and modelling in the studies of water management of past societies;

S32: Connected Landscapes: Digital and Quantitative Methods for Landscape Archaeology;

S35: Mapping and modelling movement in archaeology: From least cost analysis to diffusion pathways;

S37: Computational and Landscape Archaeology in the renovation of surface survey methodologies;

S40: MuVAMoLa – Multivariate Approaches to Mortuary Landscapes;

S50: Exploring the Nexus of Robotics and Archaeology: Unveiling the Potential, contribution and Ethical Dimensions in different research fields.

In keeping with tradition, the final day of the conference was dedicated to an excursion. Participants were offered two alternative destinations: Marathon or Cape Sounion. This concluding activity provided an opportunity for cultural engagement and informal scholarly interaction, marking the unofficial closure of the conference.

As a concluding note on our pleasant stay in Athens, and as an addition to the Bulgarian participation in the forum, we would like to acknowledge our meeting with Dr Denitsa Nenova (CEO of Takin.solutions Ltd) – a fellow Bulgarian archaeologist and, above all, a good friend – who has been successfully working in the field of digital archaeology in Athens for many years.

The annual CAA conference remains one of the most significant and high-level scientific events in the field of archaeology and digital methodologies. Its interdisciplinary scope, international participation, and emphasis on innovation make it a key event for researchers working at the inter-

section of archaeology, computing, and data science. CAA continues to be an important platform for exchanging knowledge, presenting new work, and staying connected with current developments in archaeological research. Direct person-to-person communication remains vital for future opportunities in knowledge and know-how exchange.

The 52nd edition in Athens demonstrated both the strengths and the challenges of organising such a large-scale academic gathering. While the scientific content and networking opportunities were of a high standard, certain logistical issues reminded us that clarity and appropriate organisation are essential, especially for events of this scale.

Nevertheless, the benefits far outweighed the shortcomings. For the Bulgarian participants, this year's conference marked a stronger presence, reflecting a growing interest in digital approaches within our academic circles. We hope that at future CAA conferences, more and more Bulgarian archaeologists, cultural heritage researchers, and computer science specialists will take an active role, helping to lay the foundations for the possible establishment of a CAA National Chapter Bulgaria.

See you at CAA 2026 in Vienna, Austria!

Bulgarian contributors to CAA 2025 (3 papers and 2 posters in 5 sessions):

Papers:

Session 32: Connected Landscapes: Digital and Quantitative Methods for Landscape Archaeology

Angel Grigorov: Mapping the Lost City: Using Historical Texts and GIS to Rediscover Aqr-nus.

Session 08: Digital Lifescapes: Using Multi-Scalar Approaches to Map, Model, and Reimag-ine Urbanism, Settlement, and Landscapes in Archaeology

Ivo Cholakov, Angel Grigorov, Plamena Dakasheva: All Roads Lead to... Deultum! Case Study of the Ancient Road Network in the Area of the Roman Colony of Deultum.

Session 20: "Scaling Heights": Unveiling Mountainous Landscapes Through Interdisciplinary Survey Strategies, Quantitative Modelling and Computational Methods

Georgi Nekhrizov, Julia Tzvetkova, Veronika Gencheva, Nadezhda Kecheva: Mountains in Scales: Point Process Models of Early Iron Age Sites in Southeastern Bulgaria.

Posters:

Session 17: Comparing the Incomparable: Managing and Analyzing Data from Heterogeneous Sources in Archaeological Research

Lily Grozdanova, Dilyana Boteva-Boyanova, Nikolay Dimitrov, Hristina Ivanova-Anaplioti, Krasimira Kostova, Emil Dakashev: From Deultum to DigiDeultum: Upgrading the Historical Nar-rative by Connecting Diverse Sources.

Session 53: Not Just Pretty Pictures: Utilizing 3D Scans for Precise Data Collection in Archae-ology

Mirvana Raykovska, Miglena Stamberova, Nikolay Petkov, Miglena Raykovska, Kristen Jones, Slava Vasileva: Digital Insights into Ancient Artefacts: Investigating Ceramic Vessels for Per-fumed Oil from Ancient Thrace.